

**Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»
Міністерство освіти і науки України**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Сайфудінова Олена Валеріївна

УДК 101+316+ 316.3+ 316.4

Дисертація

**Професійна мобільність молоді в умовах формування гнучкого
суспільства в Україні: соціально-філософський аналіз**

Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. В. Сайфудінова

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор Добролюбська
Юлія Андріївна

Одеса – 2019

АНОТАЦІЯ

Сайфудінова О. В. Професійна мобільність молоді в умовах формування гнучкого суспільства в Україні: соціально-філософський аналіз. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Кваліфікаційна наукова праця на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук (доктора філософії) за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». – Одеса, 2019.

Робота присвячена соціально-філософському аналізу професійної мобільності молоді в умовах формування гнучкого суспільства у сучасній Україні. Автор досліджує новітні тенденції розвитку професійної мобільності молоді в умовах постійних змін суспільного середовища, характеризуючи під час дослідження молодь, її професійну соціалізацію, зумовлені самоідентифікацією, професійним вибором та соціальною активністю. Розгляд у роботі особливостей професійної самоідентифікації, формування професійного вибору, професійної мобільності молоді, відношення до праці та освіти, постають однією з підстав для визначення ролі молодіжної субкультури в сучасному українському суспільстві. Виділено специфічні особливості формування професійного вибору, який стає основою для самовизначення молоді в структурі професійної діяльності. У роботі досліджено поняття «молодь», «соціалізація», «професійна мобільність», «професійна самоідентифікація». Здійснено аналіз різноманітних підходів до розгляду професійної мобільності у контексті формування гнучкого суспільства в Україні.

Встановлено, що молодь, як особлива соціальна група, перебуває на стадії переходу до самостійності, виконує у суспільстві численні функції, з яких саме інноваційна постає для цього дослідження найбільш значущою, адже молоді люди стають осередком змін для усього суспільства. Молодь

включена у різноманітні взаємодії та взаємозв'язки, які існують у суспільних відносинах, є також об'єктом та суб'єктом таких соціальних процесів, як професійна соціалізація, соціальна адаптація, професійна самоідентифікація виховання, освіта, праця формуючи особливо унікальну соціокультурну систему. Ціннісні орієнтації, які відображені системою інтеграції індивідів у соціальне середовище, показують системність, взаємопов'язаність, стійкість процесів усвідомлення свого вибору молоддю.

Зазначено, що самоідентифікація молоді також залежить від соціального оточення, економічного середовища та характеризується космополітизмом, глобалізмом, а також прагматизмом та індивідуалізмом, які визначають відмінний від інших соціальних груп контекст, що дозволяє молоді в значно більш високому темпі освоювати та змінювати власну соціальну групу. На відміну від вищезазначеного, професійна самоідентифікація індивідів відчуває вплив з боку більш близьких соціальних груп – сім'ї та друзів, освітнього процесу, конкретного соціокультурного та соціополітичного контексту. Досліджено гнучкі адаптаційні властивості індивідуальності, процес збільшення індивідуалізації молоді, зростання та розвиток суспільних особливостей. Показано, як молоді люди використовують мобільність для зміни професійної діяльності, кар'єрного зростання, ґрунтуючись на індивідуальних цінностях, їх адаптації та подальшій інтеріоризації.

Автор демонструє ставлення до професійної мобільності у сучасному світі як до зміни молоддю займаної позиції, поодинокі або у складі групи, у соціальній ієрархії суспільства, що призводить до змін соціального оточення, яке трансформує і власну структуру, принципи її формування. Зазначено, що у соціально-філософському контексті професійна мобільність передбачає прояв явищ адаптації та інтеріоризації, які є взаємопов'язаними процесами, залучають індивіда і суспільство до процесу змін. А молодь, зі свого боку, крізь систему цінностей та пережиту ними соціалізацію, формує спільноти та соціальні групи, які відрізняються більшою мобільністю, гнучкістю, активністю.

Розглянуто проблематику трансформаційних змін, які дають можливість суспільству еволюціонувати в напрямі все більшої і більшої мінливості, непередбачуваності, хаотичності, формуючи новий погляд на суспільство, в якому зростає персоналізована невизначеність та хаос, які, з одного боку, змушують індивіда відмовитися від досягнення перспективних цілей для отримання короткострокових результатів, а з іншого – підвищують професійну соціалізацію індивіда, його соціальну активність та соціальну адаптацію, які стають вкрай важливими до цього дослідження.

Перспективи дослідження теми пов'язані з важливістю розгляду сучасних тенденцій розвитку поведінки молоді у процесі професійної самоідентифікації, соціальної адаптації, професійної мобільності та зміни їх видів, форм, способів, які, передусім, залежать від соціокультурного розвитку суспільства. Починаючи з кінця ХХ ст., темпи розвитку науково-технічного прогресу практично звели нанівець досвід, професійну компетенцію, відповідальність, протиставивши цьому швидкість адаптації до нових умов, можливість використовувати свої таланти та здібності, а також інтерес до можливої професійної діяльності. Саме суспільство, яке є нестабільним та непередбачуваним, зазнає дуже потужного соціокультурного впливу з боку молоді, яка за своїм соціальним становищем є найбільш активною та впливовою, тому формує суспільство іншого типу – гнучке та мінливе. Сучасно суспільство провокує невизначеність і незахищеність особистості, але також воно дає поштовх для підвищення соціальної активності та соціалізації молоді, зважаючи на що формується новітній погляд на її власну професійну мобільність у сучасному суспільстві.

Ключові слова: молодь, професійний вибір, професійна соціалізація, соціальна адаптація, праця, професійна мобільність, професійна самоідентифікація, гнучке суспільство.

SUMMARY

Saifudinova O.V. Professional mobility of youth in the conditions of formation of flexible society in Ukraine: social and philosophical analysis. - Qualification scientific work as the manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Philosophical Sciences (Ph.D.). Specialization 09.00.03 – Social Philosophy and Philosophy of History. South Ukrainian National Pedagogical University named K. D. Ushynsky. Odesa, 2019.

The work is devoted to social and philosophical analysis of professional mobility of young people in the conditions of formation of a flexible society in modern Ukraine. The author explores the current tendencies of development of professional mobility of young people in the conditions of constant changes of the social environment, considering in the course of the research youth, its professional socialization, caused by self-identification, professional choice and social activity. To consider in the work features of professional self-determination, formation of professional choice, professional mobility of young people become one of the grounds for determining the role of the youth subculture in modern Ukrainian society. The specific features of the formation of professional choice, which becomes the basis for determining the self-determination of young people in the structure of professional activity, are distinguished. The concepts of "youth", "socialization", "professional mobility", "professional self-identification" are explored. Various approaches to the consideration of professional mobility in the context of the formation of a flexible society in Ukraine are analyzed.

It is established that young people, as a social group, are in the stage of transition to independence, performs numerous functions in society, of which the innovative becomes the most significant for this research, since it is young people who are the center of change for the whole society. Youth is involved in the various interactions and interconnections existing in public relations, and is also the object and subject of such social processes as socialization, adaptation, education, education, forming a particularly unique socio-cultural system. To assess the nature of the system, the image of the system of integration in the social

environment, show the systematic nature of the process, the process of understanding that people are young and old.

It is noted that young people's self-identification is also dependent on the social environment, economic environment and characterized by cosmopolitanism, globalism, as well as pragmatism and individualism, which define a context different from other social groups, enabling young people to learn and produce change at a much higher rate. your social group. Unlike the above, professional self-identification of individuals is influenced by closer social groups - family and friends, educational process, specific socio-cultural and socio-political context. The flexible adaptive properties of individuality, the process of increasing the individualization of young people, the growth and development of social characteristics are investigated. It shows how young people use mobility to change careers, careers, based on individual values, their adaptation and further internalization.

The author demonstrates the attitude to professional mobility in the modern world as a change in the youth occupied position, alone or as a group, in the social hierarchy of society, which leads to changes in the social environment, which transforms its own structure, principles of its formation. It is noted that in the socio-philosophical context, professional mobility implies the manifestation of the phenomena of adaptation and internalization, which are interrelated processes, involving the individual and society in the process of change. Youth, for their part, through a system of values and the experience they have undergone for socialization, form communities and social groups, which are characterized by greater mobility, flexibility, and activity.

The problems of transformational changes that allow society to evolve towards more and more variability, unpredictability, chaos are considered, forming a new kind of society in which personalized uncertainty and chaos grow, which, on the one hand, force the individual to abandon prospects short-term results, and secondly, increase the professional socialization of the individual, their social activity and social adaptation, which are extremely important to this investigation.

The prospects for the study of the topic are related to the importance of considering the current trends in the behavior of young people in the process of professional choice, adaptation, occupational mobility and changes in their types, forms, ways, which primarily depend on socio-cultural development of society. Beginning in the late twentieth century, the pace of development of scientific and technological progress has virtually negated experience, professional competence, the responsibility of counteracting the speed of adaptation to new conditions, the opportunity to use their talents and abilities, as well as interest in possible professional activity. Thus, the very society, which is already unstable and unpredictable, undergoes a very powerful sociocultural influence on the part of young people, who by their social status are the most active and influential, shaping society of another type - flexible and changeable. Modern society provokes uncertainty and insecurity of the individual, but it also gives impetus to increase social activity and socialization of young people, and as a result, shapes the new look of young people on their own professional mobility in modern society.

Keywords: youth, professional choice, professional socialization, social adaptation, work, professional mobility, professional self-identification, flexible society.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ:

Статті у наукових фахових виданнях, зареєстрованих МОН України:

1. Интергенерационная мобильность в социально-философских исследованиях в конце XX – начале XXI века. // Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2015. № 1 (63). с. 20–127.
2. Основные этапы изучения социальной мобильности в социальной философии XX-XXI веков // Актуальні проблеми філософії та соціології. Одеса: національний університет «Одеська юридична академія». 2016. вип. 9. с. 10–113.
3. Оцінка стану та перспективи розвитку професійної мобільності молодіжної субкультури у сучасному українському суспільстві // Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2016, № 4 (70). с. 58–72.
4. Изменение роли личности и социальной структуры в современных философских концепциях // Грані. Науково-теоретичний альманах. Дніпро, 2017. том. 20, № 9. с. 23–28.
5. Профессиональная мобильность молодежи в условиях формирования гибкого общества в Украине: социально-философский анализ // Наукове пізнання: методологія та технологія. Одеса, 2018. вип. 2 (41). с. 95–101.

Статті у наукометричних міжнародних виданнях:

6. Отношение к труду и профессиональной деятельности молодых людей в конце XX – первых десятилетиях XXI вв. // Гілея. Науковий вісник, збірник наукових праць. Київ, 2016. вип. 109 (№ 6). с. 94–99.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів кваліфікаційної роботи:

7. Трансформация понимания экономического базиса социальной структуры в современной социальной философии // Матеріали II

Міжнародної наукової конференції «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання». Одеса: ПНПУ, 2014. с. 57–59.

8. Процессы социальной адаптации молодежи к текущему состоянию общества через профессиональную мобильность на примере исследований, проведенных в Чешской народной республике и на юге Украины // Матеріали Всеукраїнської інтернет-конференції молодих учених та студентів «Актуальні питання соціально-філософської думки». Одеса: ПНПУ, 2014. с. 53–55.

9. Трансформация отношения к труду и профессиональной деятельности у студентов одесских ВУЗов в конце XX – начале XXI столетия // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Релігія, релігійність, філософія і гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний і інтернаціональний аспекти». Рубіжне-Харків-Київ-Житомир-Баку-Ніш-Зелена Гура, 2014. с. 89–92.

10. Выбор профессии и влияние семьи // Матеріали десятої наукової конференції викладачів, студентів, магістрів, аспірантів та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського «Історіосфера». Одеса: ПНПУ, 2015. с. 31–33.

11. Когда, с кем и какую профессию выбирает современная молодежь // Матеріали X Міжнародної науково-практичної «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти». Рубіжне-Харків-Київ-Житомир-Баку-Ніш-Зелена Гура, 2015. с. 33–36.

12. Социальная структура общества и личностные ориентации индивидов в процессе радикальных социальных изменений в Восточной Европе в конце XX – начале XXI вв. // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Людське співтовариство: актуальні питання наукових досліджень». Дніпропетровськ, 2016. с. 73–75.

13. Труд и профессиональная занятость как один из феноменов социального развития // Матеріали одинадцятої наукової конференції викладачів, студентів, магістрів, аспірантів та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського «Історіосфера». Одеса: ПНПУ, 2016. с. 30–32.

14. Отражение концепции «гибкого» общества Зигмунда Баумана в современных исследованиях молодежных ценностей // Матеріали дванадцятої наукової конференції викладачів, студентів, магістрів, аспірантів та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського «Історіосфера». Одеса: ПНПУ, 2017. с. 42–47.

15. Соціалізація молоді: соціально-філософські аспекти сучасного прочитання // Матеріали тринадцятої наукової конференції викладачів, студентів, магістрів, аспірантів та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського «Історіосфера». Одеса: ПНПУ, 2018. с. 54–57.

16. Динамика изменений профессиональных ценностей молодых людей – социально-философские аспекты // Матеріали IV міжнародної наукової конференції «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання». Одеса: ПНПУ, 2018. с. 72–75.

***Наукові праці, які додатково відображають
наукові результати кваліфікаційної роботи:***

17. Особенности изучения социальной мобильности в отечественной историографии XX – XXI веков // Пріоритети сучасних суспільних наук в трансформаційних умовах. Львів, 2015. с. 30–33.

18. Ціннісні орієнтації молоді в полі філософської рефлексії // Evropsky filozoficky a historicky diskurz. Praha: Berostav druzstvo, 2016, svazek 2, vidani 4. с. 62–69.

ЗМІСТ

Вступ	12
РОЗДІЛ 1. СТАН І РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ МОЛОДІ НАПРИКІНЦІ ХХ – У ПЕРШИХ ДЕСЯТИЛІТТЯХ ХХІ СТОЛІТТЯ	20
1.1. Молодь як предмет дослідження соціальної філософії	20
1.2. Форми соціалізації молоді та її ціннісні орієнтації	34
1.3. Самоідентифікація та соціальна активність сучасної молоді в контексті визначення її професійної мобільності	56
Висновки до першого розділу	78
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МОЛОДІ	82
2.1. Методологія дослідження професійної мобільності молоді	82
2.2. Особливості формування професійного вибору в умовах розвитку гнучкого суспільства	111
2.3. Соціально-філософські аспекти професійного самовизначення молоді	128
Висновки до другого розділу	142
РОЗДІЛ 3. ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ МОЛОДІЖНОЇ СУБКУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	146
3.1. Структура професійної мобільності сучасної молоді в Україні	146
3.2. Формування гнучкого суспільства як результат розвитку професійної мобільності молоді	170
3.3. Сутність та специфіка розвитку професійної мобільності молодіжної субкультури в сучасному українському суспільстві	197
Висновки до третього розділу	208
ВИСНОВКИ	212
СПИСОК ПОСИЛАНЬ (HRS)	218
ДОДАТКИ	236

ВСТУП

Актуальність дослідження. Упродовж останніх десятиліть сучасність демонструє стрімкий і різновекторний розвиток науково-технічного прогресу, що віддзеркалено в численних змінах соціального та економічного середовища, відображених у культурному та політичному оточенні кожного індивіда. З огляду на всесвітню глобалізацію і доступність інформації в сучасному світі цілком закономірними є трансформаційні зміни становища сучасної молоді в Україні, що відповідає засадничим світовим тенденціям, зокрема у сфері професійної та трудової діяльності. Дослідження стану української молоді у процесі професійного вибору, професійної мобільності, спілкування із соціальним та професійним довкіллям формує об'єктивну та неупереджену оцінку причин та підстав, що надають сучасному суспільству відмінних характеристик, які визначають нові напрями для його наукового вивчення в динамічному й еволюційному вимірах.

Для осмислення становища молоді у процесі професійної мобільності необхідно системно й об'єктивно дослідити як стан сучасної молоді, так і ті чинники, що спричинили ці актуальні зміни. Аналіз численних результатів практичних досліджень, теоретичних розвідок, авторських концепцій уможливорює синтез і критичне осмислення всіх аспектів професійної мобільності молоді з виокремленням пріоритетних наукових проблем – визначення поняття «молодь», характеристики ціннісних орієнтацій молоді, з'ясування професійного самовизначення, професійного вибору, праці, зайнятості, професійної мобільності та спеціалізації. Зважаючи на це, **науковою задачею** є теоретичне осмислення явища професійної мобільності молоді та створення практичних рекомендацій, які допоможуть пом'якшити та підвищити соціальну релевантність процесу адаптації професійної мобільності молоді.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційну наукову працю виконано в рамках планової наукової теми

кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» – «Інновації у сучасному соціально-філософському пізнанні» (державна реєстрація № 011U010462).

Тему дослідження затверджено вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (протокол № 8 від 23 березня 2018 р.).

Мета дослідження полягає у соціально-філософському аналізі професійної мобільності в умовах формування гнучкого суспільства в Україні.

Для досягнення зазначеної мети було вирішено ряд дослідницьких завдань, а, саме:

- розглянути молодь як предмет дослідження соціальної філософії;
- схарактеризувати форми соціалізації молоді та її ціннісні орієнтації;
- окреслити окреслити професійну самоідентифікацію та соціальну активність сучасної молоді в контексті визначення її професійної мобільності;
- з'ясувати методологію дослідження професійної мобільності молоді;
- проаналізувати особливості формування професійного вибору в умовах формування гнучкого суспільства;
- виокремити соціально-філософські аспекти професійного самовизначення молоді;
- виділити структуру професійної мобільності сучасної молоді в Україні;
- визначити характерні риси формування гнучкого суспільства як результат розвитку професійної мобільності молоді;
- з'ясувати сутність та специфіку розвитку професійної мобільності молоді.

Об'єкт дослідження – професійна мобільність молоді в сучасному українському суспільстві.

Предмет дослідження – трансформація професійної мобільності молоді в умовах формування гнучкого суспільства в Україні.

Методологічне підґрунтя дисертаційного дослідження.

Методологічною базою дисертації є ідеї, теорії та концепції соціально-філософського осмислення професійної мобільності молоді, які спрямовані на дослідження соціальної структури, суспільства і її соціокультурного оточення. Виражені у явищі професійної мобільності динамічні зміни у сучасному українському суспільстві стають наріжним каменем та відкривають вигляд на всю різноманітність недалекого майбутнього суспільства.

Для створення об'єктивної оцінки професійного становища молоді в суспільстві було використано діалектичний, синергетичний, соціокультурний та конструктивно-критичний підходи. Діалектичний підхід дозволив розглянути сутність та специфіку мобільності, що пов'язано із професійною діяльністю молоді як в Україні, так і в світі, від моменту виникнення поняття «мобільність» - до сьогодення. Критичний підхід уможливив об'єктивне сучасне висвітлення змісту категорій: «молодь», «професійне самовизначення», «ціннісні орієнтації», «професійна мобільність». Актуальність соціокультурного підходу увиразнено необхідністю розгляду проблематики професійної мобільності та формування гнучкого суспільства в Україні, зокрема в соціально-філософському аспекті, який відображає універсальність і об'єктивність розгляду. За допомогою синергетичного підходу було розглянуто різні вияви означеної проблеми у соціально-культурному, соціологічному, психологічному, економічному аспектах.

У кваліфікаційній роботі задля розв'язання вищезазначених завдань було впроваджено методи об'єктивності, всебічності та системності, а також метод аналітичного абстрагування, метод узагальнення, метод аналогії, метод сходження від абстрактного до конкретного; було задіяно методи аналізу та синтезу на етапі формулювання висновків і під час комплексного дослідження професійної мобільності в соціально-філософському ракурсі.

Метод узагальнення та метод індукції було застосовано як для встановлення спільних властивостей явищ професійної соціалізації, професійної мобільності та професійного вибору, так і для визначення понять гнучкого суспільства та глобалізації і виокремлення загальних сучасних тенденцій розвитку суспільства загалом. У ході дослідження також були використані структурний та системний метод, які дозволили зробити повноцінний аналіз основних компонентів професійної мобільності та сформуванню авторського визначення понять використаних у даній роботі.

Таким чином, у роботі зазначена методологія професійної мобільності молоді, що надало можливість її розгляду, як важливого фактору формування особливої гнучкої форми суспільства в Україні, що підтверджує трансформації частини соціальних груп у розвитку, діалектичної взаємодії та спрямованості до подальшої еволюції у контексті соціально-філософського розгляду.

Наукова новація полягає у тому, що вперше розглянуто професійну мобільність молоді в умовах формування гнучкого суспільства.

Вперше:

- описано та структуровано методологію соціально-філософського дослідження професійної мобільності молоді, в якій відображено якісні характеристики кожного етапу – від розгляду явища в межах аналізу соціальної структури – через формування поняття «мобільність», поступове поглиблення і розширення (завдяки професійності) – до перетворення професійної мобільності на найважливіший чинник змін суспільства та його соціальної структури;

- розглянуто професійну самоідентифікацію та соціальну активність молоді в контексті визначення професійної мобільності, через які індивід висловлює оціночну характеристику відповідності власних об'єктивних якостей суб'єктивній навколишній дійсності;

- позначено причини формування гнучкого суспільства в Україні, зокрема, інтенсивність розвитку нематеріального та матеріального

інноваційного виробництва та залежна від цього професійна мобільність, що вимагає та дозволяє індивідам перебувати у процесі активної професійної соціалізації протягом усього свідомого життя;

- сформульовано особливості формування професійного вибору в умовах формування гнучкого суспільства, де сучасність визначає індивідуальні та унікальні способи поведінки, яким притаманні прагматизм, прагнення до незалежності, нехтування традиціями соціалізації.

Дістало подальшого розвитку:

- розгляд молоді у соціокультурній площині та її професійної соціалізації, яка сьогодні виступає одним із агентів адаптації молоді до суспільства, яке перебуває в стані постійного розвитку;

- розкриття поняття молоді, що потрактовано як особлива соціокультурна та соціодемографічна група з відповідними віковими межами та специфічними соціокультурними характеристиками та цінностями, безпосередньо зумовленими процесами соціалізації та соціальної адаптації, що відбуваються з нею в суспільстві;

- теоретичне осмислення положень науковців щодо сучасного суспільства, для якого характерними є хаос, глобалізація, ризики, що постійно зростають, невизначеність соціального стану, що стає підставою для формування гнучкого суспільства в Україні;

- формування соціально-філософських аспектів професійного самовизначення молоді в умовах сучасного суспільства, схильне численним одночасним різноспрямованим векторам розвитку;

- розгляд компоненти структури професійної мобільності сучасної молоді в Україні, що формують розвиток професійної компетентності та забезпечують взаємодію в напрямку формування професійної позиції індивіда.

Уточнено:

- поняття соціалізації як двобічного процесу передачі суспільством та освоєння індивідом протягом всього життя соціальних норм, культурних

цінностей і зразків поведінки, що дозволяє індивіду успішно функціонувати у даному суспільстві;

- поняття адаптації та інтеріоризації індивідів, що є динамічним, активним, цілісним та функціональним конструюванням власної соціальної реальності, яку формують індивіди для себе та свого оточення через соціальний простір, де кінцевою метою чого є розвиток і перетворення середовища, а не пасивне підлаштування під нього;

- сучасні ціннісні орієнтації молоді, сформовані гнучким суспільством, а також взаємозв'язки між ними та професійною мобільністю, які змінюються під тиском все того ж суспільства, що змушують молодь більшою мірою залежати від якості та швидкості її власних навичок адаптації до змін суспільств.

Практичне значення отриманих результатів полягає у відображенні нових проявах поведінки молоді, що масово формуються в суспільстві паралельно з розвитком науково-технічного прогресу, глобалізацією та є однією з причин формування іншого варіанта суспільства постмодернізму, в якому існують гнучкі, хаотичні, швидкоплинні зв'язки між індивідами. Це сприятиме визначенню тенденцій професійної активності молоді, які сьогодні готові отримувати не тільки професійну освіту, освоювати інші трудові ролі, заповнювати нові професійні ніші та формувати новий, відмінний від наявного, ринок праці та професійних знань. Положення кваліфікаційної роботи надають можливість сформувати орієнтири та напрями для отримання необхідного професійного досвіду молодими людьми, які готові змінюватися в межах еволюції суспільства. Ідеї, зміст та висновки дослідження можуть бути використані у практиці професійної освіти, зокрема, під час формування допоміжних освітніх програм, які можуть не лише бути частиною офіційних державних стандартів, а й надаватися у межах вільного вибору здобувачів освітнього рівня закладами освіти.

Особистий внесок здобувача. Кваліфікаційна робота є результатом самостійної наукової роботи. Висновки та основні положення отримані авторкою на основі результатів, отриманих у процесі дослідження, як підсумки власного наукового пошуку.

Апробація матеріалів роботи здійснювалася під час проведення науково-методологічних семінарів кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, кафедри всесвітньої історії та методології науки, під час виступів на міжнародних та загальноукраїнських конференціях, науково-практичних семінарах закладів вищої освіти: Міжнародній науковій конференції «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання» (Одеса, 2014, 2018), Науковій конференції викладачів, студентів, магістрів, аспірантів та молодих учених «Історіосфера» (Одеса, 2015, 2016, 2017, 2018), ІХ Міжнародній науково-практичній конференції «Релігія, релігійність, філософія і гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний і інтернаціональний аспекти» (Рубіжне-Харків-Київ-Житомир-Баку-Ніш-Зелена Гура, 2014), Х Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (Рубіжне-Харків-Київ-Житомир-Баку-Ніш-Зелена Гура, 2015), Міжнародній науково-практичній конференції «Приоритети сучасних суспільних наук в трансформаційних умовах» (Львів, 2015), Всеукраїнській інтернет-конференції молодих учених та студентів «Актуальні питання соціально-філософської думки» (Одеса, 2014, 2015), Міжнародній науково-практичній конференції «Людське співтовариство: актуальні питання наукових досліджень» (Дніпропетровськ, 2016).

Публікації. Загальний зміст та висновки кваліфікаційного дослідження відображені в 18 публікаціях без співавторів, з яких 5 статей - у спеціалізованих фахових виданнях, зареєстрованих у МОН України; 1 стаття - у науковому виданні іншої держави; 1 – у наукометричному виданні за фахом; 11 – тези та матеріали конференцій.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Структура роботи зумовлена її метою та завданнями, об'єктом і предметом дослідження, визначеними у процесі науково-теоретичної розробки обраної теми. Робота складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків та списку посилань. Робота викладена на 235 сторінках основного тексту та 10 сторінках додатків, список посилань нараховує 224 найменування.

РОЗДІЛ 1

СТАН І РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

НАПРИКІНЦІ ХХ – У ПЕРШИХ ДЕСЯТИЛІТТЯХ ХХІ СТОЛІТТЯ

1.1. Молодь як предмет дослідження соціальної філософії

Розвиток суспільства сьогодні в будь-якій точці земної кулі ґрунтується в соціальних групах, які швидше за всіх можуть сприймати інноваційні технології і підтримувати швидкість та якість змін. Інноваційна функція при формуванні суспільних відносин дає можливість усвідомлювати процеси протікання групових змін, їх характерні особливості, закономірності існування та відзначати тенденції майбутнього розвитку. Але ж суспільство має особливу групу, яка є носієм будь-яких змін – це молодь, яка будучи важливим проявом сучасного розвитку потребує системного аналізу в полі філософської рефлексії.

Молодь у науковому розумінні терміна становить особливу соціально-психологічну спільноту людей, дівчат і юнаків, віком від 14–16 років до 25–35 років (за інформацією з різних джерел, про що далі), які проживають на одній географічній території (у нашому випадку, в Україні мають схожі соціальні риси та знаходяться на перехідному етапі від дитинства і юності до дорослого самостійного, соціально-відповідального життя. Тлумачення молоді як певної соціальної категорії сформувалося в науці в 60-і роки ХХ століття. Вчені виокремлюють притаманні виключно молоді соціальні риси, певні інтереси, цінності, проблеми і норми поведінки, тим більше, що поступово поняття молоді набуло форми соціально-демографічної групи. Як частина суспільства, молодь стає предметом вивчення низки наук: філософії, психології, політології, педагогіки, соціології, демографії, права, історії тощо (Хасуєв, 2015, с.1754). Визначаючи молодь як термінологічне і функціональне явище, розглянемо спочатку точки зору дослідників, що відображають відмінності у підходах до проблеми, різні аспекти її аналізу. Також звернемо увагу на позицію молоді щодо самовизначення, рівня життя,

інтересів, ціннісних орієнтацій, що, безумовно, перетинається з концепціями науковців і демонструє весь спектр можливих варіантів вивчення професійної діяльності молоді.

Вікові межі для визначення молоді коливаються від 14–16 до 30–35 років згідно з думками різних авторів. Частка молоді (у віці від 15 до 29 років) у складі населення України досягає 21% (Населення України, 2015), причому це вік майже повної працездатності (незважаючи, на те, що частина із зазначеного вікового проміжку належить до учнівської молоді). З огляду на це ставлення до молоді як до групи з особливим хронологічним статусом буде дуже вузьким. Для більш повноцінного і широкого розуміння необхідно звернутися до функціональності цієї соціальної групи і виявлення її місця у структурі суспільства. Крім того, відсутність наукового й однакового визначення молодіжного віку змушує нас звернути увагу в бік функціонального та змістового аспекту вивчення. Вважають, що початком молодості (кінцем дитинства) є момент, коли в організмі молодої людини (хлопця або дівчини) закінчується процес статевого і психічного дозрівання, тобто індивіда можна вважати фізіологічно зрілим. Закінчення молодості – це момент, коли молода людина повністю вступає в положення дорослого: вона самостійна, самодостатня й адекватно соціалізована (Андреева, 1997, с.156). Як особливе соціальне явище молодіжний вік має певні характеристики. Функціонально молодіжний вік є об'єктивно необхідним станом у системі суспільства: він є «фазою поведінки людини, в якій вона більше не грає роль дитини... і водночас ще не виконує роль дорослого як чинного носія соціальних інститутів, наприклад, сім'ї, громадськості, політичного ладу, правового й економічного порядку тощо» і є станом процесу визрівання молоді та, зважаючи на це, підготовки до відтворення майбутнього суспільства (Зубок & Чупров, 2009, с.94).

Організація Об'єднаних Націй (далі – *ООН*), яка виконує у світі не тільки миротворчі функції, а й здійснює дослідницьку діяльність і вивчає соціальні структури, що чинять політичний і соціальний вплив на розвиток

планети, наголошує, що країни по-різному визначають поняття «молодь», оскільки вікові межі коливаються від 7 років до 39 років. В Уганді, наприклад, молоддю вважають осіб з 12 до 30 років, а в Нігерії і Бангладеш – з 18 до 35 років (МОТ, 2004). У загальних методичних описах ООН визначає молодь як групу осіб, які перебувають на етапі життєвого циклу до початку дорослого життя та на яку впливають такі чинники, як середній вік завершення молодими людьми своєї освіти і початкової професійної підготовки та середній вік, у якому, як очікується, молоді люди починають грати роль дорослих у житті громад. Правовий статус молоді може бути різним всередині однієї і тієї ж країни залежно від сімейного стану, наявності права на участь у голосуванні, ресурсних прав, кримінальних правопорушень, придатності до військової служби (або до альтернативної служби в медичних установах). Оскільки ці характеристики відрізняються залежно від країн і варіюються всередині країн, їх потрібно враховувати під час вивчення ситуації в Україні. Статистичні дані, наведені в зазначеній нижче доповіді, відображають прийняте в ООН стандартне визначення поняття «молодь» як осіб у віці від 15 до 24 років (Павлов, Стожаров, Тарабрина, 2005, с.37-75).

У зарубіжній науці молодіжний вік здебільшого визначають за нижчими межами. Так, британський дослідник К. Вільямс вважає віком молоді період від 13 до 19 років. У сучасній українській науковій літературі уявлення про молодь як вікову групу багато в чому збігається, але не вичерпується його тлумаченням у зарубіжних теоріях. Цю особливість методологічних підстав дефініції поняття «молодь» продемонстрував ще В.М. Боряз у результаті скрупульозного аналізу. Специфіку наукового підходу тут нерідко розуміють як соціальну інтерпретацію вікових характеристик молоді (Павлов, Стожаров, Тарабрина, 2005, с.37-75). Зважаючи на це, в нашій дисертації як досліджуваний віковий проміжок прийнято період від 15 до 29 років, як це характерно для традиційної української наукової думки, а також для основної частини сучасних аналітичних робіт у Західній Європі.

Визначення молоді в її класичному сприйнятті вченими дає основний напрям для актуального розуміння її ролі в сучасній концепції розвитку світу, у формуванні гнучких суспільних структур. Перехідний характер власне соціальної групи, якій притаманні риси попереднього періоду (дитинства, юності) і формуються (в різні часові проміжки) риси майбутніх соціальних груп, надає їй особливу динаміку, постійні зміни, що переживає кожний індивід окремо й групи індивідів одного віку. Зміни для молодих людей є необхідним пристосуванням до нових обставин – до власної нової позиції в соціальній структурі, яка сама до того ж має тенденції до змін. Унікальна позиція в соціальній структурі дозволяє молодим людям виконувати роль резерву, на думку німецького вченого К. Мангейма (Мангейм, 2009). Цей резерв виступає на передній план, коли суспільній структурі необхідні зміни, але вона ресурси для зміни не мобілізує та / або не інтегрує, а придушує з огляду на специфіку функціонування суспільства (самозбереження соціальних підвалин у форматі традицій і звичаїв). Молодь оживляє соціальне життя суспільства через формування власних ціннісних орієнтацій, які спочатку виступають як епатажні культурні елементи, згодом вбудовуючись у соціальну структуру вже як традиційні складники. К.Мангейм говорить про молодь не як про носія певного прогресу або консервативності: на його думку, молодь – це скоріше потенція (можливість), яка залежно від стану суспільства виконує протилежну структурі роль, розгойдуючи суспільні підвалини і змінюючи суспільство в протилежному напрямку (Мангейм, 2009). Для того щоб зрозуміти, що ж таке сучасна молодь, як вона впливає на суспільство і як вона може вплинути на громадську структуру в майбутньому, нам необхідно враховувати, як вона себе самоідентифікує: її ціннісні орієнтації та їхні вияви в соціальному житті суспільства.

З точки зору вікових характеристик, дослідники відносять молодь до унікального вікового проміжку людського життя, який стосується періоду соціалізації, частіше вторинної, що відбувається за межами сім'ї (Соціологія

молодежи). Відповідно до цієї позиції соціалізація у формі засвоєння, що характерна для освітніх, професійних, культурних та інших соціальних функцій, відбувається не тільки в молодіжному, юнацькому віці, а й пізніше. А може тривати вічно, адаптуючи членів суспільства, яке постійно змінюється до проживання в ньому. Молодістю дослідники назвали певну фазу життєвого циклу, біологічно універсальну, але у віковому аспекті пов'язану із соціально-психологічними особливостями конкретного устрою, характерного для суспільства закономірностей соціалізації (ред. Гвишани, Лапин, 1988). Зважаючи на це, соціалізація є особистісно-утворювальним процесом. У широкому значенні поняття «соціалізація» трактується у соціально-філософській літературі як процес розвитку людської спільноти й окремого індивіда в процесі соціальної взаємодії (Mead, 1934, p.163). Під соціалізацією розуміють також процеси соціального становлення індивіда, включення його в ту чи іншу систему соціальних відносин, засвоєння соціального досвіду, розвиток особистісної активності, в ході якого формуються найбільш загальні, стійкі риси особистості (Кулі, 1994. с.334). За теорією Н.Смелзера, соціалізація – це «шлях, якими люди набувають досвід і засвоюють настанови, що відповідають їх соціальним ролям» (Смелзер, 1994, с.126). Таким чином, спираючись на численні авторські визначення поняття "соціалізація" автор дисертаційного дослідження тут і далі дотримується наступного – соціалізація це є двосторонній процес постійної передачі суспільством і освоєння індивідом протягом всього його життя соціальних норм, культурних цінностей і зразків поведінки, що дозволяє індивіду функціонувати у даному суспільстві, а суспільству і далі зберігати та транслювати правила принципи цінності. Відповідно до цього підходу соціалізація має наступні цілі: сприяти взаємодії людей на підставі соціальних ролей і забезпечувати збереження соціуму завдяки тому факту, що його нові члени будуть засвоювати усталені зразки поведінки і сформовані переконання.

Молодість, як етап життєвого циклу людини є біологічно універсальна фаза для якої характерні деякі особливості соціального становища: перехідність положення, високий рівень мобільності, освоєння нових соціальних ролей (працівник, студент, громадянин, сім'янин), пов'язаних зі зміною статусу, активний пошук свого місця в житті, сприятливі перспективи у професійному та кар'єрному планах. Молодість, на думку автора, це процес постійного психофізіологічного розвитку, що охоплює освоєння соціального простору, приміряння до себе нових (інших) соціальних ролей, численні спроби саморефлексії, поступове визначення свого місця в соціальному просторі, які відбуваються при збільшенні контактів індивіда як з близькими, однолітками, старшими і молодшими членами суспільства, так і з суспільством як цілісним організмом. При цьому індивід, достатньо розвинений у психофізіологічному аспекті, тільки в цей період вперше освоює свою духовну структуру, насичує її соціальними нормами, цінностями, символами і смислами. Тому сутність усіх змістових змін, які відбуваються з індивідом у цьому віці, – це привласнення, придбання і подальший розвиток соціальних якостей, які властиві небіологічній сутності людини – комунікація, соціалізація тощо. Власне соціалізація є вторинним проявом суспільства, де існує індивід, оскільки вона типова для конкретно-історичної ситуації та на певному рівні розвитку відображає основні цінності і норми суспільства. З огляду на це чим вищим є ступінь соціалізації, тим активніше суспільство визначає особливості функціонування індивіда і зміст його індивідуальності. Наразі молодь, що є складним функціональним організмом і невід'ємною частиною суспільства, становить набір численних і різнопланових відносин між власне індивідами та між ними і суспільством. Це суспільство охоплює представників інших вікових груп (як молодших, так і старших), представляючи в цих відносинах напрями спільної діяльності та розвиваючи через них соціальну структуру. Головною метою цього періоду молоді люди ставлять для себе процес соціалізації, який у повсякденному світогляді звучить як «дорослішання», отже, реалізація дорослості.

Закінчивши процес дорослішання (соціалізації), молодь досягає верхньої межі молодості, коли вона здатна виконати низку певних умов (Социальные практики, 2009): економічну незалежність, тобто відповідальність за власне існування; особисту самостійність, тобто здатність приймати рішення, що стосуються себе без обмежень і опіки; самостійне розпорядження ресурсами, які необхідні для існування; самостійне, незалежне від батьків проживання і відповідальність за підтримання цього проживання та управління ним. Кожна з цих чотирьох умов є необхідною, але тільки всі разом вони є достатніми, щоб визнати, що людина перестала належати до категорії «молодь».

Англійський учений С.Фріс (Frith, 1984) запропонував свій підхід до визначення молоді: він розглядає соціальний контекст стану молодості як процес переходу від дитинства до дорослості. На його думку, основними напрямками змін від дитинства до дорослості є перехід від залежності до незалежності, від безвідповідальності до відповідальності. У такому розумінні, поняття молоді – це соціальний конструкт, певний узагальнений образ для виокремлення людей більш-менш певного віку, для яких характерний обмежений доступ до значних економічних, соціальних і культурних ресурсів. Крім того, молодь в уявленнях сучасних науковців з країн колишнього Радянського Союзу – це соціальна група, яка має найбільш активну соціалізацію. Натомість західні учені більше говорять про протиставлення цього соціального шару через девіантну (молодіжні субкультури) або споживчу поведінку (тінейджерство).

У пострадянський період дослідники продовжують вивчати молодіжну проблематику (80-90-ті рр. ХХ ст.) На своєрідному стику «західної» і «радянської» ідеологій уже до початку ХХІ ст. з'являються концептуальні наукові розвідки Ю.А. Зубок (Зубок, 2009), І.М. Іллінського, А.І. Ковальової, В.А.Лукова (Ковальова, Луков, 1999), Т.І.Яковук і багатьох інших авторів, які значною мірою збагатили теоретичні уявлення про сутність та особливості молоді й молодіжних рухів. Матеріальний добробут як певний стимул до життєвої активності молоді, робота в уявленні молоді пов'язані

переважно з результатами кар'єри, а не з процесом отримання професійного досвіду. Усвідомлюється необхідність освіти для досягнення бажаного статусу, але багато хто ставиться до освіти формально: важливо отримати диплом, а не знання. Освіта як цінність сприймається тільки крізь призму соціальної затребуваності фахівців з вищою освітою (Клипенштейн, 2000, с. 57).

З філософської точки зору, роль молоді у суспільстві визначена її значимістю в контексті осмислення проблеми динамічності соціальної життєдіяльності, тобто соціальні зміни, що визначають положення молоді в соціальній ієрархії в першу чергу диктують функції, які вона виконує у суспільстві. Раніше певне, фактом народження місце молоді в суспільстві, тепер дістається їй в результаті її власного визначення, отже, може змінюватися динамічно зі значною часткою невизначеності і ризику. При зростанні невизначеності молодь (як втім, і інші соціальні групи) змушена застосовувати нові стихійні адаптаційні стратегії, які засновані не на власному досвіді молодих людей в силу його відсутності, а на інтуїтивних пошуках рішення, динамічних змінах, діалектиці розвитку. Складовими частинами цих стратегій стають такі соціально-філософські аспекти, як соціалізація, ідентичність, самореалізація, соціальна мобільність, соціальний і професійний потенціал, що визначають глибину, широту, цілісність, стійкість і безперервність адаптаційного процесу молоді.

З точки зору філософії (Клипенштейн, 2000, с.59) адаптація індивідів має ефект якій збирає та дозволяє назвати усі позначені складові її онтологічними елементами, які з одного боку характеризуються і як складні внутрішні протиріччя, проявляючись в суспільстві по максимуму, і як взаємодоповнюючі елементи, позначаючи цілісність і стійкість розглянутого нами явища. Отже, в основі взаємодії лежить взаємоперехід онтологічних елементів, які здаються на перший погляд протилежними, але в дійсності взаємно обумовлюють один одного. Присутність молоді у соціальній структурі, її точки зору, можливості її втілювати у суспільному житті,

здійснюється, за допомогою найважливіших функцій - тобто відтворюють, трансляційної, інноваційної, інтеграційної та найбільш неоднозначну з них, функцію соціалізації. Тому, виходячи з предметної області соціально-філософського знання, закономірності існування суспільства і індивіда в ньому, поведінка молоді в суспільстві розглядається нами, як складний процес еволюційного, світоглядного та особистісного розвитку, за допомогою реалізації ними своїх основних способів осмисленої дії (функціонування) в ході соціальної взаємодії.

На підставі вищезазначеного ми розглядаємо адаптацію як один із способів взаємодії індивіда з соціальним середовищем, якій забезпечує пристосування індивіду до соціального середовища завдяки постійному прийняттю змін, що відбуваються в суспільстві, з обов'язковим оглядом на свої власні цілі діяльності. При цьому ще одним способом адаптації індивідів є і динамічне, активне, цілісне і функціональне конструювання власної соціальної реальності, яку формують індивіди для себе і свого оточення через соціальний простір, де кінцевою метою є розвиток, а не пасивне підстроювання під навколишнє середовище, а його перетворення. Чи можемо відзначити також, що адаптація виконується індивідами під існуючу реальність і є консервативною, а конструювання нової реальності, яка буде відповідати запитами молоді та виконується з урахуванням нестандартних інтуїтивних рішень, яке дозволяє ним набути досвіду соціальної взаємодії гармонійно, поєднуючи об'єктивні суспільні чинники і суб'єктивні соціальні потреби. У цьому проявляється одна з найважливіших функцій молоді - інноваційна.

Але молодь, виконує в суспільстві ще й функцію соціального відтворення (Красавина, 2005, с.20-.25), використовуючи подвійний механізм, що включає в себе пристосування і перетворення, спрямоване на безперервний розвиток. Сенс перетворення полягає в інтерпретації значущих параметрів адаптивної ситуації, яка дозволяє молоді пристосовуватися до навколишньої дійсності, а й конструювати прийнятне адаптивне простір,

самостійно і суб'єктивно визначаючи його актуальні елементи, таким чином, суб'єктивність породжує перетворення, а об'єктивність пристосування. Таким чином, стає очевидним, що в процесі адаптації молодь одночасно виконує роль суб'єкта й об'єкта соціальної взаємодії. А суспільство потребує молоді з точки зору свого поновлення, транслявання свого історичного досвіду, відтворення. У свою чергу, молодь необхідна соціуму, який виконує для неї регулюючу і організаційну функцію, представляючи для кожного індивіда свій власний шлях вживання в суспільне життя. При цьому сучасні суспільні трансформації відображають точку зору, в тому числі і автора даної роботи, про те, що молодь є невід'ємною частиною суспільної системи, що забезпечує динамічний розвиток людству. Молодь також здійснює і трансляційну функцію, яка дозволяє через засвоєння, передачу і поширення знань та досвіду попереднього покоління, формує сьогодення і сприяє майбутньому соціальному прогресу. При цьому найважливішою частиною трансляційної функції є передача з минулого у майбутнє культурної та історичної спадщини суспільства у рамках природного розвитку соціальної системи. Щоб рухатися у контексті науково-технічного прогресу і задавати в ньому темп молодь повинна бути готова до відтворення не тільки матеріальних, відчутних благ, а й духовних багатств і культури свого соціального кола, вносячи в процес відтворення власний досвід, нові особливості, що виникли в силу зміненого соціально-економічних, політичних, соціокультурних умов.

Від рівня розвитку, залучення, динаміки прийняття змін молоді, як похідною самого суспільства яким буде відтворення соціальної структури, простим або розширеним, наскільки глибокими будуть зміни і як вони позначатися на самій суспільній структурі і прогрес усього людства. Тим більше, що функція соціалізації, тобто включення молоді в суспільство, соціальну структуру, навчання правилам взаємодії з суспільством (про що докладно далі) підпорядкована тим же об'єктивним і обставинам існування що і інші функціональні потреби молоді. Треба відмітити, що соціалізація

була і є двостороннім процесом, де проявляється зустрічна активність суб'єкта і об'єкта соціального середовища. Одностороннє засвоєння молоддю досвіду, ідей, орієнтацій суспільства в цілому і старшого покоління, як транслятора громадської загальноприйнятої точки зору, сьогодні, з нашої точки зору, не має цінності, тому що спрямованість на творчість, інновації, прогрес є рушійною суспільного розвитку.

Молодь в XXI столітті – це ще й об'єкт соціального оновлення, важлива концепція для розуміння в умовах фізіологічного старіння суспільства. А цей процес гостро відчутно і дуже негативно позначено в Західній і Центральній Європі, а також в Україні. Дефіцит молодих працездатних громадян у країні викликає неконтрольований наплив мігрантів. Ґрунтуючись на цьому, основне демографічне значення молоді визначено її багатофункціональністю (утім, як і соціальне значення мігрантів). Паралельно з демографічними функціями молодь виконує соціально-економічні, що відрізняються в різних вікових групах молоді й реалізуються неоднаковою мірою через вік, національну та / або релігійну, соціокультурну приналежність. Незважаючи на це, зазначені функції перетинаються між собою, що ускладнює виокремлення кожної з них у «чистому» вигляді. А входячи до складу трудових ресурсів у різних сферах діяльності, молоді люди беруть участь у відтворенні валового внутрішнього продукту країни. У соціально-політичному відношенні молодь є досить активною частиною населення і певною мірою визначає соціально-політичну обстановку в країні (Хасуєв, 2015, с.1575). Ми розділяємо точку зору, що молодь – це соціально-демографічна група, яка виділяється на основі зумовлених віком особливостей соціального становища молоді, її місця і функцій у соціальній структурі суспільства, специфічних інтересів і цінностей (Мангейм, 2009, с.173). Молодь як сукупність індивідів, які перебувають у стані молодості, відчуває тимчасовість такого стану, намагаючись самовизначитися в суспільстві, домогтися певного соціального становища шляхом оволодіння відповідними їй ідеалам і планам соціальними статусами, отримання

необхідної освіти і професійного положення. З іншого боку, молодь не може автоматично перейти до стану «дорослості», оскільки стереотипи юнацтва і навіть отроцтва зникають поступово, поступаючись місцем новим способам поведінки, властивим стадії «дорослості». При цьому відбувається формування нового розуміння й усвідомлення власної соціальної значущості і відповідальності, формуються життєві цілі й розуміння способів їх досягнення, завершуються процеси самоствердження і підготовки умов для реалізації своїх можливостей. Пошук себе і свого місця всередині соціальної структури змушує молодь у межах тривалого процесу самовизначення виявляти власні переконання і ціннісні настанови та постійно перевіряти їх, порівнюючи з цінностями, що транслює соціальна структура.

Отже ми розуміємо молодь як особливу соціокультурну та соціодемографічну групу, яка характеризується віковими рамками і специфічними соціокультурними характеристиками та цінностями, які безпосередньо залежать від процесів соціалізації та соціальної адаптації, що відбуваються з молоддю у суспільстві. Ця група має подібні соціальні риси, веде подібний спосіб життя і виражає подібні цінності. Але виконувани молоддю, як соціальною групою, функції значно відрізняють її від інших соціальних груп у суспільстві, оскільки саме вона знаходиться на стадії перехідності з одного унікального соціального стану в інший (від залежності до самостійності). По-перше, молодь є носієм власних ціннісних орієнтацій, власної моралі і моральності, які формують її і перетворюють на джерело соціально-економічного і духовного розвитку всього суспільства. По-друге, молодь успадковує певний рівень розвитку соціальної структури і є джерелом нестандартної поведінки, що виникає через нестачу практичного досвіду, високого рівня економічної мобільності і вкрай низькому включенні в соціально-економічні відносини суспільства в цілому. По-третє, що вкрай важливо для нашого роботи, молодь є як об'єктом, так і суб'єктом таких соціальних процесів, як соціалізація, адаптація, виховання, освіта. І це уможлиблює її аналіз як соціального середовища, де виникають інновації і

зростає соціальна значущість. З огляду на зазначені вище чинники саме молодь є резервом для подальшого розвитку суспільства, тому що її перехідний характер дозволяє оцінювати і приймати зміни вищими темпами, ніж це можливо в інших соціальних групах. Таким чином, роль і значення молоді в суспільстві обумовлені наступними факторами: молодь виступає найбільшою соціально-демографічною групою, за рахунок збільшення періоду вживання в суспільне життя і більш пізнього настання зрілості, є основним джерелом трудових ресурсів.

Володіючи інтелектуальним і фізичним потенціалом, маючи перспективні здатності до праці, професійної діяльності, творчості в усіх сферах, зокрема, молодь швидше за всіх соціальних груп, здатна опановувати нові знання, професіями, спеціальностями, навичками. Характерний, той факт, що молодь займається освоєнням нових професійних напрямків, саме, вони, формують склад представників нових професій. Вони ж першими освоюють нові територіально-виробничі комплекси, тому що в силу відсутності власної родини та наявності високою потенційною мобільності, вони мають високу територіальну рухливість і у числі внутрішніх і зовнішніх мігрантів молоді люди будуть на першому місці. Чи не залишається молодь осторонь і від культурно-інтелектуальної та інформаційної життя, використовуючи новітні технологічні та наукові досягнення для формування власної суспільно-політичного життя? Тому, інноваційна функція сучасної молоді пронизує всі сфери життя молодих людей і формує в суспільній структурі інноваційну групу, яка швидше за всіх освоює, впроваджує, використовує і продукує нові технології, підходи, методи і т.д.

Також молодь є не тільки хранителем традицій і правил суспільного життя, вона створює і нові більш прогресивні, більше відповідають поточній динаміці економічної, соціальної, культурної життя, через адаптацію та інтеріоризацію суспільного життя, тим більше що молодь об'єктивно сприйнятлива до інновацій, вона швидше опановує знаннями і накопичує

власний досвід, який уже не містить застарілих і незатребуваних знань, роблячи це на об'єктивно більш високому рівні, ніж старше покоління, відкриваючи простір для більш прогресивного і динамічного розвитку суспільства в цілому. Всі перераховані фактори і визначають своєрідне місце молоді у всіх сферах суспільного життя. Вона є відкритою соціальною системою, яка органічно включена в різноманітні взаємодії і взаємозв'язки, що існують в суспільних відносинах, залишаючись при цьому і об'єктом, і суб'єктом та у той же час перебуваючи у процесі свого становлення, як активні члени соціального процесу. А саме, вступаючи в життя, молодь є об'єктом впливу оточуючих соціальних умов, сім'ї, інституту освіти, а у міру дорослішання і переходу до самостійного життя, починають чинити на суспільство істотний вплив. Іншими словами молодь віддаючи свій потенціал, створюючи власний досвід і роблячи вплив на динамічний розвиток суспільства стає суб'єктом суспільних відносин.

Своєрідність молоді, як соціальної групи, полягає саме, у тому що її стан постійного переходу від властивості бути об'єктом громадського впливу до переважному властивості бути суб'єктом соціально-перетворюючої діяльності. В цьому і проявляється соціальний зміст «дорослішання», соціалізації молоді, коли вона досягає віку, де молоді люди починають повною мірою опановувати всією сукупністю соціальних зв'язків і відносин, властивих громадським структурам, що сформували їх. Саме з цього періоду вона стає повновладним суб'єктом і об'єктом суспільства, коли для неї стає можливим, не тільки засвоєння матеріальних і духовних цінностей попередніх поколінь, а й навпаки, самостійно активне вироблення нових цінностей, нерідко у зіткненні і конфлікті з навколишнім соціальним середовищем, що ні завжди відповідає її інтересам і потребам. Це породжує додаткову напругу між індивідом і суспільством, тим більше що молоді люди, у всьому періоді свого дорослішання, об'єктивно стикаються і з браком досвіду, професійної освіти, навичок соціального спілкування, економічної незалежності і т.д. Амбівалентність, властива поведінці молоді періоду

дорослішання породжує безліч нових адаптаційних стратегій, варіанти девіантної поведінки, конфлікти, які з одного боку показують гостроту існуючої проблеми, а з іншого боку відображають той самий процес активного впливу на перетворення суспільного життя. Суспільне життя формує відношення молоді до навколишнього соціального середовища, відзначаючи віхи розвитку для кожного індивіду через конфлікти, адаптацію, правила, цінності, знання, навички, усе що дозволить йому успішно та довгостроково функціонувати у суспільстві, проходячи всі можливі етапи та варіанти соціалізації.

1.2. Форми соціалізації молоді та її ціннісні орієнтації

У сучасному суспільстві ставлення до соціалізації молоді ґрунтується на традиційному понятті, що описує процес і результати становлення, формування та розвитку особистості, що беруть початок у дитинстві індивіда і тривають протягом усього життя. Але як процес, так і результат діалектичної взаємодії особистості і суспільства, входження, впровадження індивіда в суспільні структури відбуваються через набуття соціально необхідних якостей. У процесі інтеграції в соціальне середовище індивід опановує соціальні норми, правила, цінності, знання, навички, що дозволяють йому повноцінно функціонувати в суспільстві, і, що важливо для системи філософських знань, – це включення особистості в систему соціальних відносин (зокрема, в мікросоціум, систему ролей, прав і обов'язків). Зважаючи на це, у філософії під соціалізацією розуміють процес формування людської особистості на основі навчання і виховання, засвоєння соціальних ролей, суспільного і власного досвіду, що перетворює людину на члена суспільства (Іванова, Просветова, 2016, с.135). Соціалізація була і є різнобічним і структурованим процесом, в рамках якого формуються її різні види і типи, а також складається унікальна систем (структура) внутрішніх взаємопов'язаних елементів. Розглядаючи соціалізацію, як соціальний

процес, виділимо її форми, певні основними напрямками: поло-рольової, соціально-побутової, професійно-трудової, субкультурно-групової, кожна з яких є вагомим кроком елементом в процесі «вростання» індивіда в довколишній суспільство. Види соціалізації задають напрямок і ступінь залучення індивіда у майбутнє (перспективне) соціальне оточення, наприклад, статево-рольова соціалізація відображає послідовне вживання індивіда в послідовні поло-рольові ролі: дівчинка, дівчина, жінка, стара чи хлопчик, юнак, чоловік, старий. Соціально-побутова соціалізація відображає ту роль, яку індивід буде виконувати у колі батьківської або власної сім'ї - син, брат, чоловік, батько, дідусь, дядько, племінник (або аналогічний жіночий варіант).

Цікавий і різноманітний варіант являє собою субкультурно-груповий - тут кожен індивід може пройти відразу кілька процесів соціалізації, які дозволять йому влитися на законних підставах у будь-яку формальну чи неформальну соціальну групу, сформувавши в процесі присутності в даній групі, звички, навички, прийнявши її правила і норми. Ну, і звичайно, найбільш важлива для наших роздумів, професійно-трудова соціалізація, яка відбувається в сьогоденні відповідно до майбутньої професійної орієнтацією (тобто вона практично завжди спрямована на перспективу). Вона забезпечує кожному індивіду процес вживання в майбутню професію (учитель, шахтар, менеджер і т.д.) і посада (підлеглий, керівник, самозайнятий індивід). При цьому соціалізація кожного індивіда проходить два основних етапи, які повністю вкладаються у життєві цикли людського життя (найважливіші віхи в біографії індивіда, які присутні як якісні етапи становлення «я»).

До первинної соціалізації ми віднесемо період від дитинства до повної дорослості (самостійності), а до вторинної, яка починається ще до повного дорослішання індивіда і супроводжує його все життя як джерело для відмирання (знищення) старих способів поведінки і формування нових, ми визначимо весь період життя індивіда. Життєві цикли пов'язані зі зміною соціальних ролей, придбанням нового соціального статусу, відмовою від

колишніх звичок, оточення, зміною способу життя і т.д. Таким чином, практично кожен етап соціалізації особистості представляє собою сукупність дій, яка повинна виконати людина, що займає певний статус в конкретній соціальній системі, завершуючи у своєму розвитку певний життєвий етап.

Але процес соціалізації протягом життя індивіда може бути присутнім в повній або частковій мірі. Залежно від цього ми будемо визначати соціалізацію як повну, де індивід цілком і повністю відповідає тій соціальній групі, до якої він входить (або в перспективі хоче увійти) і результативно виконує свої функції, властиві даній групі, без шкоди власним інтересам або часткову (неповну), де правила, норми і установки соціальної групи входять в протиріччя з власними інтересами, тому приймаються індивідом фрагментарно.

Також при розгляді процесу соціалізації ми зустрічаємо індивідів, які реалізують навички, правила, інтереси соціальної групи тільки у одній зі сфер свого життя, обираючи або кар'єру, або сім'ю, або громадську і / або політичне життя, реалізуючи, таким чином, односторонню соціалізацію. Також, кожен етап життєвого циклу індивіда супроводжується двома взаємодоповнюючими один одного процесами: десоціалізації і ресоціалізації. Десоціалізація — це процес отучення від старих цінностей, норм, ролей і правил поведінки. Ресоціалізація — процес навчання новим цінностям, нормам, ролям і правилам поведінки замість старих, що є ще однією з різновидів соціалізації з точки зору повноти її виконання індивідом. Рівень первинної та вторинної соціалізації також визначає і агентів соціалізації, тобто ті соціальні інститути, які будуть безпосередньо впливати на індивіда, будучи відповідальними за передачу соціального, культурного, світоглядного досвіду, вони можуть також впливати на процес соціалізації і направляти його. Характерним є той факт, що первинна соціалізація, як правило, проходить у малих групах, під впливом конкретних особистостей (батьків, вчителів, друзів, однокласників, сусідів і т.д.). Усі вони безпосередньо вступають в контакт з особистістю і за ступенем значущості є найбільш

важливими. Вторинна соціалізація, як правило, відбувається на рівні великих соціальних груп - громадських інститутів і організацій, частіше формального характеру, ВНЗ, армії, міського управління і т.д., хоча роль таких агентів соціалізації, як засоби масової інформації, соціальні мережі, релігійні секти, які є неформальними, але надають всеосяжний вплив на індивіда. Рівень первинної та вторинної соціалізації, визначають ще й форми соціалізації, спрямована (система способів взаємодії, яка спеціально розробляється суспільством через соціальні інститути та організації відповідно до переважаючих в ньому цінностей) і ненаправленої (стихійна), яка хаотично детермінована мікросоціальною середовищем найближчого кола індивіда. Обидві форми соціалізації можуть диктувати індивіду, як прогресивні, так застарілі і неактуальні способи поведінки, бути збитковими для формування людської особистості, соціальної групи, суспільства в цілому, не завжди вести до позитивного результату, використовуватися в антигуманних цілях, проти індивіда і його волі, вступаючи, таким чином, в протиріччя з філософським змістом соціалізації - індивідуальним пошуком соціального місця кожним конкретним індивідом. Тим більше, що конфлікт між зазначеними вище формами може привести як до конфлікту інтересів, пережитому індивідом, який може завершитися як регресом соціалізації, так і повної її зупинки як процесу. Необхідно також пам'ятати, що на результативність процесу соціалізації впливають такі чинники (закономірностями): біологічні (власне спадковість індивідів, їх вроджені умовно постійні характеристики, особливості біології конкретного організму), психологічні (особливості структури особистості, темперамент, здібності до трансформації і т.д.), економічні (рівень розвитку і структура економіки, місце індивіда в структурі професійної зайнятості, його професія, посада), соціальні (політичний режим, громадська однорідність, роль ЗМІ, соціальних мереж), культурні (рівень освіти, спосіб життя, світогляд, ідеали і цінності) і т.д.

Відзначимо, що соціалізація характерна певним набором форм взаємодії, які зазвичай визначені її результативністю (позитивної або негативної) і представлені у позитивному ключі, як зближення, пристосування, зрівнювання, об'єднання або ж у негативному ключі, як суперництво, опозиція, конфлікт, ворожість і так далі. З точки зору, оцінки процесів взаємодії перехідним є контакт, які здатний через об'єднання, терпимість і компроміс привести до зближення, таким чином, нівелювавши наслідки негативної процесу соціалізації. Таким чином, процес пізнання соціальних закономірностей і прийняття соціалізації для індивіда є цілісним, комплексним, об'єднуючим об'єктивний вплив соціального середовища і суб'єктивні зусилля індивіда, у процесі якого індивід спочатку пізнає і засвоює через численні механізми і форми норми, правила та культурні цінності суспільства, а потім перетворює їх в свої власні і стає здатним транслювати їх зовні, у ту саму соціальну середу, яка спочатку допомогла йому знайти, зайняти і творчо розвинути її власне соціальне місце, а тепер потребує у взаємодії з ним, як з елементом цієї самої середовища.

Уперше про соціалізацію заговорив американець Ф. Гіддінгс у кінці XIX століття у своїй праці «Теорія соціалізації». Дослідник запропонував перші дефініції поняття і навів типологію різновидів соціалізації, зокрема первинну, що охоплює періоди від народження індивіда до його смерті, та вторинну (або ресоціалізацію), яка виникає, коли індивід відмовляється від старої моделі поведінки і звертається до нової (Giddings, 1897, p.47). Головними агентами соціалізації, які впливають на індивіда, є сім'я, освітні інститути, економічна сфера, правова система, релігія, мова як ознака національної приналежності, засоби масової інформації, комунікаційні канали тощо.

Основними формами соціалізації упродовж останніх десятиліть філософи називали адаптацію, коли особистість перетворює, «підганяє» під себе наявний в її розпорядженні культурний досвід і використовує його у своїх цілях – вливається, «вживається» в групу, колектив, «знаходить своє місце під сонцем»; це є процес пристосування до суспільного середовища, та

інтеріоризацію, коли особистість знайомиться із запропонованим, вибірково запам'ятовує і починає засвоювати що-небудь, емоційно переживає і осмислює; це є процес запозичення із зовнішнього середовища і засвоєння правил, норм, цінностей, зразків поведінки, умінь (Рубчевский, 2002, с.86-92). Але одночасно особистість відтворює досвід, одержаний у результаті інтеріоризації та адаптації в соціумі, стаючи провідником соціальної структури, стихійно або регульовано збагачуючи її. Адаптація до соціального середовища визначена активністю особистості та розподілена між засвоєнням правил довкілля (акомодація) і перетворенням середовища (асиміляція).

Також у процесі соціальної адаптації встановлюються відносини, які забезпечують розвиток особистості, соціальної групи, довкілля. Взаємодія, що виникає між особистістю і соціальним середовищем, веде до формування соціально необхідних якостей і атрибутів у індивіда, які і дозволяють йому стати складником соціальної структури. При цьому соціалізація як процес проходить через різні стадії, які можуть чергуватися в довільному порядку і слідувати паралельно в житті кожного індивіда. Оточення впливає на індивіда і/або спільноту індивідів, які це вибірково сприймають, приймають, переробляють і в подальшому використовують відповідно до свого внутрішнього світу, одночасно впливаючи на довкілля. Цей механізм одночасної взаємодії називається адаптивною й адаптованою активністю індивіда чи спільноти індивідів, що, формуючись у процесі соціалізації особистості, стає підґрунтям соціальної діяльності. Найбільш важливий чинник цього впливу – це суспільство, тому що саме суспільство може впливати на індивіда через різні соціальні структури, наявні в його житті, – родину, найближче дружнє оточення, інститути освіти. Також громада, перебуваючи у процесі трансформації, здійснює трансформаційний вплив на структури, провокуючи подальше впровадження у сферу соціалізації індивіда (Рубчевский, 2002, с.88).

Процес соціалізації може бути як стихійним, так і керованим, таким чином соціалізація може протікати спонтанно, у процесі вільного спілкування, розв'язання непередбачених проблем, самостійного вибору шляхів виходу із нестандартних ситуацій, тоді вона здійснюється у взаємодії і під впливом об'єктивних обставин життя суспільства, зміст, характер і результати якого визначаються поточними соціально-економічними та соціокультурними реаліями. Частково керована соціалізація здійснюється як навмисний і спеціально організований відносно регульований процес, що особливо характерно для освітніх установ: тут суспільство пропонує певні економічні, законодавчі, організаційні заходи для розв'язання своїх завдань, які об'єктивно впливають на зміну можливостей і характер розвитку, на життєвий шлях тих чи тих вікових груп (визначаючи обов'язковий мінімум освіти, вік її початку, терміни служби в армії тощо). Обсяг включення кожного із варіантів соціалізації для кожного індивіда буде залишатися різним і залежати і від суспільства, і від його правил, і від індивіда, і від його мети. Також на процес соціалізації впливає незадоволеність собою, своїм соціальним та економічним становищем, що є важливим стимулом для соціалізації / десоціалізації, тобто налагодження або відновлення зв'язків із суспільством і подальшого руху на шляху соціалізації. Ця ж незадоволеність підштовхує до пошуку нових смислів, нових мотивів, нових варіантів розвитку, оскільки породжена індивідуальними мотивами. Нерівномірність соціального розвитку виражається в тому, що він не має лінійного і постійного характеру. Цей процес змінюється залежно від багатьох чинників, серед яких вік, тип темпераменту, схильності, стан людини, умови середовища, самоактивність (Мардахаев, 2005, с.116) Але соціалізація є процесом входження у соціальне середовище, тому здійснюється завдяки деяким особистим властивостям індивіда, які ми розглядаємо як цінності, тобто значущі об'єкти та явища, до яких індивіди прагнуть і у той же час демонструють основні засоби їхнього досягнення. Філософія визначає ціннісні орієнтації як магістральну вісь свідомості, що забезпечує стійкість

особистості, спадкоємність певного типу поведінки і діяльності та виражається у скеруванні потреб та інтересів (Кузьміна, 2007, с.181). Вони є індивідуальною формою соціальних установок, які здійснюють регуляцію діяльності особистості і позначають стратегічні життєві цілі і загальні світоглядні орієнтири.

Розглядаючи ціннісні орієнтації сучасної молоді, можна зробити висновок, що деякі з них займають певне місце в структурі людського капіталу. Наприклад, якісна освіта – це складник людського капіталу, а також одна з цінностей сучасної молоді, оскільки саме вона виступає гарантом працевлаштування після закінчення навчання. Вивчення ціннісних орієнтацій в ракурсі змін соціальної структури в суспільстві бере свій початок з філософських течій, сформованих в ХІХ – ХХ ст. Зважаючи на це, найбільший інтерес для нас становить об'єктивний і нормативний аспекти, розроблені представниками Баденської школи неокантіанства, яка трактувала цінності як невід'ємний елемент культури, що детермінують етичні, естетичні, релігійні, правові, політичні ідеали (Г. Ріккерт, В. Віндельбант). На думку В. Віндельбанта, цінності апріорні, трансцендентальні та загальнозначущі. Дослідник наголошує на утворенні цінностями ієрархії відповідно до поточної категоризації. Г. Ріккерт зазначає, що цінності – це щось особливе, відмінне як від суб'єкта, так і від об'єкта ціннісного змісту.

Згодом М. Вебер у межах утилітарного підходу почав трактувати цінності з точки зору їх значущості для суб'єкта: як узагальнені цілі й засоби їх досягнення, що виконують роль фундаментальних норм. Саме вони забезпечують інтеграцію суспільства, допомагаючи індивідам здійснити соціальний вибір своєї поведінки в ситуаціях, які мають для нього значення. Система цінностей постає у вигляді внутрішнього стрижня культури, відображена як духовна основа в потребах та інтересах індивідів і соціальних спільнот. Ціннісна система здійснює зворотний вплив на соціальні інтереси і потреби, тому що є одним із найважливіших мотиваторів соціальних дій, виражених через поведінку індивідів.

П. Сорокін, представник культурно-історичного підходу і винахідник поняття «мобільності», запропонував розглядати ціннісну систему суспільства як засадничу категорію, як результат розвитку суспільства і проєкцію індивідуального досвіду, що має такі ознаки, як історичність, ієрархічність, здатність до модифікації (Сорокин, 1999, с.543). Т. Парсонс, засновник структурно-функціонального підходу, вважав, що головними впливовими чинниками на життя індивіда є його власні погляди, що ґрунтуються на нормах, роль яких виконують цінності. Механізм людської діяльності полягає в постійному встановленні відповідності між індивідуальними вчинками і суспільними вимогами, які виступають як система цінностей, при цьому між собою вони можуть кардинально відрізнятись. Також Т. Парсонс наголошував на тому, що цінність є складником психологічних процесів, культурних моделей і традицій.

Проблемі трансформації ціннісної свідомості присвячені роботи зарубіжних авторів 90-х рр. ХХ ст. Так, П.Абрамсон і Р. Інглхарт досліджували трансформацію цінностей у контексті заміщення поколінь (Abramson, 1992, р.183-228). Американський дослідник К. Клакхон розумів цінності як афективні, когнітивні символи, що формують поняття й уявлення про бажане та впливають на форми, засоби та цілі дії. Він вважав, що життя суспільства без цінностей було б неможливим, тому що функціонування соціальної системи не могло б зберігати спрямованість на досягнення групових цілей, отже, зв'язок між індивідуальними і груповими цілями безпосередньо закладений безпосередньо в динаміці соціальних змін. Індивіди ж не могли б будувати взаємини і не відчували б у собі необхідну міру порядку і спільності цілей, якби групових цілей не існувало або вони були б значно відірвані від індивідуальних цінностей. Зважаючи на це, до найважливіших функцій цінностей він відносив регулятивну та інтеграційну (Kluckhohn, 1951, р.388-413).

М. Рокіч, розуміючи під цінністю стійке переконання в принциповій перевазі певних цілей або способів існування, властивих особистості, вважав,

що ціннісні орієнтації так чи інакше впливають на суспільні відносини і соціальну структуру. При цьому М. Рокіч зазначав, що людські цінності відносно нечисленні й організовані в індивідуальні системи, причому всі люди у співтоваристві мають одні й ті ж цінності, хоч і не однаковою мірою. Розділивши всі цінності на термінальні (стосуються цілей індивідуального існування) та інструментальні (пов'язані зі способом дій і досягнення цілей), дослідник визначав цінності як найважливіший і невід'ємний компонент когнітивної сфери особистості та соціальних груп. Цей компонент дозволяє сприймати й оцінювати вплив соціальних проблем макро- і мікрорівнів, що виникають у процесі суспільних змін; давати оцінку змін, що відбуваються в соціальній, економічній, політичній, сімейно-побутовий тощо сферах; бути одним із засобів адаптації до інституційних змін і змін, що відбуваються в суспільстві (Леонт'єв, 1998).

Глибше поняття цінностей, а саме їх зміни аналізував у своїх роботах Р. Інглхарт (Инглхарт, 1997). Він указував на доцільність застосування для розробки трансформацій цінностей двох гіпотез. Перша гіпотеза – ціннісної значущості відсутнього, коли пріоритети індивіда відображають стан соціально-економічного середовища, тобто найбільша об'єктивна цінність надається недостатньому індивіду. Друга гіпотеза описує соціалізаційний лад, коли стан соціально-економічного середовища та ціннісні пріоритети співвідносні між собою безпосередньо, або між ними вклинюється істотний часовий проміжок, або базові цінності індивіда значною мірою демонструють умови тих років, які передували повноліттю (Инглхарт, 1997, с.15-17). Характерно, що ці міжгенераційні ціннісні розбіжності стабільно утримуються в часі. Молодь не приймає цінностей старшого покоління у період власного дозрівання і старіння, як-то сталося б, якби міжгенераційні відмінності відображали ефекти життєвих циклів. Насправді соціальні групи молоді і по закінченні двох або трьох десятиліть, і по досягненні віку своїх батьків будуть, як і раніше, демонструвати відмінні цінності, що характеризували їх на початку періоду, тем паче цінності постмодернізму,

який зараз є найбільш поширеним серед молоді дуже повільно засвоюються старшим поколінням.

Дослідники з колишнього Радянського Союзу і країн СНД при розгляді ціннісних орієнтацій розробили кілька досить цікавих підходів до розв'язання проблеми. У моделі статусно-ієрархічної структури ціннісної свідомості, запропонованої М.І. Лапіним, цінності поділяються залежно від того, який вплив – переважно інтегрувальний або диференційований – вони здійснюють на становище соціальних груп у суспільстві. Типологічно цінності розділено на кілька груп: цінності вищого розряду, що утворюють ядро; цінності середнього рівня, які можуть переміститися вгору або вниз; цінності резерву (або «хвоста»), де знаходяться цінності, які спустилися і знаходяться на периферії молодіжних інтересів (Лапин & Беляева, 1996, с.7). Ж.Т. Тощенко зазначає, що саме «нове покоління» здебільшого є носієм ідей свободи «від», тобто без відповідальності перед будь-ким або чим-небудь (Тощенко, 2001, с.361). Т.В.Наумова наголошує, що з дорослішанням переважні позиції починають займати загальнолюдські моральні цінності. Молодь кінця 90-х рр. ХХ ст. демонструє наявність внутрішньої неузгодженості, тобто у свідомості респондентів не пов'язані два моменти – декларування наявності в собі почуття відповідальності й неодмінного дотримання історично сформованих соціальних норм. З огляду на це ціннісна свідомість молоді відрізняється суперечливістю. Серед особливостей ціннісної свідомості молоді дослідник виокремлює наступні: з одного боку, переважають моральні цінності – «чиста совість», «справедливість», «надійний друг», з іншого, – гедоністичні цінності, «свобода» і «незалежність», що характерно для більше, ніж третини респондентів (Наумова, 2001, с.72-75).

В. В. Гаврилюк та Н. О. Трикоз доходять висновків про те, що система цінностей молодого покоління знаходиться на стадії становлення, і простежується чітка орієнтація на диференційні або інтегрувальні структурні складники. Кожне нове покоління молоді, оновлене і звільнене від контролю

старих звичаїв і норм, піде шляхом пошуку нового, набуваючи при цьому не тільки позитивного досвіду (Гаврилюк, Трикоз, 2002, с.102-103). Ціннісна свідомість молоді характеризується нестійкістю і відсутністю чіткої диференціації. Це підтверджується концепціями О.А. Скриптунової та О.О. Морозова, які з'ясували, що в сучасній молоді не сформовано загальне ціннісне поле: немає сфер життя, однозначно значущих або незначущих для більшості. Не виявилось і яскравих відмінностей залежно від статі, віку, освіти (Скриптунова, Морозов, 2002, с. 106–109). Опитані респонденти часто відчують суперечливість у поглядах і поведінці, їм властива аномія цінностей (значна кількість трансцендентностей). І людям, і соціальним групам притаманна «роздвоєність свідомості» та векторна амбівалентність поведінки. Проблемне поле парадоксальних явищ суспільної й індивідуальної свідомості та поведінки, на основі яких транслюється і підтримується насамперед амбівалентність власне суспільно-економічних умов життєвого і діяльнісного полів російської дійсності (Казарина-Волшебная, Комиссарова, Турченко, 2012, с.121–126).

У 60–70 рр. ХХ століття вивчення ціннісних орієнтацій молоді було скеровано на виявлення та відповідність їх комуністичному ідеалу, соціалістичному способу життя (Динамика ценностей, 1996, с.42). Радянська молодь згідно з матеріалами вивчення їх думки, прагнула бути корисною суспільству, мати цікаву творчу роботу, заслужити повагу людей, любити та бути любимими і тільки після цього важливим ставав матеріальний добробут. Найменше цінувалися спокійне життя, підпорядковане власним інтересам, та слава. При цьому соціальний складник, що робив молодих людей щасливими, охоплював улюблену роботу, бажання любити і бути любимим, повагу оточуючих, тобто центром всієї системи цінностей, способом самоствердження, вдосконалення кожної людини була суспільно корисна праця. У 80-х роках серед пріоритетних у системі ціннісних орієнтацій стали помітні: політична культура як найважливіша цінність у формуванні особистості нового зразка; суспільно-політична активність як одна з

найважливіших цінностей радянської людини; мистецтво як засіб «ціннісної орієнтації особистості»; праця як «вища цінність соціалістичного способу життя». Але основні зміни в масовій свідомості молоді відбулися на межі ХХІ століття. Змінюється ставлення до таких цінностей, як пізнання, праця, освітня діяльність. Першість ієрархії цінностей обіймає матеріальна стабільність, упевненість у завтрашньому дні з точки зору матеріальної забезпеченості. Для молоді стає чужим колективістичний напрям ціннісних орієнтацій. Значущість індивідуалізму стає першорядною і в колах молоді, і в колах більш дорослого покоління.

Вивчення проблеми трансформації системи цінностей молоді – одне з найважливіших питань для дослідників на різних хронологічних етапах. У поточній ситуації зміна цінностей по осі «індивідуалізм-колективізм» у бік більшого індивідуалізму уможливорює для молодих людей (Гарифулліна, 2007, с.144) скерування своїх дій в ті сфери, де старше покоління або не затребуване, або не присутнє через свою консервативність. Наприклад, при порівняльному вивченні цінностей (Вассерман, 2014) студентів та їхніх викладачів відмінність у результаті показує, що респонденти обох груп, як представники різних поколінь, обирають різні ціннісні пріоритети: молодь більше приділяють увагу індивідуальним цінностям, старше покоління – колективним. Група студентів вважає кращими такі цінності, як самоповага, незалежність, досягнення успіху, свободу, зрілу любов, вибір власних цілей. Учителі виокремили такі цінності, як мир на землі, відповідальність, соціальний порядок, повагу до старших, чесність, національну безпеку. Ціннісні орієнтації вчителів спрямовані на формування групової гармонії і підтримання групової єдності, а ціннісні настанови опитаної молоді слугують особистісному зростанню і розвитку. Один з дослідників, Р.С.Гарифулліна, зазначає, що у студентів порівняно з вчителями зростає цінність ієрархії і різко падає цінність рівноправності. У поєднанні з помітним зростанням цінностей майстерності та інтелектуальної автономії це свідчить про те, що молоде покоління вже прагне до індивідуального багатства («заробляти

гроші власним розумом»), і при цьому готове прийняти соціальну нерівність у доходах. Помітним стає першочерговість тенденцій у молодих людей у заробітку, поліпшення добробуту, матеріальної стабільності (Гарифуллина, 2007, с. 147).

Перехід від колективістської системи цінностей до індивідуалістичної підтверджується пілотним емпіричним розробками, яке було верифіковано у працях Г.К. Триандіса. Індивідуалістичне середовище поведінки характерне для особистісних принципів та настанов. Досягнення в будь-якої сфері приписуються власним здібностям і талантам, а невдача часто залежить від зовнішніх чинників. З точки зору колективістського підходу, успіх пов'язаний із допомогою, підтримкою інших людей, а невдалі спроби досягнення цілей – з власною бездіяльністю. К.Г. Триандіс виокремлює такі риси індивідуалістичного світу, як досягнення «заради себе самого», прагнення до влади, короткочасність цілей, цінності свободи і незалежності. У той же час для індивіда колективістського типу характерно ототожнення себе з групою, прагнення до терпіння, порядку, самоконтролю, довготривалі цілі, що відповідають рольовим позиціям (Триандіс, 2007). Негативне ставлення молоді до праці і вкрай індивідуалістичне ставлення до власної професійної кар'єри викликано певними психологічними характеристиками – апатією, життєвими переживаннями, заниженою самооцінкою, різними стресами тощо. При цьому цінності, визначені процедурою оцінки, що має місце між суб'єктом (це завжди індивід, соціальна група та ін.) і об'єктом (все, що потрапляє в поле уваги суб'єкта) (Рущенко, 1996, с.43), становлять значну частину духовної культури. На наш погляд, саме цей механізм формує еталонну систему оцінок індивіда і визначає первинне і наступне сприйняття дій молоді. Орієнтація на працю як на можливість самореалізації відходить на другий план порівняно з досягненням матеріального добробуту, при цьому значно страждає психологічна і соціальна стабільність молоді, а згодом і життєвий рівень, який є власне метою її професійної діяльності.

Наразі система цінностей молодого покоління суттєво відрізняється від цінностей їхніх попередників. Ціннісні орієнтації молоді формуються під впливом двох основних аспектів. Перший з них – це духовний зміст, що виявляється в моральних настановах, гуманізм, людинолюбство. Другий аспект, що впливає на ціннісні орієнтації молоді та набуває більшої актуальності в останні десятиліття, – індивідуалізм. У житті сучасної молоді головними пріоритетами є: успішна кар'єра, сім'я, дружні відносини, побудова корисних зв'язків, можливість реалізувати себе у творчості або свої захоплення. В. Є. Семенов на основі проведеного вивчення точки зору юнаків та дівчат виокремлює головні життєві цінності сучасної молоді: сім'я, друзі і здоров'я, цікава робота, гроші і справедливість (значення останньої цінності останнім часом зростає). Замикає сімку головних життєвих цінностей релігійна віра (Семенов, 2007, с.37). Іншими словами, ціннісними орієнтаціями сучасної молоді виступають створення сім'ї, турбота про здоров'я, формування та розвиток власного людського капіталу. У найбільш узагальненому вигляді людський капітал становить сукупність знань, умінь, навичок, здоров'я тощо, які дозволяють людині за допомогою інвестицій отримувати більш високі доходи в майбутньому.

Під ціннісними орієнтаціями в науковій літературі також розуміють оцінне ставлення особистості до сукупності матеріальних і духовних благ, які розглядають як предмети, цілі та засоби для задоволення потреб групи. Вони знаходять своє вираження в ідеалах, особистісному сенсі життя і проявляються в соціальній поведінці особистості (Соціологія молоді, 1996, с.559). Розвиток ціннісних орієнтацій молоді протягом XX і XXI століть відбувався разом з розвитком суспільства, разом з тими основними орієнтирами пошуку сенсу життя, які і штовхали молодих людей на філософське осмислення власного життя і пошук цінностей. Тим більше процес соціалізації, який саме в юності набуває найбільш високих темпів, штовхає кожного з молодих людей на пошук цінностей, їх освоєння, присвоєння і подальшу трансляцію. Адаптація до змін, які відбуваються з

дівчатами та юнаками у процесі соціалізації, спонукає їх формувати власну систему цінностей, перебудовувати її структуру в хронологічному аспекті, тобто кожне нове покоління молоді формує свій комплекс цінностей, відштовхуючись від структури того суспільства, в яке вони вбудовуються. Ціннісні орієнтації – найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань. Вони відмежовують значуще, істотне для людини від незначного, несуттєвого. Сукупність сформованих, усталених ціннісних орієнтацій утворює свого роду вісь свідомості, яка забезпечує стійкість особистості, спадкоємність певного типу поведінки і діяльності, виражену в спрямованості потреб та інтересів (Иваненков, Кусжанова, 2014).

Дослідники також відзначають, що формування ціннісних орієнтацій можна розглядати як адаптаційний процес, що відбувається на макро-, мезо- і мікрорівнях, пов'язаний як зі зміною власне ціннісної системи індивіда, так і соціального кола, що формує ці ціннісні орієнтації. Зважаючи на це, особливості адаптації необхідно розглядати за допомогою вивчення змін, що відбуваються в ціннісній свідомості. Ціннісні орієнтації впливають на адаптацію до соціальних змін і в той же час є її індикатором. Відображення у свідомості ієрархії ціннісних орієнтацій дозволяє виявляти складності або успіхи в соціальній адаптації й адаптивні типи. При вивченні адаптації як процесу потрібно розглядати ціннісні утворення як чинник, що віддзеркалює на когнітивному рівні особливості соціальних трансформацій і сприйняття молоді як категорії населення. Цінності не тільки фіксують вплив соціальних перетворень на менталітет молоді як гетерогенної групи, а й виступають як одна з найважливіших умов перетворення соціальної структури (Иваненков, Кусжанова, 2014).

З точки зору системного підходу, для вивчення соціальної адаптації як механізму формування ціннісних орієнтацій необхідний обов'язковий аналіз і побудова ієрархії цінностей як найважливішого компонента адаптації. У контексті культурологічного підходу використання цінностей як інструменту

необхідно, оскільки вони є одним з основних конструктів, що зумовлюють соціокультурні підстави адаптації. У світлі біхевіористичної наукової парадигми доцільність використання цінностей як пріоритетних складників поведінкових моделей (патернів) також не викликає сумнівів. У межах структурного функціоналізму при побудові типології соціальної адаптації, застосовуючи концепцію Р.Мертон про взаємовплив цінностей і норм на типи адаптивної поведінки молоді, цінність необхідно розглядати як інструмент, що визначає формування цих типів. Застосування системного підходу передбачає, що ціннісна система з її динамічними властивостями зберігає і певний ступінь стійкості суспільства, забезпечуючи його інтеграцію. Крім того, як адаптована підсистема, перша впливає на адаптаційну (соціально-демографічну групу молоді). У системному підході цінність постає тією категорією, яка забезпечує ефективність механізму «зворотного зв'язку» в суспільстві, що дозволяє здійснити оцінку змін, які відбуваються в ньому, «зваживши на чаші особистісних ваг». Згідно із синергетичним підходом, що є найважливішим у методології вивчення соціальної адаптації, тому що складноорганізованим системам не можна нав'язувати шляхи розвитку, проблема керованого розвитку набуває форми самоврядного.

Тому ми систему ми розглядаємо суспільство в цілому, як складне біфуркаційні середовище і соціалізацію, що в сучасному суспільстві характеризується розбіжністю її траєкторій. У цьому значенні соціальна адаптація в сучасному суспільстві належить до процесів, беручи участь у яких молоді люди можуть обирати стратегії, усвідомлювати й оцінювати зміни, що відбуваються, і з безлічі альтернатив робити вибір, який супроводжується трансформацією ціннісної свідомості. Останнє виступає найважливішим чинником соціальних перетворень і реорганізує наявну соціальну структуру з урахуванням поточних потреб індивідів.

У зв'язку з чим ціннісні орієнтації у соціально-філософському аспекті ми можемо розглядати як вибір індивідом певних матеріальних, духовних,

світоглядних об'єктів, які детермінують цілеспрямовану діяльність індивіда, спосіб життя і його соціальні прояви. У той же час тема цінностей для кожного індивіда відображає його особисту позицію щодо цілей життя і основних способів їх досягнення, тому вони виступають як основні регулятори соціальної поведінки (Борінштейн, 2012, с.95). Будучи відображенням концептуальних соціальних інтересів індивіда, вираз їх суб'єктивної соціальної позиції, світогляду і моральних принципів відбувається саме через ціннісні орієнтації. Але будучи поняттям збірним і чинним у різних проявах, цінності є механізмом, що погоджує різноспрямовані напрямки воедино. Тим більше що у сучасному світі, в умовах постійних змін і трансформацій ціннісні орієнтації виступають однією опор, що допомагає долати кризи, вирішувати конфлікти, рухатися далі. Цінності впорядковують і порівнюють життєві цілі індивідів і стратегії по їх досягненню, вони відбирають з усього різноманіття можливостей саме ті характеристики, які дозволяють індивіду сформулювати своє ставлення до навколишньої дійсності, соціальної групи, суспільства і т.д., вони формують потреби для кожного індивіда, які виступають збудників активності індивіда. Вони удосконалюються у залежності від соціального і культурного становища індивіда, його знань про дійсність і ставлення до неї (Борінштейн, 2012, с.97), стаючи передумовою і результатом діяльності індивідів і пізнавальних процесів, які і регулюють поряд з ціннісними орієнтаціями поведінку особистості через мотиви, потягу, інтереси, бажання, що спонукають людину до діяльності і стають формою прояву потреби.

Таким чином, ціннісні орієнтації завжди виявляються у сфері розгалужених взаємовідносин між індивідом і суспільством, там, де молоді люди стикаються з труднощами, колективом, культурою, побутом, дозволяям і т.д. Саме прояв ціннісних орієнтацій дозволяє визначити ступінь сприйняття соціальних норм, правил, регламентацій, спосіб поведінки, втілених в суспільстві, у індивідуальній свідомості кожної молодої людини або дівчини. Так як ціннісні орієнтації є результатом діяльності соціальної

одиниці (малої групи, певного кластера в суспільстві, суспільства в цілому і т.д.), то у них акумулюється життєвий досвід індивідів, для яких ця цінність є найважливішою. Чим більше встояли (стабільні, давно існуючі, чи не спростовувані) цінності воліє як індивід, так і група, тим більш зрілим вони є, тим частіше вони проявляються в діяльності індивідів, і проявляються у якості індикаторів (показників) переваг, через які молоді люди і дівчата здійснюють будь-яку соціальну активність. Ціннісні орієнтації, сформовані на рівні індивідуального переконання, адекватно проявляються в активних діях індивіда - поведінці, професійній діяльності, формуванні навколишньої дійсності. При цьому діяльність людини невіддільна від його ціннісних орієнтацій, які хоча і носять індивідуальний характер, виступають як типові цінності соціальної групи у яку входить індивід. Цей зв'язок забезпечує взаємодію індивіда і суспільства, у результаті чого цінності соціальної групи, які є зовнішніми для індивіда, присвоюються їм і постійно коригуються у процесі соціалізації і поступово стають внутрішньої соціальної установкою, яка допомагає індивіду формувати власні життєві плани, діалектично поєднують найближчі цілі з широкою програмою дій віддаленому майбутньому. При цьому об'єктивні умови, які є первинними щодо суб'єктивних особистих ланів, змушують індивіда будувати свою професійну кар'єру, сім'ю, майбутнє взагалі з урахуванням власних реальних можливостей, використовуючи ті самі ціннісні орієнтації, які є загальними і для індивіда, і для його соціальної групи. А самі життєві плани, особливо професійні є відображенням індивідуальної свідомості, панівних суспільних відносин, специфіки положення соціальної групи індивіда, особливостей його мікросередовища і т.д., детермінують ймовірність реальної життєвої програми кожної молодої людини або дівчини. У той же час життєві плани спонукають людину до діяльності з метою подолання рамок свого поточного буття, тому що під впливом сукупності соціального оточення і особистих бажань, вони (плани) сформували певні прагнення, виробили відповідні ціннісні орієнтації та установки. У певному сенсі життєві плани не тільки

відображають об'єктивні особисті обставини, а й певною мірою створюють їх. Тим більше, вони визначають сенс життя кожного індивіда і людства у цілому, даючи як установки для пошуку сенсу або цінності об'єктивно-ідеалістичного типу (релігія, віра в державу захисника особистих інтересів і т.д.), де кожен індивід буде відчувати залежність від сил природи, божественного приречення, потойбічного щось т.д., або цінності спрямовані на себе, де індивід не протистоїть світу, а є його цілою частиною, відображаючи його значимість і цінність.

Тому коли ми розглядаємо ціннісні орієнтації молоді, ми обов'язково відзначаємо, що ціннісно-орієнтаційна функція світогляду дозволяє нам розглянути навколишній індивіда світ через призму його інтересів, пріоритетів, зв'язків і взаємодій, завдяки чому індивід має можливість через світогляд і інтереси, перетворювати дійсність в бажаному для себе напрямку, через критичну творчу діяльність в процесі суспільної практики. Через світогляд і ціннісні орієнтації людина не просто споглядає, пояснює дійсність в чистому її бутті, а оцінює через призму індивідуального і соціального (можливо, навіть історичного) досвіду, з позиції громадських і особистих потреб та інтересів, висловлюючи при цьому відповідне ставлення до неї, мотивуючи певним чином необхідність її перетворення. Це визначено, самим процесом засвоєння знань, цінностей, компетенції, які втягують індивіда повністю - його розум (раціональну сферу духовного світогляду людини), почуття, емоції, а також вольову сферу людини. Таким чином, будь-яке явище суспільного, економічного, культурного життя сприймається індивідом через власні суб'єктивні переживання, що стає можливим при особистій зацікавленості в тому, що відбувається, індивід оцінює навколишню дійсність, формує своє ціннісне ставлення до неї. Так складається соціальна установка, внутрішня готовність індивіда діяти далі в рамках засвоєних ним знань, вони перетворюються в переконання людини, стають його життєвими правилами, виступають духовною основою життєвої

позиції, проявляючись як ціннісні орієнтації особистості, які регулюють її свідомість, поведінку, діяльність.

Виступаючи загальним орієнтиром в житті індивіда і регулятивним чинником її фактичного поведінки, ціннісні орієнтації виражають розуміння і оцінку найважливіших явищ у соціальному житті індивіда. Головним їх завданням є самостійна правильна орієнтація кожного індивіда у надзвичайно складних ситуаціях власного розвитку і еволюції навколишньої дійсності, вони дозволяють молоді правильно оцінювати значення соціальних процесів, власних вчинків, направляти свою життєдіяльність відповідно до тенденцій, регламентами, закономірностями соціального розвитку. Кожен індивід на відповідному етапі соціалізації, найчастіше саме у молодості, відчуває потребу особистого сприйняття і випробування певних норм, ідеалів, правил, вироблення і проходженню певних цінностей. Необхідність у цьому визначається цілою низкою чинників, по-перше, цінності є специфічною інтелектуальною потребою, яка дозволяє продукувати, синтезувати, інтегрувати різноманітні інтелектуальні, соціальні, морально-політичні, культурні, емоційно-вольові компоненти власного світогляду, яке в свою чергу функціонує як струнка система переконань, особистісних установок і пов'язана з практичною перетворюючою діяльністю і стимулююча її. По-друге, ціннісні орієнтації особистості служать способом узагальненого усвідомлення її свого ставлення до навколишньої дійсності. По-третє, процес усвідомлення власних ціннісних орієнтацій це тривала творча робота, яка інтегрує у індивідуальну життєву позицію різноманітний індивідуальний і соціальний досвід з питань пізнавального, емоційного, оцінного освоєння дійсності.

Особистістю, правильно інтегрованої у суспільство, може бути тільки той, хто має своє соціальне місце, чітко виражене ставлення до життя, усталену позицію і, звичайно, стабільні ціннісні орієнтації. Тим більше, що система ціннісних орієнтацій індивіда, формується на основі актуальних потреб, здібностей, нахилів і переконань, вона організовує і направляє її

поведінку в суспільстві, соціальну діяльність, обґрунтовує вибір раціональних шляхів і засобів реалізації сутнісних сил людини. Змістовна частина ціннісних орієнтацій функціонує як своєрідна вісь структури особистості, осередок життєвої позиції, навколо якої групуються почуття, помисли, воля індивіда. Світогляд індивіда, основою якого і є ціннісні орієнтації, дозволяє кожному відповісти на життєво важливі питання, як усвідомлення і розуміння людиною свободи і необхідності, цінності та оцінки, вміння вибору професійної кар'єри, суспільного розвитку, культурної стежки. Як особлива форма суспільної свідомості, ціннісні орієнтації, формують спрямованість особистості, тип її активності, її спосіб діяльності, на основі цього кожна молода людина формує головні орієнтири життєдіяльності - цілі, ідеали, критерії оцінки, особистий і професійний вибір, життєві проекти і плани, приймає життєво важливі рішення, зміст реалізації яких і становить знайдений індивідом сенс його життя в суспільному середовищі. При цьому особистість, орієнтована на суспільство, як одну з цінностей, проживаючи в ньому, ставлячи цілі і прагнучи їх здійснити, особистість шукає сенс життя, своє призначення у рамках своєї власної діяльності, у тому числі і професійної діяльності, переорієнтовуючись на суспільство, як на основну систему, у якій вона існує. У чому індивід бачить сенс свого життя, які цілі переслідує, якими засобами намагається їх досягти, тобто на що спрямовані його сутнісні сили як діяча, можна судити про саму особу, про його ціннісної суті, про її моралі, місці в суспільстві (колективі) , її цінності для життєдіяльності інших людей, серед яких вона живе. Отже, характер діяльності людини в системі суспільних відносин демонструє і об'єктивне, і суб'єктивне розуміння ним мети свого життя і виступає синтезованим критерієм її суспільної цінності як особистості. Виходячи з взаємодії особистих і суспільних інтересів, індивід у процесі соціалізації (і первинної, і вторинної) формує певний суспільний ідеал, який і є його життєвим орієнтиром, він визначений діалектикою потреб

і інтересів в динамічній системі «індивід - група - суспільство», яка сама по собі визначає якість соціалізації індивіда.

Також необхідно зазначити, що соціалізація є одним з найважливіших чинників розвитку особистості і соціуму в тісній взаємній обумовленості. Виокремленні нами форми і варіанти представлені з урахуванням того, що сучасний високий темп розвитку суспільства, невизначеність процесу змін, сталість їхньої присутності робить будь-які типології і методи лише фрагментарним віддзеркаленням реальності. З огляду на це в сучасному прочитанні необхідно зосередитися на багатозначності соціалізації, її внутрішньо особистісних і середовищних (соціальних) виявах, які є глибоко індивідуальними і стійкими, завдяки наявності ціннісних орієнтацій, що відображають духовність і спадкоємність кожного нового покоління молодих людей.

Динаміка розвитку ціннісних орієнтацій молоді, відображена в системі її інтеграції в соціальне середовище, демонструє системність, взаємопов'язаність, стійкість цього процесу. Завдяки цьому молодь в соціумі має можливість висловлювати через свої ціннісні орієнтації і виниклий завдяки цьому погляд на самого себе, якій дозволяє і пройти процес соціальної самоідентифікації, де кожний з її представників у процесі усвідомлення своїх цілей і вибору способів їх досягнення пройти її у контексті пошуку свого місця в соціумі. Це формує соціальну активність молоді, дозволяє їй орієнтуватися у власному соціальному оточенні, впливати на суспільство, змінювати себе і довкілля у процесі пошуку своє місце у світі.

1.3. Самоідентифікація та соціальна активність сучасної молоді в контексті визначення її професійної мобільності

Соціалізація молоді, яка була сформована у процесі усвідомлення своїх ціннісних орієнтацій стає також і відправною точкою для розміщення цієї точки зору в суспільстві у вигляді тієї самої соціальної активності, яка

доступна індивіду і є прийнятою у суспільстві. Процес самоідентифікації який є ототожнення індивідом себе з іншою людиною, групою, зразком, що відбувається в ході соціалізації, за допомогою якого здобуваються норми, цінності, соціальні ролі, моральні якості представників тих соціальних груп, до яких належить або прагнути належати індивід (Бабенко, 2005). Тому, як ідентифікує себе особистість залежить від її ставлення до світу, що оточує, до суспільних цінностей, традицій та настанов. Дуже суттєвим чинником формування ідентичності є ті джерела, з яких індивід отримує інформацію про світ, що оточує (Балакірева, 2002). Самоідентифікація молодих людей у кінці XX – на початку XXI століття позначає цінності, що мають значущість для сталого розвитку суспільства та забезпечують одночасно індивіда потребами, інтересами, мотивацією, а також формують напрям і ресурси для його подальшого розвитку. Визначені критерії побудови ієрархії цінностей, залежно від того, що виявлено під час критеріального аналізу – індивідуалізм або колективізм, відповідальність або соціальні норми, поведінковий патерн або ресурси для досягнення поставлених цілей, – все це визначає глибину розгляду проблеми. А ціннісні орієнтації виступають інструментом зв'язку між суспільством і індивідом (як прямого, так і зворотного), тому, проводячи практичний аналіз одержаних від респондентів відповідей, ми звернемо увагу не тільки на їх функціональне наповнення, а й на навколишні соціально-економічні умови.

Самоідентифікація індивіда є її особливе ставлення до самої себе, через яку вона висловлює оціночну характеристику відповідності власних об'єктивних якостей з суб'єктивною навколишньою дійсністю у тому числі. Ідентифікація охоплює динамічні, процесуальні аспекти формування ідентичності (Романишина, Романишина, 2014, с.209). З урахуванням історичного процесу формування ставлення до самоідентифікації, ідентичності, самоідентичності, самовизначення, то філософія формує у цій проблемі один з головних філософських питань, з чого власне складається ідентичність особистості і які її критерії при усвідомленні індивідом суті

свого Я і перспектив свого майбутнього існування. Індивід стає для самого себе предметом спостереження, пізнання, оцінки і практичного перетворення, у процесі якого він природно виявляє подібності і розбіжності з власним ідеалом, умов свого соціального буття, уявленням про сутність людського існування, смислоутворюючий підставах культури, особистого та суспільного життя. У цьому процесі, індивід знаходиться всередині цілого поля взаємодії, кінцевим результатом якого стає прийняття індивідом самого себе. У межах даної системи власне культурна самоідентифікація виявляється лише моментом, однією зі сторін здійснення цілісності останньої. У соціальній самоідентифікації індивід виявляє себе в якості суб'єкта і елемента суспільства, автором власної соціальної ролі, відносин зі своєю соціальною групою, суб'єктом постійного динамічного діалогу між індивідом і суспільством. Ідентифікація, пізнання, оцінка та перетворення іншого і самоідентифікація виявляються тісно пов'язаними, причому не тільки в тому, що ясність розуміння і уявлення самого себе потребує співвіднесенні себе з іншим, із середовищем, урахуванням зовнішніх умов буття, включенні особистості у суспільство, культуру і т.д.

Тим більш, що одним з проявів самоідентифікації стає соціальна активність молоді, під якою ми розуміємо її прагнення реалізувати свої можливості і здібності, вплинути на прийняття соціально-значущих рішень в суспільстві. Соціальна активність з філософської точки зору відображає рівень соціальності індивіда, інтенсивність його зв'язку з суспільством, рівень перетворення особистості в суб'єкта соціального відносин. Прояви активності молоді ми можемо бачити в різних видах соціальної активності, це трудова, професійна активність, культурна, пізнавальна, політична варіанти активності, а також отримала особливу інтенсивність у розвитку в останні десятиліття, волонтерська (добровольча) активність. Формування соціальної активності молоді зумовлена об'єктивними факторами - соціально-економічними, політичними, культурними умовами, гендерно-віковими умовами та суб'єктивними факторами - ступенем впевненості в собі,

задоволеністю своїм життям, довірою до навколишнього, миру, інтересом до соціального життя.

Важливо і розглянути ідентичності та соціальну активність (як один з її проявів) у рамках суспільства, яке сформувало індивідів, молодих людей і дівчат, де ідентичність виступає, перш за все, як емоційне самоототожнення суб'єкта з певною соціальною та / або культурною спільністю або групою, впізнання інших індивідів, як «своїх» за сукупністю соціальних рис, і, нарешті, як визнання їх тотожності самому собі. Таким чином, ідентичність виступає ще й у якості явища, що виникає у взаємозв'язку індивіда і соціуму. Тим більше, індивід у процесі самовизначення мислить про себе в двох аспектах, завдяки, чому проявляються два типи самоідентичності — у індивідуальні аспекти, де відбувається особистісне самоототожнення, тобто особистісна ідентичність і у громадському аспекті, де створюється деяка різноманітність соціальних образів індивідів, тобто соціальна ідентичність. Сучасні вчені, говорячи про ідентичність, підкреслюють, що соціальна ідентичність, не що інше, як спосіб організації індивідом його власних уявлень (самоідентифікації) про себе і групі, до якої він належить. (Андреева, 1997, с.153), при цьому індивід може набувати ідентичність, тільки перебуваючи у соціальній групі, суспільстві, рівняючись з нею і переглядаючи своє ставлення до цієї групи і самому собі нескінченну кількість разів. Ідентичність виступає як орієнтація свідомості індивіда або групи на об'єктивну реальність, причому не тільки на реальність сьогодення, а й на реальність минулого. Очевидно, що таке звернене у минуле розгляд сприяє процесу соціальної ідентифікації, завдяки якому індивід, соціальна група або спільність поміщає обрану соціальну категорію, наказують собі певний суспільний статус і місце у соціальній структурі. В результаті відбувається соціальне ототожнення індивіда і / або соціальної групи та у рамках соціальних процесів формується соціальна ідентичність, як така. Склавшись, вона підтримується, трансформується або навіть переформується соціальними відносинами у процесі соціальних процесів, детермінованих

соціальною структурою конкретного суспільства. А сформована і відрефлексована ідентичність, як результат взаємодії індивідуальної свідомості та соціальної структури, потім, виявляється здатною реагувати на конкретну соціальну структуру, з якої вона і так знаходить у процесі динамічної взаємодії. Тому варіантів індивідуальних ідентичностей може бути виділено і представлено велика і різноманітна безліч, у самому ідеалістичному варіанті розгляду.

Для нас буде важливо не тільки розгляд їх типології, але і джерел формування самоідентифікації, до числа яких можна віднести запропоновані (стабільні, вроджені) джерела, а саме, статево та біологічні, етнічні характеристики; територіальні джерела, що визначають місце проживання індивіда і його особливості; культурні джерела (мовні, етнічні, релігійні та інші), пов'язані з формуванням духовного простору для індивіда, групи, суспільства у цілому. Ще важливим джерелом формування ідентичності є економічні чинники - робота, професія, посада, професійне оточення, галузь діяльності, рівень споживання, ставлення до власності і тому подібне. Важливий і політичний аспект формування ідентичності, ставлення до влади і силових ресурсів, партійна приналежність, ідеологія та інтереси держави. Але для даної роботи важливо розглянути ще і соціальні чинники, які формують соціальну сторону ідентичності особистості та її соціальну ідентифікацію, вони пов'язані з комунікаційними процесами у суспільстві, соціальній групі, сім'ї - це друзі, колеги, компанії для відпочинку, сусіди, члени родини, як своєї, так і батьківської, а також похідні взаємодії комунікацій - соціальний статус, престиж, місце в соціальній структурі.

При цьому ідентичності перетинаються, як у межах однієї соціальної групи, так і між різними групами, але не обов'язково всі можливі взаємодії стануть джерелами нової ідентичності індивіда. Коли ідентичності можна порівняти у абстрактному сенсі, але здатні часом, як це буває з сімейними та робочими ідентичностями, накладати на людину суперечливі зобов'язання, ми говоримо про диференційовані ідентичності. Інші ідентичності,

наприклад, територіальні чи якісь культурні, є ієрархічними за своєю суттю. Широкі ідентичності включають в себе ідентичності вузькі, при цьому останні можуть конфліктувати зі «старшими» - скажімо, людина, що ототожнює себе з певною областю, аж ніяк не обов'язково буде ототожнює себе з усією країною. (Хантингтон, 2004, с.59). Також важливе значення мають такі характеристики особистості, як ступінь інтенсивності її прояву та її масштаб. Це помітно, коли мова йде про релігійну ідентичності православних в Україні і мусульман на Близькому Сході або ж професійної ідентичності, яка властива майже будь-якому індивіду буде різна для глави і / або власника корпорації програмістів і власне одного з рядових програмістів. У різні періоди історії індивіди, по-різному оцінюють і вибирають переважну ідентичність, так ми можемо розглядати сім'ю і політику, які конфліктують в періоди глибокої політичної кризи (нацистська Німеччина або Радянський Союз в 30-40рр. XX століття). Тим більше масштаби, глибина та обсяг самоідентифікації можуть варіюватися у значній мірі залежать від типу суспільства, соціального укладу у традиційному суспільстві, тим більше що ідентичності, джерелом яких є запропоновані чи культурні чинники, більш значні для індивіда, ніж соціальні або політичні.

Таким чином, значення ідентичностей усіх типів варіюється під впливом взаємодії індивіда або соціальної групи з навколишнім середовищем та зіткнення з інформаційними ресурсами, а також можливістю ними розпоряджатися. Обмежені і великі ідентичності у рамках однієї ієрархії можуть підсилювати один одного або, навпаки, конфліктувати один з одним. Цей конфлікт може вносити дисгармонію у відносини між членами сім'ї, соціальної групи, суспільства. Навпаки, чим інтенсивніше члени групи ототожнюють себе з іншими індивідами зі своєї групи, тим вище групова солідарність і тим більших успіхів у своїй діяльності може домогтися, як соціальна спільність, так і окрема людина. Тим більше що ідентичність кожної окремої особистості є одним з факторів стабільності суспільства, поряд з функціонуванням економіки, політики і права, зумовлюючи

злагоджену роботу соціальної структури суспільства. Але в умовах бурхливих соціальних змін ідентичність стає однією з передумов для створення повноцінних відносин між індивідом, соціальною групою і суспільством. У той же час в умовах радикальних соціальних змін та перетворень і супутніх їм нестабільності суспільства виникає криза ідентичності, як у індивідів, так і в соціальних групах всіх видів і розмірів. Криза ідентичності можна охарактеризувати як особливий стан, за допомогою яких людина визначає собі, своє місце в соціальному світі, відкидаючи цінності, правила і поняття, що втратили вагу, переоцінюючи свій соціальний стан, становище своєї групи, самого суспільства і ситуації в ньому. Таким чином, індивід шукає свою нову ідентичність, традиційно спираючись на своє суб'єктивне минуле і об'єктивне сьогодення, і направляючи свій пошук у позитивну сторону, тому що втрата позитивної ідентичності дезорганізує внутрішній світ індивіда і призводить до дезорганізації соціальної спільності у цілому.

Тому ми згодні із сучасним дослідником Г.М. Андреевою, яка відзначає, що формування позитивної ідентичності передбачає зіставлення себе і своєї соціальної групи з іншими позитивними спільнотами, а також з спільнотами, які сприймаються ним як негативні. А у разі вкрай негативного сприйняття індивідом своєї соціальної групи у нього виникає бажання покинути її, тобто змінити прояв своєї соціальної ідентичності. Це справедливо і для соціальних груп, які переорієнтовуються з одних більших соціальних спільнот на інші, трансформуючи свою ідентичність та ідентичність своїх членів. Однак ідентичність групи менш гнучка, ніж індивідуальна ідентичність, оскільки вона налаштована і структурована з більш дрібних різномірних компонентів. З цього ми можемо зробити висновок, що якщо не брати до уваги стать і вік, індивіди відносно вільні у визначенні своєї ідентичності, хоча культурно-історична спадковість завжди буде вступати соціальним підставою для формування індивідуальної і групової ідентичності, від якої можна відмовитися.

Хоча у сучасному суспільстві, яке досить раціонально і техногенне, спостерігається зростання впливу фактора ідентичності, саме, на соціальні процеси. Адже ідентичність виступає і як знання індивіда про те, що він належить до певної групи, і як емоційна значущість для нього групового членства. А в умовах сучасного суспільства, де панує фрагментарність і розірваність свідомості (як на особистісному, так і на соціальному рівні), ідентичність виступає одним із системоутворюючих чинників динаміки сучасного соціуму. Динаміка змін у сучасному світі - модернізація, прориви в економічному розвитку, урбанізація і глобалізація призвели до того, що індивіди змушені перевизначити власну ідентичність, звужити її рамки, перетворити її вкрай особисту, майже інтимну. Тому національної, релігійної, політичної ідентичності довелося поступитися цим місцем більш фрагментарного рівня - груповим, соціальним, індивідуальним. «Люди прагнуть об'єднатися з тими, з ким вони схожі і з ким ділять щось спільне, будь то расова приналежність, релігія, традиції, міфи, походження або історія» (Хантингтон, 2004, с.33)

Неважко помітити, що процес зміни ідентифікації пов'язаний з факторами сучасної соціальної динаміки, якої рясніє суспільство сьогодні. Науково-технічна революція привела до формування нового типу ідентичності, який завжди знаходиться у стані трансформації відносин між індивідом, його соціальною групою і суспільством у цілому. З огляду на динаміку змін та особливості сформованої ідентичності, нові способи організації соціального простору будуть засновані на синергії державного, політичного, економічного, культурного універсализму. В умовах руйнування традицій, соціальних укладів, громадських устоїв, які спостерігаються у суспільстві, звернення до соціальних і соціокультурних витоків соціальних спільнот є не тільки логічним і соціально обґрунтованим, а й екзистенціально необхідним. Виклики сучасності все більше глобальні і конкретні, шляхи же відповіді на них завжди невизначені і суперечливі, але, саме, соціальна потреба у пошуках ідентичності може стати у нагоді при формуванні

соціальної ідентичності, яка виступає у якості одного з соціокультурних стрижнів суспільства. Молодь у такому динамічному суспільстві стає тією групою, де найбільш яскраво виражені всі перераховані вище компоненти ідентичності, в першу чергу і тому, то для них формування самого себе є повсякденним процесом, що впливають з проходить в цьому віці соціалізації. Хоча глибина і масштаб самоідентифікації виглядають для них як пошук ціннісних орієнтацій і слідування за ними. Для того щоб оцінити реальні життєві цінності молоді ми розглянули деяку кількість досліджень, які були проведені у роки незалежності України, що є знаковим для нашої роботи. Упродовж усього періоду вивчення життєвих цінностей молоді, вченими було використано різні методики, які дозволили розглянути усі вікові групи у молодіжному діапазоні й світоглядні підходи, що, незважаючи на відмінності методології, дозволили виявити спільні тенденції.

Дослідження, проведені в 90 рр. ХХ ст. серед молодих людей віком від 22 до 25 років у Києві дали наступні результати: за шкалою запропонованих цінностей останнє місце серед життєвих пріоритетів посіла незалежність мислення і вчинків; далі, за збільшенням, послідували інтимне життя, матеріальна забезпеченість, здоров'я близьких і рідних, власне здоров'я, цікава робота, житлові умови і побут (Молодежь Украины, 1993). Вивчення цінностей молоді в Одеській області в 1996 р., яке визначило життєві пріоритети, за сукупністю усереднених оцінок перших трьох місць (з 15 можливих), мало такі результати: здоров'я, сім'я, діти, а також матеріальна забезпеченість. Цікава робота, професія, освіта опинилися відповідно на 7, 8, 9 місцях. Також була виділена група молодих людей віком від 18 до 20 років, яка проживає в області і поставила цікаву роботу вище інших цінностей (Молодежь Одесщины, 1996), що свідчить про окремі прояви зростання групи юнаків, які мають професійні пріоритети вище всього іншого (див. Табл. 1.1.). У теж самий період (1996–1997 рр.) відбулось вивчення учнівської молоді Дніпропетровської, Запорізької та Кіровоградської областей, результати якого показали наступне: молодь серед ціннісних

орієнтацій називає найбільш важливими: здоров'я – 81%, хороша сім'я, діти – 74%, любов – 64%, освіта – 56%, друзі – 52% , віра в Бога – 38%, успіх, кар'єра в обраній діяльності – 29%. Зафіксована також відмінність в оцінках життєвих цінностей у молодих людей залежно від віку. Група 15–17-річних вважає найбільш важливим у свій вільний час «відвідування вечірок», «дискотек» і наявність інших хобі. Для старших вікових категорій – 20-24 і 25-29-річних найвищі оцінки одержали «робота», «політика», «секс» (Про становище молоді, 1998, с.78–79). Зважаючи на це, структура цінностей молоді характеризується різким посиленням індивідуальних, особистісних цінностей, і ця тенденція має стійкий характер. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що в останнє десятиліття ХХ століття молодь, структуруючи свій ціннісний світ, надають перевагу цінностям мікрорівня (сім'ї, родичам, друзям) перед сферами суспільного і національного – складників макрорівня (Лисиенко, 1997, с.134-135).

Проте, якщо розглядати професійну діяльність не як різновид соціальної або економічної поведінки, то молодь наприкінці кінці ХХ ст. і на початку ХХІ ст. демонструють ставлення до професії як індивідуального, термінального (в термінах М.Рокіча) явища. З огляду на це внутрішня регуляція, здійснена через ціннісні орієнтації молодих людей, визначає їх як складники всього механізму регуляції. До зовнішніх чинників регуляції, зазвичай, належать економіка, соціальна структура суспільства, культурні детермінації (Головаха, 1988, с.110). Але на цій первинній стадії необхідно розглядати професійну діяльність через індивідуальні цінності: «цікаву роботу», «матеріальний добробут», «професійні успіхи», «суспільне визнання», що відходять на другий план порівняно з майбутньою матеріальною забезпеченістю і соціальними взаємовідносинами (друзями, любов'ю, сім'єю) (Сайфудинова, 1997, с.54-56). І професія, і професійна діяльність у цьому випадку не є засобом самореалізації, а одним із засобів забезпечення власного життя і задоволення інших потреб. А це означає, що вони поки що не виходять на рівень формування соціального оточення. в

зв'язку з цим важливо пам'ятати що Україна існує або ж хоче існувати в контексті входження в європейський соціум. А у другій половині ХХ ст. найважливішими європейськими цінностями було все, що пов'язано із сім'єю і соціальним престижем окремих її членів, а також ціннісні орієнтири, що ґрунтуються на національних або ідеологічних засадах, тобто колективістські цінності. Так чи інакше, але саме вони визначали поведінку індивіда як члена певної соціальної групи. У 90-х рр. ХХ ст. найважливіші цінності вперше виявилися пов'язаними з індивідуальним розвитком, почуттям власної гідності і встановленням більш довірчих контактів з іншими людьми (Краско, 1999, с.29–31).

У цей період було відзначено і зміну механізму формування ціннісних орієнтацій і в українській молоді – вже явну, усвідомлювану усіма суб'єктами процесу. Замість запозичення їх у процесі соціалізації від батьків, які в цьому випадку уособлювали суспільство, відбувається значною мірою їхнє самостійне формування як у процесі комунікації з іншими членами суспільства, переважно однолітками, так і в процесі професійної діяльності, а також через засоби масової інформації. Наявні у суспільстві нігілізм, маргінальність, різноманітність моральних норм, тиражовані засобами масової інформації, впливають на них і на формування їхніх життєвих пріоритетів.

У молоді пошук і усвідомлення власних цінностей проходять не у вакуумі, а в реальній соціально-економічній структурі, де вони не тільки виконують певну функцію чи певну соціальну роль, а й глибоко інтегровані в цю структуру, виступаючи її компонентом, переживаючи аналогічні зміни – кризи, стагнації, реабілітації тощо. А перспективи розвитку сучасного суспільства багато в чому залежать від результатів функціонування саме цих молодих людей та дівчат, саме в цей проміжок часу, особливо з урахуванням того, що молоді люди (віком від 15 до 29 років) становлять більше 21% у складі населення України (Демоскоп, 2014). З огляду на це соціальна структура, як будь-яка структура, що перебуває в стані нерівномірного

розвитку, нестабільності, реалізує засадничу системну властивість – прагнути до самозбереження через досягнення рівноваги, при відторгненні всіх чинників, які загрожують цій стабільності, навіть якщо вони (чинники) скеровані на розвиток власне цієї структури. Виникла нестабільність є відгуком на зміни вимог соціальної системи, пов'язаної з появою в ній нових потреб. У зв'язку з цим стан її нерівновагі має змінитися стійкістю після досягнення кореляції потреб соціальної системи та її можливостей. Це, зокрема, стосується цінностей, соціальних настанов, соціальної суб'єктності і появи можливості впровадження іншого досвіду, відмінного від уже наявного в соціальній структурі. У результаті такої взаємодії соціальна структура змінюється функціонально та ієрархічно, у такий спосіб розширюючи соціокультурний та економічний досвід, викликаючи до життя все нові і нові потреби в індивідів.

Як вже зазначено вище, ціннісні орієнтації, самоідентифікація і життєва стратегія сучасного покоління молодих людей в Україні значно відрізняються від попередніх поколінь, а, отже, і від громадської соціальної структури, в якій через життєві обставини вони змушені жити. Багато в чому це зумовлено зниженням виявів тоталітарного суспільства, що існувало в СРСР, а також розширенням можливостей і свобод, які стали доступні у зв'язку з розвитком в останні десятиліття доступного інформаційного контенту, втіленого в міфології інформаційного суспільства. Це помітно під час вивчення уявлень молодих людей щодо можливостей навчання та проживання як закордоном, так і в інших регіонах країни (Богоудинова, 2014). Такі вияви мобільності характерні для молоді не тільки з причини обмежених економічних умов на батьківщині, не тільки через вузькість або обмеженість професійної освіти або професійної діяльності, а й через соціальну структуру суспільства України, в якій молодь існує в поточному моменті. Ця структура є гнучкою і мобільною, тому дає змогу суб'єктам вбудовуватися в неї, не втрачаючи вроджених характеристик (стать, вік, національність, рідна мова тощо), а додатково набуваючи затребуваних

соціальних характеристик, сформованих іншими суспільними структурами. Молоді люди, як суб'єкти інтерактивного процесу мобільності, поєднують індивідуалістичні (більшою мірою) і колективістські (меншою мірою) цінності, що визначають специфіку їхньої соціальної суб'єктності, соціальні очікування і вибір їхньої життєвої стратегії. Кінцевою метою процесу у віковому проміжку, позначеному як молодість, є повний перехід до самостійного, незалежного дорослого життя. Потреба в мобільності, соціальні очікування, життєва стратегія до цього періоду повинні бути настільки соціалізовані, що вчорашня молода людина буде органічною частиною соціальної структури.

При цьому молоді люди повинні залишатися в межах колективістських цінностей, як-от: свідомість і почуття громадського обов'язку, чесність, принциповість, відповідальність, громадська активність, доброта, милосердя, порядність, ввічливість. На думку дослідників (Соколов, 2004, с.79), все більшого поширення набуває прагматизм у духовній сфері – переважна спрямованість людини тільки на особисту вигоду в знайомствах, економічних зв'язках, соціально-політичних ситуаціях, розв'язанні різних конфліктів. Зросла вага особистої ініціативи, цілеспрямованості, матеріального добробуту, «потрібних зв'язків», вміння «подати себе» (Соколов, 2004, с.79). Результати проведеного анкетування дуже показово підтверджують ці висловлення. Найнеобхіднішими для сучасного суспільства були названі цілеспрямованість (56%), підприємливість (39%) та інтелект (36%), найменшим успіхом у молоді користуються законослухняність (5%), безкорисливість (3%), моральність (6%) і відданість (4%). Подібні тенденції є закономірним наслідком кризи при переході до ринку, до демократичного суспільства, тобто до соціальних інститутів, які не є стабільними. Багато проблем, які раніше були об'єктом державної соціальної політики, доводиться вирішувати молоді самостійно, водночас працює і чинник росту самостійності молоді, яка хоче якомога більше зробити, не спираючись на принципи, досвід, правила попередніх поколінь

молодих людей. Вони шляхом проб і помилок набувають власного соціального досвіду і знаходять нові способи самореалізації. У ситуації змін молодь змушена коригувати свої ціннісні орієнтації і підлаштуватися під економічні, політичні та культурні зміни.

Говорячи про чинники досягнення успіху, молодь все частіше називає власну активність, а саме докладені зусилля (49%), наявність необхідних зв'язків і знайомств (43%), добробут і можливості батьків (43%). У такому контексті активність спрямована на зростання матеріального забезпечення, тим більше, що схожі орієнтири транслиуються й інформаційним співтовариством (ЗМІ, Інтернет тощо). Відомий дослідник М. М. Руткевич, розглядаючи проблеми мотивації молоді, обґрунтовує її переваги в такий спосіб: «У сучасному перехідному суспільстві виникли і розвиваються нові форми діяльності, які обіцяють можливість швидкого збагачення, прилучення до «красивого життя», самовизначення людини в подібних умовах схиляється до прийняття саме цих варіантів майбутнього устрою життя» (Руткевич, 2002, с.314). Тим більше, що не тільки зараз, але й в усі часи матеріальна спроможність, можливість забезпечувати себе була характеристикою дорослої людини. Для того, щоб мати права дорослої людини, молодь прагне до матеріальної незалежності. Вона розцінює її як право приймати рішення «на свій розсуд» і повністю розпоряджатися своєю долею. Матеріальна забезпеченість стала на сьогодні тим чинником, що формує ставлення молоді як до професійного становлення, так і до створення власної сім'ї. Важлива для них і стратегія формування ціннісних орієнтацій, оскільки цей аспект розгляду демонструє нам тенденції майбутнього розвитку. Актуальність цього питання зумовлена суперечностями, з якими стикається кожний з молодих людей та дівчат у процесі соціалізації. Теоретичний аспект пов'язаний не лише з особливим становищем молоді, але і з формуванням гнучкої соціальної структури в останні десятиліття, де зміни відіграють значну роль.

На сьогодні склалася низка концепцій, що вивчають прояви життєвої стратегії молоді. Основна відмінність між ними – це ставлення до стратегії або як до адаптації, або як до активного вибору. Н. Ф. Наумова та Н. М. Давидова трактують життєві стратегії як «стратегії адаптації» та «стратегії виживання» (Наумова, 1988, Давидова, 1999), наголошуючи на їхньому нестійкому характері внаслідок соціальних трансформацій. Інші автори з позицій стійкої перспективи соціального розвитку розглядають життєву стратегію особистості як вибір пріоритетних напрямів свого розвитку залежно від перспективного і довгострокового орієнтування молодої людини в майбутньому житті (Резник, Резник, 1995). Згідно з концепцією К. О. Абульханової-Славської життєва стратегія «полягає у способах зміни, перетворення умов, ситуацій життя відповідно до цінностей особистості», визначає міру відповідності та балансу між бажаним і необхідним, між особистим і соціальним (Абульханова-Славская, 1991, с.67) і регулює майбутні життєві перспективи. Життєва стратегія витлумачена як вміння поєднувати свої індивідуальні, статусні, вікові можливості, виражені через власні домагання з вимогами суспільства і оточуючих, врівноважити все з майбутніми планами і мріями. Здатність здійснювати цей процес і залишитися в межах соціальної структури і є «життєвою стратегією» (Абульханова-Славская, 1991, с.67). Г.А. Чередниченко також відстоює уявлення про життєві стратегії як активний вибір, виокремлюючи як його елементи певні завдання і ресурси – індикатори, що репрезентують життєву мету і досягнення індивіда, приділяючи увагу вивченню професійних орієнтацій як складників життєвих стратегій молоді (Чередниченко, 2010). При цьому вчені одностайні в одному: власне наявність життєвої стратегії у молоді є свідченням її соціально-психологічної зрілості, здатності вирішувати суперечності, що виникають на життєвому шляху. Іншими словами, наявність життєвої стратегії безпосередньо пов'язана з механізмом самовизначення молоді. Тут доречніше відзначити, що специфіка їх стратегії (у загальному плані) насамперед впливає зі специфіки її вікових

особливостей і перехідності її соціального стану (Чупров, Зубок, Уильямс, 2003; Ковалева, Луков, 1999). Становище суб'єкта, який знаходиться в перехідному стані, завжди надає соціальному статусу кожного конкретного індивіда та його ціннісним орієнтаціям перехідного незавершеного характеру, що знаходить відображення в маргінальності положення, в лабільності свідомості і високих ризиках (Зубок, Чупров, Уильямс, 2003). Водночас ця перехідність, маргінальність і нестійкість соціальних статусів впливають на формування і вибудовування стратегій, що мають короткотривалий і перехідний характер. При цьому життєві стратегії кожного окремого індивіда постійно піддаються перегляду і переоцінці, передусім чергу з його боку.

Розглядаючи ставлення сучасної молоді до власних ціннісних орієнтацій, своєї самоідентифікації, соціальної активності в сучасній Україні (інформація зібрана в кінці ХХ ст. і перших десятиліттях ХХІ ст.), ми фіксуємо певні закономірності розвитку точок зору молоді на власну роль у суспільному житті. В рамках вивчення самоідентифікації молоді у професійній сфері силами автора та його колег, викладачів ВНЗ півдня України було проведено два соціологічних дослідження, метою яких було зафіксувати певні закономірності розвитку точок зору молоді на власну роль у професійному та суспільному житті. Опитані у цей період молоді люди та дівчата належать до досліджуваного нами вікового проміжку від 16 до 35 років (у вибірці старша категорія від 28 років представлена вкрай вузько), переважно це студенти й аспіранти вищих навчальних закладів, частина з яких вже має досвід роботи як за фахом, так і поза ним. Згідно з традиційним статевим розподілом представлені як юнаки (близько 48%), так і дівчата (52%). Вищі навчальні заклади, в яких проводилося опитування, розташовані на півдні України, це Одеса, Миколаїв, Херсон, Запоріжжя в обидва періоди, АР Крим в 1998–1999рр. Якість заповнення анкет залишає бажати кращого, тому з усього зібраного матеріалу, як у кінці ХХ ст., так і на початку ХХІ ст. були відібрані анкети з 86% заповненням, що склало в першому випадку –

1107 анкет (генеральна сукупність 146 240 люд., помилка вибірки 2,91%), в другому випадку – 870 анкет (генеральна сукупність 231 634 люд., помилка вибірки 3,31%) . Терміни проведення дослідження: 1 етап – грудень 1998 р. – лютий 1999 р., 2 етап проведення дослідження – березень 2014 р. – листопад 2014 р

Питання, що були сформульовані в анкетах, розкривають власне ставлення молодих людей до самих себе, оцінюючи різні аспекти їхньої самооцінки – професію, таланти, здоров'я тощо. Це дозволяє нам подивитися насамперед на проблематику, яка хвилює молодих людей; розглянути їх задоволеність різними аспектами свого життя; оцінити, як ці елементи відображені в соціальній активності молоді; побачити, як ці чинники позначаються на професійному складникові життя молоді – виборі професії та професійній мобільності, що ми продемонструємо в наступних розділах. Розглядаючи задоволеність своїм життям молодими людьми – вибором професії, навчанням, станом здоров'я, матеріальною забезпеченістю, собою (своїми здібностями і якостями), а також тим, як складається життя в цілому, ми можемо відзначити наступні факти. При вивченні загального ступеня задоволеності молоддю ми розподілили всі одержані відповіді, що вказують на ступінь задоволеності (розподілені від 1 до 5) на групи, ґрунтуючись на середньоарифметичному значенні всіх отриманих відповідей. Ця інтерпретація досить повно описує загальну задоволеність (або незадоволеність) молоді різними аспектами свого життя. У цілому сучасні молоді люди налаштовані досить позитивно: ту чи іншу ступінь задоволеності демонструють 77% опитаних респондентів, при цьому серед дівчат частка задоволених респондентів вище, ніж серед юнаків. Юнаків більше в тих категоріях, де наявна незадоволеність у різних її виявах – хлопці говорять про це в 25% випадків, а дівчата в 22%. При цьому юнаки демонструють вищий ступінь задоволеності в більшій кількості, ніж дівчата (24% до 23%) (див. Табл. 1.2.).

Розглядаючи детальніше сфери задоволеності і незадоволеності молоді, відзначимо, що аналогічна до описаної вище розбіжність даних між дівчатами та юнаками зберігається і тут (наведені результати, отримані безпосередньо з питальників, без узагальнень і усереднення). При цьому результати, отримані від респондентів-дівчат, більш однорідні, вони мають мало відмінностей між різними сферами; натомість респонденти-юнаки показують різноманітніші результати, хоча також однорідні. Коливання, що мають місце за окремими категоріями, здебільшого відображають деякі особливості юнацького світосприйняття, відмінні від дівочого, а саме проблематику, пов'язану з вільним часом, власними якостями і здібностями, а також з оцінкою життя в цілому. Така цілісність зібраних і проаналізованих даних опосередковано підтверджує, що опитані нами респонденти не тільки належать до однієї соціальної групи, але і мають подібну самоідентифікацію, яка відобразить їх задоволеність власним життям (див. Табл. 1.3., 1.4.).

Грунтуючись на усередненій оцінці респондентів їхньої задоволеності як порівняльній базі аналізу, ми виділили для кожної групи з усередненою оцінкою ті показники, що вплинули на оцінку задоволеності в цілому за обома статевими категоріями. Найбільші показники задоволеності власним життям продемонстрували юнаки (24%) і дівчата (22%); досить високі показники задоволеності, що коливаються в межах 23–24% у юнаків і 21–23% у дівчат, які вони продемонстрували і за іншими критеріями, а саме у виборі професії, навчання, здоров'я, матеріальної забезпеченості тощо. При цьому за всіма варіантами оцінки власного життя дівчата демонструють вищий ступінь задоволеності і в інших категоріях («скоріше задоволений, ніж незадоволений», «ступінь задоволеності і незадоволеності приблизно однаковий»), а юнаки виглядають менш задоволеними, частіше вибираючи варіанти «не задоволений», «скоріше не задоволений». Відмінність між кількістю респондентів чоловіків і жінок коливається незначно, але демонструє найбільш болючі сфери оцінки власного життя – матеріальну забезпеченість у юнаків (найбільш високий і найбільш низькі показники по

категорії), оцінку власного навчання у дівчат (найбільш високий і найбільш низькі показники по категорії). Ці результати свідчать про те, що на цілісну самооцінку індивідів впливає кожний із формувальних аспектів. Ступінь задоволеності у молодих людей досить високий, а напруга, яка існує в різних сферах їхнього життя впливає, з одного боку, на цілісність оцінки, а з іншого боку – на її інтеграцію з іншими аспектами оцінювання, а саме з оцінкою рівня життя, який є результативним. Ще одним параметром самоідентифікації виступає оцінка власного рівня життя та її зіставлення з оцінкою задоволеності різними аспектами свого життя, подана тими ж респондентами. У цілому респонденти оцінюють свій життєвий рівень (див. Табл. 1.5.) як середній (48%), вище середнього (36%) високий (8%). При цьому серед юнаків, частка тих, хто оцінює рівень життя як низький і нижче середнього, вище, ніж серед дівчат (14% серед молодих людей і 5% серед дівчат). І знову ж таки молоді люди, які оцінюють рівень життя як високий, наявні в більшій кількості (10%), ніж дівчата (7%). Зважаючи на це, юнаки представляють діаметрально протилежні групи (низький, нижче середнього і високий рівень життя), а дівчата формують середні категорії, оцінюючи свій рівень життя як середній (50%) та вище середнього (40%). Аналогічна розбіжність оцінок характерна і для деяких висвітлених вище питань: юнаки представляють крайні (протилежні) точки зору, а дівчата – точки зору середнього порядку. При цьому повторюваність цих розбіжностей думок відображає гендерну позицію, наявну серед молоді, коли полярні точки зору притаманні більш амбітним і агресивним індивідам, яких зараз представляють саме юнаки, а не дівчата

При вивченні думки юнаків і дівчат щодо власного рівня життя були порівняні їх точки зору на задоволеність власним рівнем життя й оцінка цього рівня життя (див. Табл. 1.6.). Це порівняння демонструє різні підходи до проблеми: по-перше, респонденти частково (41%) мають однакову точку зору на свій рівень доходу й оцінку своєї матеріальної забезпеченості (тобто фіксуємо збіг обох оцінок). Це засвідчує якість заповнення анкети

респондентами, тобто усвідомлення ними відповідей на поставлені питання. По-друге, випадки, коли відповідь не збігаються повністю (60%), відображають дві тенденції. Якщо відповіді належать до граничних категорій (30%), це переважно продовження тенденції, зазначеної в першому пункті. А остання група відповідей викликає низку запитань: чи достовірні ці відповіді (30%), чи збігаються для цих респондентів поняття «матеріальна забезпеченість» і «рівень життя» (або друге поняття ширше й охоплює нематеріальні чинники). На жаль, у межах нашої роботи встановити, які саме чинники вплинули на відповіді респондентів, дуже складно. Для уточнення отриманої інформації необхідно проведення особистої співбесіди з кожним респондентом, щоб виявити механізм формування саме цього поєднання відповідей (якщо ми приймаємо за факт коректне, усвідомлене заповнення анкет респондентами).

Дуже цікаву інформацію для обговорення дають і відповіді респондентів на питання, пов'язані з проблематикою того, що турбує на момент анкетування (див. Табл. 1.7.). Респондентами було запропоновано сім варіантів відповідей, з яких вони могли вибрати будь-які, а також восьмий варіант, де можна було додати свій варіант відповіді. Представлені варіанти відповідей (всі надані респондентами, які могли дати кілька варіантів), ранжирувані за зменшенням частки відповідей респондентів обох статей. Розглядаючи отримані відповіді, ми бачимо, що дівчат і юнаків турбують одні й ті ж проблеми, але їх місце в рейтингу відрізняється: дівчат більше турбують матеріальна незабезпеченість (18%), відсутність соціального захисту з боку держави (17%), проблеми зі здоров'ям (17%); юнаки ж указують передусім на відсутність соціального захисту з боку держави (21%), далі – проблеми з освітою (18%), лише потім – матеріальна незабезпеченість (16%). Наступні проблеми, що хвилюють молодих людей: розшарування суспільства (13% – дівчата, 13% – юнаки), проблеми в родині (12% – дівчата, 10% – юнаки), і на останньому місці – загроза втратити роботу (3% дівчата, 5% – юнаки). До «іншого», особисто описаного респондентами, належить

наступна проблематика : війна і мир у країні, політика, нестабільна політична та економічна ситуація тощо. Ця проблематика цікавить 2% респондентів обох статей; особисті проблеми – 1%; питання, пов'язані з працевлаштуванням і подальшою роботою, – 1%. Також певна кількість респондентів (1%) у розділі «інше» вказало, що «нічого не хвилює», «проблем немає», «все добре».

Проблеми, які назвали юнаки та дівчата самостійно, показують проблемні «вузькі» місця, ті зони активності, яким молоді люди будуть приділяти увагу в найближчому майбутньому. З усіх перелічених вище пунктів необхідно звернути увагу на питання політичного інтересу, озвучені респондентами, як «війна», «мир у країні», «політична ситуація» тощо. Політика, як життєвий інтерес, взагалі не характерна для молоді: у молодості і дівчата, і хлопці більше звертають увагу на інші проблеми (визначені в перших пунктах), але з огляду на політичну нестабільність і військові дії на сході України, молоді люди самостійно озвучують цю проблему. Причому причиною такої уваги до політики є саме нестабільність політичного характеру, що призводить до нестабільності економічної і відбивається безпосередньо на житті респондентів. Це й відзеркалено в тому, що більшість відповідей припадало на невластивий варіант відповіді «відсутність соціального захисту з боку держави», яку вибрали більшість респондентів. Цей факт підтверджує й аналіз подальших отриманих від респондентів відповідей щодо участі у виборах (як в жовтні 1999 р., так і в травні 2014 г.). У 2014–2015 рр. респонденти готові до участі у виборах, більше 50% за обома гендерними групами, причому юнаки активніші за дівчат. Дівчата більш пасивні, серед них більше тих, хто не визначився (15% серед дівчат і 14% серед юнаків). Але вони і більш категоричні з точки зору неучасті у виборах (32% дівчат і 30% юнаків). У жовтні 1999 р. до виборів були готові всі ті ж 54% молодих людей, за минулий період рівень активності молоді не змінився, навіть підсилений військовими діями, нестабільною політичною та економічною ситуацією. Це ще раз підтверджує висловлену вище гіпотезу

про те, що політика, як проблема, турбує їх тільки через нестабільність поточної ситуації.

Таким чином, більшість молодих людей налаштована індивідуалістично (принаймні на раціональному рівні), дещо самовпевнено та орієнтується на інноваційну діяльність, а також критично ставиться до суспільних настанов. Разом із тим, суттєвим фактором формування світогляду та самооцінки молоді є думка близького соціального оточення – батьків та друзів. Ця суперечлива ситуація свідчить про те, що жодна тенденція не реалізована повністю, і можливо, має наслідком деяку невизначеність ідентичності. Інтернет також входить до трійки найбільш значущих чинників формування світогляду молоді, але думка інших не має в даному випадку великого значення для молодого покоління. Цікавим показником інтеграції молоді до глобального інформаційного та культурного середовища є використання іншомовної (переважно англо-американської) лексики у побутових розмовах. В той час як громадянська самосвідомість молоді відрізняється амбівалентністю та навіть розгубленістю. Поняття батьківщини для більшості респондентів є більшою мірою географічним, чим політичним.

Ідентичність молоді людини залежить від змісту культурного середовища, що її оточує та привертає її увагу, викликає бажання відтворювати певні зразки поведінки. Провідним мотивом інтересу молоді до культури є розваги. Гендерна самоідентифікація молоді поєднує традиційні та сучасні риси. Більшість підтримує звичні соціально-рольові стосунки, але не виключається й можливість їх корегування та ситуативних змін. В цілому, ідентичність молодого покоління не є послідовним та системним явищем. Гендерна ідентифікація у контексті ставлення до соціальних ролей може бути охарактеризована як «традиційна», тобто така, що відповідає існуючим в Україні стереотипам. Насамперед сьогодні розвиток молодого українського суспільства залежить безпосередньо від інфраструктури та демографічної ситуації, проте незалежно від тієї кризи в якій зараз перебуває Україна можна спостерігати зацікавленість молоддю пошуками шляхів самореалізації та

самоідентифікації на тлі соціуму. Для цього на території країни відкрито безліч організацій та установ приватної і державної власності (музеї, кінотеатри, спортивні клуби, театри, музичні школи, кінні клуби, художні галереї, обсерваторії, спортивні клуби, клуби рукоділля та вивчення іноземних мов, технологій), що мають велику кількість відвідувачів, а це говорить про те, що українська молодь все ж таки зацікавлена у всебічному розвитку (Злобіна, 2010). Популяризації зараз набуває культурне прагнення молоді до українізації, повернення самобутніх традицій та давньої культури народу (Малахов, 1998). Крім того необхідно відмітити, що з часом прояви та прагнення незалежності та самоідентифікації тільки збільшується, що дає нам можливість думати про подальше становлення нового покоління, що матиме можливості більшого впливу та розвитку, соціально-культурного «багажу», освіченості, а це безумовно впевнений крок у подальше світле майбутнє країни (Салихов, 2011).

Висновки до 1 розділу

Молодь як відкрита соціокультурна система природно залучена до усіх взаємодій та взаємозв'язків, які існують у суспільстві, в той же час будучи об'єктом та суб'єктом цілого ряду соціальних процесів – соціалізації, адаптації, виховання, освіти. Молоді люди віддають свій потенціал, створюють власний досвід та роблять динамічний розвиток суспільства суб'єктом соціальних відносин. У будь якої частині земної кулі молодь стає особливою соціальною групою, рухаючись від залежності до самостійності, тримаючи у цій перехідності можливість змін для всіх верств суспільства. Хоча розвиток індивіду у молодому віці цілком та повністю залежить від соціалізації, яка стає найважливішим чинником розвитку як особистості, так і соціуму, що існують у тісній взаємній обумовленості. Інтеграція у соціальне середовище за допомогою ціннісних орієнтацій індивіду показує системність, взаємопов'язаність, стійкість процесу усвідомлення своїх особистих цілей та

стратегії їх досягнення, що створює персональну самоідентифікацію, яка існує у контексті пошуку свого місця в соціумі. Але ж поточні ціннісні орієнтації молоді є константами соціальними, тобто вони залежні від навколишнього соціального середовища, що легко змінюється під тиском обставин, тому характерними рисами її світогляду у сучасності визначається індивідуалізм, прагматизм, прагнення до незалежності, нехтування традиціями космополітизм, глобалізм, релятивність думок та суджень, хоча фактично вони залежні від соціального оточення, яке у свою чергу залежне від кожного індивіда особисто.

Ціннісні орієнтації в комплексній системній оцінці думок молодого покоління є однією з основних філософських категорій, що дозволяють повніше розкрити сутність залучених підходів для розгляду соціальної адаптації та соціалізації молоді – культурологічного, біхевіористичного, структурно-функціонального, системного, еволюційного, соціально-психологічного тощо. Вони збагачують названі підходи, виконують функцію їх взаємодоповнення, сприяють досягненню глибини розуміння складного процесу соціальної адаптації молодих людей і його особливостей.

Ціннісна свідомість молоді виступає як чинник, що відображає на когнітивному рівні специфіку соціальної адаптації як процесу, і саме це впливає на характер соціальної структури. Це викликає необхідність у розгляді адаптаційного процесу, який використовує ціннісні орієнтації як найважливішу змінну в оцінці соціально-психологічного механізму соціалізації молоді. Останній впливає на актуалізацію ціннісних орієнтацій як невід'ємний складник. Ця категорія відображає взаємозв'язок когнітивної, емотивної та поведінкової підсистем ціннісних орієнтацій, дозволяючи найбільш повно досліджувати адаптаційний потенціал. Цінності постмодернізму трохи швидше засвоюються молоддю, ніж старшим поколінням. Але все ж і у неї винятком є «свобода», тому повільне засвоєння пояснюється швидше генераційним зрушенням, а не віковими особливостями. Ціннісне поле молоді виявляється розмитим,

несформованим. Молодіжна свідомість рефлексує як щодо радикальних перетворень у суспільстві, так і в плані змін ціннісної системи. Це проявляється і в тому, що цінності індивідуальні, що сприяють сприятливій адаптації та мають тенденцію до переважання в ієрархії («робота» не тільки традиційно входить в «резерв» ядра, а й переміщається в ядро, підвищується значущість «підприємливості», яка прагне до переходу в «ядро» або виходить на перші щаблі «резерву»).

Ієрархія ціннісної свідомості молоді протягом аналізованого періоду істотно не змінюється, проте помітно посилення раціоналізму. Сучасні цінності засвоюються з усіх обстежених груп, більш активно у професіональних групах які з'явилися недавно. Помітний зсув домінанти зі сфери повсякденності у сферу ділової активності. У той же час «раціоналізм» також не є достатньо значущою цінністю і для цієї соціальної групи. Це, очевидно, свідчить про те, що соціокультурні чинники для формування ціннісної свідомості виявляються більш значущими, ніж економічні. При цьому важливо, що поточні ціннісні орієнтації, представлені дослідниками як константи соціально-психологічної поведінки, процес адаптації і стратегія особистісного розвитку залежні від навколишнього соціально-економічного середовища, легко змінюються під тиском обставин. Соціалізація молодих людей, що проходить в умовах становлення і розвитку нових суспільних відносин в Україні, демонструє нам ще один аспект ролі молоді: вона виступає як ресурс, «паливо» для демографічного та соціально-економічного процвітання українського суспільства.

Основні положення першого розділу відображенні в наступних авторських публікаціях:

1. Сайфудинова Е.В. Процессы социальной адаптации молодежи к текущему состоянию общества через профессиональную мобильность на примере исследований, проведенных в Чешской народной республике и на юге Украины // Матеріали Всеукраїнської інтернет-конференції молодих учених та

студентів «Актуальні питання соціально-філософської думки». – Одеса: ПНПУ, 2014. – с.53-55.

2. Сайфудінова О.В. Ціннісні орієнтації молоді в полі філософської рефлексії // *Evropsky filozoficky a historicky diskurz* – Praha: Verostav druzstvo, 2016, svazek 2, vidani 4 . – с.62-69.

3. Сайфудинова Е.В. Социальная структура общества и личностные ориентации индивидов в процессе радикальных социальных изменений в Восточной Европе в конце XX – начале XXI вв. // *Людське співтовариство: актуальні питання наукових досліджень. Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції.* - Дніпропетровськ, 2016. – с.73-75.

4. Сайфудінова О.В. Соціалізація молоді: соціально-філософські аспекти сучасного прочитання // *Історіосфера. Матеріали десятої научної конференції викладачів, студентів, магістрів, аспірантів та молодіх учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського.* – Одеса: ПНПУ, 2018. – с.54-57.

5. Сайфудинова Е.В. Динамика изменений профессиональных ценностей молодых людей - социально-философские аспекты // *Матеріали IV міжнародної наукової конференції «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання».* – Одеса: ПНПУ, 2018. - с. 72-75.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МОЛОДІ

2.1. Методологія дослідження професійної мобільності молоді

Ідеї, теорії, дослідження, концепції, які висвітлюють професійну мобільність молоді у соціально-філософському контексті сучасного суспільства, є методологічною підставою для даного дисертаційного дослідження. Для повноцінного розуміння проблематики професійної мобільності нам, як автору, необхідно критично осмислити досвід вчених, які вивчали дану проблематику як раніше, так і в сучасності. Розгляд теоретико-методологічних основ вивчення професійної мобільності молоді у соціально-філософському контексті неможливо без використання наукових підходів і методів, адже саме вони дозволяють осмислити проблематику дисертаційного дослідження з філософської точки зору. Тим більш, що основою даної роботи є ідеї, теорії, концепції, які спрямовані на вивчення розуміння такого явища, як професійна мобільність в умовах формування гнучкого суспільства. А при осмисленні проблематики праці, професії, мобільності, ціннісних орієнтацій, самоідентифікації молоді були використані — діалектичний, синергетичний, соціокультурний, конструктивно-критичний підходи, які дозволяють провести повноцінний аналіз освітлюваної проблематики. Також у дисертаційній роботі були використані результати самостійних емпіричних досліджень у вигляді опитувань та статистичного аналізу.

Але ж у науці й досі широко поширений вузький, соціологічний підхід до розуміння змін сучасної людини. Цей підхід заснований на вивченні включення людини у соціальні відносини, що відбивається на його особистісних якостях, вихованні та освіті, характері зайнятості, способі життя, а в цілому - на етапах її соціалізації в тій соціальному середовищі, в якій він існує. На перший план виходять соціокультурні зміни, що

відбуваються з індивідом. Однак поза увагою дослідників залишаються зв'язки ширшого плану – соціоприродні та техногенні. Людина є не тільки продуктом соціуму, а й природно-біологічним організмом, що розвиваються в системі більш високого рівня. Ця система еволюціонує в умовах соціально-техногенного розвитку світу через розвиток індустріальних товариств на основі використання новітніх машинно-технічних продуктивних сил, розширення техносфери, штучного середовища проживання в містах і штучного світу в цілому, що призводить до глибинних взаємопов'язаних трансформацій техногенного плану соціуму, індивіда та природі. Глобалізується техногенне суспільство ще й на основі використання досягнень науки і розширення соціально створюваної техносфери, як довкілля, безперервно змінюється саме, трансформує біосферу і її життя. У результаті взаємодії соціальних, технологічних та біологічних процесів складається техногенна соціоприродна система, яка у тісному взаємозв'язку формує нові інтегровані закономірності розвитку світу та індивіду. Мова вже йде не просто про включення індивіду у систему соціальної та навіть про розвиток індивіда у системі сучасної соціотехноприродної глобалізації. Доцільність соціально-культурного підходу також пов'язана з необхідністю суб'єкт-об'єктного аналізу дослідження проблематики трансформації молодіжної свідомості в контексті її професійної мобільності, коли трансформація молодіжної точки зору призведе до якісно нового формування суспільної структури і, як наслідок, до глобальної світоглядної суспільної трансформації.

Соціально-культурний підхід визначив коло питань, які не могли бути не підняті у даному дисертаційному дослідженні, надавши автору можливість створити цілий ряд послідовних припущень та тверджень, які трактують професійну мобільність як явище, що має прямий і безпосередній вплив на формування сучасної суспільної структури. Тим більше динамічні зміни характерні для суспільства у постіндустріальну епоху були розглянуті у рамках соціально-культурного підходу, що відображає спробу розгляду

суспільства як єдності культури і соціуму, які і породжують формування точки зору з індивідуальної в групову (масову), закріплюючи, таким чином, весь контекст динамічних змін як один з варіантів перетворення як індивіда, так і суспільства. Соціально-культурний підхід ще є важливий для нас тим, тому що одним з його засновників був Питирим Сорокін, автор поняття «мобільність», що є основоположним для нашої дисертаційної роботи, а цей факт далеко не випадковий, адже при розгляді індивідуальної волі особистості до змін, в масовому контексті, ми і як Сорокін приходимо до висновку, що тріада «індивід-суспільство-культура» є нерозривною і всеосяжною (Сорокин, 1992).

Таким чином, у науку термін «мобільність», був введений соціологом Питиримом Сорокіним, який використовував його для визначення явищ, де мають місце переміщення соціальних груп та окремих людей у соціальної структурі суспільства. Різні аспекти цієї наукової проблеми досліджували філософи, як іноземні, так і наші співвітчизники - Б. Барбер (Барбер, 1972), Р. Бенедікт, П. Блау, П. Бурдьє (Бурдьє, 1993), М. Вебер (Вебер, 2016), Д. Голдторп, Р. Громова (Громова, 1998), К. Девіс, У. Дункан, Е. Дюркгейм (Дюркгейм, 2008), Л. Іонін, Р. Еріксон, Т. Заславская (Заславская 1974), Л. Кансузян, Н. Коваліско (Коваліско, 2002), С. Ліпсет, О. Посухова, Р. Радаєв (Радаєв, 1995), Р. Ривкіна (Ривкіна, 1998), В. Хесле, П. Штомпка (Штомпка, 1996). Також у вітчизняній та зарубіжній літературі знайшли широке відображення проблеми соціальної мобільності, розуміється як стратифікаційне переміщення (Д. Бартоломью, М. Зборовський (Зборовский., 2014), М. Комарів, С. Ліпсет (Lipset, 1960), Т. Лукіна, Р. Орлов, Г. Осипов, М. Руткевич (Руткевич, 2002), Ф. Філіппов (Филиппов, 1980), С. Фролов (Фролов, 1997). Історичний погляд на соціальну мобільність розкривають роботи. Р. Громовий (Громова, 1998), О. Аврамової. Окремі концепції можна віднести до теорії суб'єктивної рухливості в соціальних змінах (О. Шпенглер (Шпенглер, 1998), А. Тойнбі (Тойнби, 1996), Б. Рассел, М. Шелер, П. Бергман (Бергман, Лукман, 1995), та ін.). Серед сучасних дослідників, які розглядають

питання професійної самоідентифікації особистості, використовуючи міждисциплінарні підходи, соціально-філософський аналіз, теорії соціальної психології, методи історичної соціології та економічного аналізу, М. Бураже та Р. Торстендаля (M. Burrage, R. Torstendahl, 1990), М. Малатеста (Malatesta, 2010). Питання ідентичності особистості, зокрема професійної самоідентифікації, у контексті міждисциплінарного підходу досліджують вітчизняні вчені, зокрема П. Гнатенко, В. Павленко (Гнатенко, Павленко, 1999).

Синергетичний підхід використаний у роботі дав дисертанту можливість подивитися по професійну мобільність як на систему, яка самоорганізовується, і у рамках розвитку якої проходить цілий ряд стадій від нестійкості через формування основних принципів взаємодії до стрункої лінійної системи зі своїми усталеними правилами і законами. Характер порушеної проблеми визначив необхідність реалізації міждисциплінарності, теоретичною основою якої є принцип додатковості, відповідно до якого адекватний опис реальності може бути досягнуто лише при використанні набору альтернативних теоретичних конструкцій. Тим більше, що використані автором наукові методи відображають сучасні тенденції аналізу досліджуваних проблем, тому що мультидисциплінарність синергетичного підходу відкриває можливість ґрунтуючись на дослідженнях різноманітних соціальних явищ, побачити численні взаємозв'язки, майбутній стан соціальних структур, які притягують, організують, формують, змінюють поточний стан мобільності, спрямовує розвиток суспільства. Професійна мобільність як міждисциплінарне явище стає важливим досвідом для педагогіки, психології, соціології, філософії, економіки и використовується дослідниками, як у контексті дослідженні особистості, так і у контексті дослідження суспільства та його структури. Особливу допомогу синергетична методологія надала при дослідженні динаміки видів та типів професійної мобільності у сучасності, які не мають статичної основи та розвиваються у результаті постійного взаємовпливу навколишнього

соціального, культурного, економічного середовища. Відштовхуючись від концептуальних засад синергетичної парадигми треба підкреслити, що вплив професійної точки зору молоді, здатен формувати непередбачувані та хаотичні настрої та поведінкові реакції у молодіжному середовищі, що здатні трансформувати соціокультурний простір, який не має статичної основи і розвивається за принципом внутрішньої самодостатності, тобто в результаті стихійного співпрацювання учасників суспільства у світовому масштабі.

Таким чином, питання професійної мобільності це питання міждисциплінарне, тому воно викликає науковий інтерес у представників різних наукових дисциплін і шкіл, таким чином розкриваються різні підходи та формуються різнобічна якісна оцінка цього явища. Варто відзначити також окремі цілісні напрацювання щодо розуміння мобільності як міждисциплінарного поняття (О. Білик (Білик, 2009), С. Семеріков, А. Стрюк, М. Стрюк (Строк А, Строк М, Семеріков, 2015)). Ця тематика була інтересною для економістів та демографів – Ф. Гайсіна, В. Данюка (Данюк, 1995), М. Долішнього (Долішний, 1993), О. Лівшина, К. Микульського (Микульский, 2002), Н. Мурадян, Л. Смірних, І. Смірнова. Завдяки їм були диференційовані уявлення про мобільність – вертикальну та горизонтальну, індивідуальну та групову, внутрішньогенераційну та міжгенераційну, соціальну, трудову, культурну, міжпрофесійну, професійну тощо. Також значну увагу дослідженням проблеми самореалізації та мобільності приділяють як соціальні, так і класичні психологи – К. Абальханова-Славська (Абульханова-Славская, 1991), Б. Ананьєв (Ананьєв, 1977), А. Борисюк, Ю. Бохонкова, О. Блинова, Г. Вайзер, П. Горностай, Ю. Дворецька (Дворецкая, 2007), Н. Завацька, І. Зимня, Е. Зеер (Зеер, 2009), Є. Клімов (Климов, 2002), М. Кліщевська, О. Краснорядцева, О. Леонтєв (Леонтєв, 2015), А. Маркова, Н. Михайлова, Л. Орбан-Лембрик (Орбан-Лембрик, 2004), М. Пряжников (Пряжников, 1996), С. Рубінштейн (Рубинштейн, 2001), Д. Уснадзе (Уснадзе, 1966), П. Шавир, А. Штейнмец та ін.

Незаперечний внесок зробили у формування теоретичних засад професійної мобільності педагоги Л.°Амирова, А.°Ващенко, Л.°Горюнова, В.°Дюніна, Б.°Ігошева, Ю.°Каліновського, С.°Капліна, Н.°Кожемякіна, Л.°Меркулова, О.°Неділько, О.°Нікітіна, С.°Савіцький, Н.°Хакімова, Г.°Яворська та інші. Дослідження професійної мобільності, її структури та видів, зроблені С.°Кугель, Л.°Лесохіною, Л.°Рибніковою, І.°Шпекторенко, є актуальними і зараз. Теоретико-методологічні основи дослідження вертикальної професійної мобільності у рамках професійної кар'єри були зроблені закладені розробками – психологів Л.°Карамушки, О.Молл, В.°Почебут, А.°Толстой, В.°Чикер. Також цілیم рядом авторів були закладена точка зору на мобільність як на готовність до змін у професійному середовищі та як на адаптаційні процеси.

Дуже яскраві аналітичні дослідження були зроблені у контексті професійної підготовки різних професійних груп – інженерів (С.°Капліної), викладачів (Б.°Ігошева, О.°Нікітіної, Р.°Прими, В.°Сластьоніна), аграріїв (Н.°Кожемякіної), економістів (Є.°Іванченко, 2004). Розгляд формування професійної мобільності в різних професійних групах було метою дослідження для Л.°Меркулова та С.°Савицького (технічні спеціалісти), Л.°Сорокіної та І.°Забірова (співробітників промислових підприємств), Л.°Амірова, І.°Нікуліна (викладачів вищої школи). У роботах наступних авторів було розглянуто деякі питання конкурентоспроможності особистості та вплив професійної діяльності на успіх та розвиток молоді (Ю.Дворецька (Дворецкая, 2007), Е.Зеер (Зеер, 2009), А.°Маркова, Л.°Мітіна, М.°Пряжнікова (Пряжников, 1996), Б.°Гершунський, А.°Пригожин та ін.). Також чимало сучасних робіт було присвячено різним аспектам професійної якості та компетентності (С.°Кугель, І.°Смірнова, В.°Суровнева, В.°Адольф).

Використовуючи весь набір наукових методів і підходів, зазначених вище, філософи і вчені протягом останнього періоду змогли створити повний і глибокий портрет поточного відношення до професійної мобільності у контексті формування гнучкого суспільства в Україні. А для подальшого

аналізу точок зору філософів на цю проблему ще раз зупинимося на понятійному апараті даного дисертаційного дослідження. Соціальна мобільність є зміною індивідом або групою індивідів (соціальною групою) займаного місця (соціальної позиції) у соціальній структурі, переміщення з одного соціального шару (класу, групи) до іншого або в межах одного и того ж соціального шару. Це класичне визначення, сформульоване ще в 20-х рр. ХХ століття Пителимом Сорокіним (Сорокин, 2005, с.119), і сьогодні практично повністю відображає сучасне ставлення до мобільності, коли на початку ХХІ століття філософи кажуть про зміни в структурі суспільства, звертаючись до мобільності як складника соціальної структури (Бауман, 2008, с.32). У той же час, професійну мобільність ми потрактуємо як зміну індивідом або групою індивідів, яке виникає у результаті зміни сфери, умов, фізичного місця професійної діяльності, причому кінцевим результатом таких змін стає також зміна соціального місця індивіду у соціальній структурі.

Побачити предмет дослідження з різних сторін, а також у історичній послідовності нам дозволів конструктивно-критичний підхід, який у якості варіантів прогнозування майбутнього розвитку розкрив взаємодію професійної мобільності та пов'язаних з ними процесів та явищ, а саме, ціннісних орієнтацій молодих людей, праці і професії, професійного вибору та соціальної структури. Критична теорія, як цілий ряд підходів, течій та дискурсів, пильно розглядає і критикує суспільство, культуру, спираючись на знання філософських, соціальних і гуманітарних наук, а також на зростаючу міждисциплінарність та рефлексію, як феномени в сучасній філософії. Таким чином, у рамках даної роботи ми розглянули цілісну систему у контексті поточних тенденцій розвитку суспільства. Заявлений підхід дозволив розглянути проблематику дослідження, захопивши ті поняття, явища та процеси, які в силу ряду причин, можуть впливати на професійну мобільність, відображаючи різні точки зору і теорії її формуванні. Важливим є можливість побачити за допомогою критики позитивний та раціональний

зміст сучасних концепцій розвитку суспільства, саме вони виступають як джерела для виникнення, прояви і розвитку таких явищ, як самоідентифікація і мобільність молоді, формування ціннісних орієнтацій молоді, соціалізація, професійна орієнтація і вибір і т.д.

Метод аналітичного абстрагування дозволив розглянути досліджуване явище, як структури окремих взаємопов'язаних елементів, категорій та підсистем, кожна з яких відображає певну точку зору філософів і, звичайно, є цінним матеріалом для вивчення. Метод узагальнення дозволив зібрати воедино усі фактори явища професійної мобільності, систематизував та узагальнив всі зібрані, проаналізовані матеріали, що формують наступні абстрактні і узагальнюючі висновки стосовно розвитку вивчення професійної мобільності молоді у сучасному суспільстві. Метод сходження від абстрактного до конкретного дозволив дослідити особливості професійної поведінки молоді, визначити логіку та механізм професійної мобільності та позначити конкретні

Метод аналізу було застосовано на етапі вивчення різноманітних підходів дослідження к молоді, її соціалізації, її ціннісних орієнтацій та іншого. Аналіз як розділення об'єкту на складники було застосовано для класифікації видів професійної мобільності та визначення її основних функцій та компонентів її структури. Синтез було використано на етапі формулювання висновків і під час комплексного дослідження професійної мобільності у соціально-філософському ракурсі. Метод узагальнення як процесу встановлення спільних властивостей явищ було використано для з'ясування понять як професійної мобільності та професійного вибору, так і понять гнучкого суспільства та глобалізації.

Метод індукції як уможлядний процес руху від одиничного до загального було застосовано для визначення загальних сучасних тенденцій розвитку суспільства, а саме зменшення державного контролю, зниження особистої відповідальності, збільшення темпов науково-технічної революції. Метод аналогії як перенесення на менш досліджений об'єкт знання, що було

отримано під час вивчення більш дослідженого об'єкту було використано на етапі дослідження функціонування у сучасному світі професійної мобільності. Таким чином було досліджено функціонування механізму професійного вибору та самоідентифікації у сучасному соціумі, а також автором були простежені особливості соціалізації молоді, які стають одним із важливих факторів професійної мобільності.

У ході дослідженні також був використаний структурний метод, який передбачає, зокрема, застосування класифікації для виокремлення найбільш суттєвих характеристик і функцій за допомогою їх групування за категорійними ознаками. Системний метод застосовувався на етапі вивчення основних параметрів професійної мобільності та формування авторського визначення понять використаних у даній роботі.

Інтерес до професійної мобільності виник, коли, як зазвичай у світовій науці, у цьому з'явилося потреба суспільства. Спочатку поява соціального явища, розгляд теми, у межах якої він первинно виник, без відокремлення від «материнського» джерела. Далі виділення його в окрему наукову тематику, на цьому етапі описовий збір максимально можливої інформації про явище, потім – поглиблене, відокремлене вивчення новітнього позначеного наукового напрямку. І на останньому етапі – процес інтеграції вже усталеного предмета розгляду зі своїм набором усталеної термінології, правил, законів із суміжними галузями знань. Аналогічно науковий інтерес до професійної мобільності хронологічно можна розглянути за чотирма етапами, обов'язково виокремлюючи на першому етапі період, коли мобільність тільки виникла в історичній ретроспективі, але усвідомлення і появи терміна ще не відбулося.

На першому етапі вивчення, до початку ХХ століття, терміна «мобільність» виділено не було, а вивчення змін у суспільстві відбувалося в межах аналізу соціальної стратифікації і розвитку суспільства як такого. До перших десятиліть ХХ століття філософи тільки розробляли інструментарій та основні напрями майбутніх наукового аналізу, заклавши, зокрема, і підґрунтя сорокінської мобільності. Погляд на суспільство формувався як на

надіндивідуальну структуру, що має власну стратифікацію та ґрунтується на різних чинниках – економічних, соціальних, політичних тощо. Уявлення про суспільство, де соціальні одиниці представляють щось більше, ніж суму індивідів, а суспільство є живим і розвивається за своїми законами, в цей період зупинилося на базових поняттях філософської термінології, структурі та функціях суспільства. У цей період О.°Конт, Б.°Малиновський, Е.°Дюркгейм розглядають суспільство в межах структури соціальних груп і виконуваних ними функцій (Радаєв, 1995, с.8). Соціальні групи складаються з індивідів зі схожими соціальними статусами, що мають загальну значущу соціальну ознаку, визначені через участь / неучасть у соціальній, професійній, культурній чи іншій діяльності. Вони ж і формують структуру суспільства, виконуючи в ньому ті чи інші функції. Розглядаючи питання соціальної динаміки, дослідники того періоду виходять з теорій історичного розвитку, що ґрунтується на інтелектуальному розвитку людства і визнання закономірного проходження суспільством певних стадій розвитку. Питання індивідуальних і групових переміщень (пізніше названих мобільністю) не виникає, більшість філософських робіт спиралися на опис статичного положення соціальної структури – конкретний склад, взаємозв'язок і функції соціальних груп, основні інститути, тобто сім'я, релігія, держава тощо (ред. Голенкова, 1999, с. 70-71).

Другий етап вивчення, 20–40-і рр. ХХ століття – період усвідомлення власне поняття мобільності і його первинного опису, зробленого П. Сорокіним, який до кінця 60-х рр. ХХ століття виступав у ролі головного дослідника теорії соціальної мобільності і прагнув інтегрувати розрізнені знання в єдину наукову ідею. Розглядаючи мобільність, необхідно пам'ятати наступне: основою традиційної мобільності в суспільстві будь-якого типу потрібно вважати зростання народонаселення й особливості демографії тієї чи іншої країни в певний проміжок часу. Для станового і кастового суспільства Стародавнього світу і Середніх віків були характерні жорстка соціальна структура і мінімум соціальних переміщень. Натомість наступ

індустріального суспільства з усіма притаманними йому особливостями, в хронологічному розрізі спричинили різке збільшення кількості індивідуальних випадків мобільності і появу групової мобільності, в межах якої цілісні соціальні групи змінювали своє становище в суспільстві, далі трансформуючись у процесі безперервного розвитку. І в кінцевому рахунку це призвело до формування гнучкої, рухомої плинної соціальної структури сучасності, репрезентованої в роботах філософів сьогодні (Радаєв, 1995, с.10–15). До появи індустріального суспільства мобільність розподіляла наявні суспільні одиниці на рухомий і нерухомий типи товариств, де явища індивідуальної вертикальної мобільності могли відбуватися або часто (рухомий тип) або виключно рідко (нерухомий). Кількість індивідів, які зуміли піднятися (або спуститися) на більш високі (або нижчі) рівні соціальної стратифікації, визначалася наявними в суспільстві пріоритетами такого руху, соціальним оточенням сім'ї індивіда, рівнем його знань (освіти) (Сорокин, 2005, с.174); приналежністю до однієї з домінантних груп у конкретній історичній перспективі – політичної, військової, релігійної тощо (Сорокин, 2005, с.181). Таким чином, можна стверджувати, що індустріальне суспільство на початку ХХ століття змінило основні принципи стратифікації (і, звичайно ж, мобільності), спадковість і жорсткість соціальної структури. Соціальна мобільність, а також і професійна, мобільність, які вимірюється в суспільстві інтенсивністю й охопленням, тобто кількістю пройдених соціальних чи професійних груп при переміщенні і кількістю осіб, які вчинили ці переміщення, в цей період стала одним із чинників зміни суспільної структури – як соціальної, так і економічної. Контроль над засобами виробництва вже розподіляється на більшу кількість індивідів, еліта стає численнішою. Загалом збільшується кількість способів професійної мобільності з одиничного явища, характерного для індивідів. Мобільність все частіше виявляється як групове явище, коли група, що має набір спільних характеристик, здійснює переміщення між різними верствами.

Ситуація так званого соціального ліфта (прискороеного в часі та / або просторі каналу соціальної мобільності) стала траплятися частіше і урізноманітнілася: армія, церква, школа, політика, мистецтво, наука тощо. Усі вони надавали індивідам додаткову мотивацію для переміщення між соціальними верствами. Причому мобільність виступала як регулятор чисельності соціальних груп, зокрема еліти, яка розміщувалася на ієрархічній вершині. Зростання кількості індивідів, які перебували у верхніх шарах суспільства, призводить до зростання конкуренції між цими індивідами, посиленню їх тиску на суспільство в цілому, що робить його (суспільство) нестабільним. Мобільність, як явище, стає масовим, зачіпає соціальні та культурні групи, певні національності, знову відродивши масову еміграцію як соціальний і культурний феномен.

Основою традиційної класової системи було формування еліти, що зберегла з економічної точки зору контроль над засобами виробництва (тобто домінуючі позиції на ринку). Перебуваючи в спадковій соціальній групі, маючи необхідні для управління засоби виробництва, знання (освіту), усвідомлюючи приналежність до певного політичного і / або релігійного і / або культурного шару, потрапляння до еліти представляло собою закінчення шляху для будь-якої траєкторії вертикальної висхідної мобільності. Відповідно, всі інші соціальні групи певною мірою були пов'язані з верхівкою і частково мали її ознаки (характерні риси), причому кількість і повнота наявності цих ознак визначали становище соціальної групи в соціальній стратифікації суспільства. Саме в цей непростий і динамічний період відбулося осмислення явища мобільності як наукового поняття в роботах Питирима Сорокіна. Він виклав теорію мобільності, а далі почала розвиватися виконана їм повна наукова інтеграція питань про стан розвитку суспільства і його структури, поняття мобільності, процесу адаптації цього поняття до численних теорій розвитку суспільства.

З іншого боку, якщо говорити про соціальну мобільність як про форму латентного відтворення соціальних відносин і індивідів (Шкаратан, 2011,

с.74), то хронологічно виникнення поняття «мобільності» та закінчення першого етапу її вивчення історично збігаються з періодом настільки яскравого вираження в історичному процесі цього явища, яке не можна було не помітити. П.Сорокін, який пережив Першу світову війну в Європі, революцію 1917 року в Росії, еміграцію до Західної Європи, а пізніше до США, науково описав свій шлях і шлях мільйонів своїх співвітчизників, які зробили численні переміщення – як у світовому просторі, так і в соціальній структурі того періоду, проілюструвавши це прикладами численних історичних явищ, якими рясніють його роботи. Хоча формально наукові ідеї були сформовані П.Сорокіним через багато років після індустріальної революції, його основним завданням був опис ролі, принципів, функцій мобільності і в ранній період. Дослідник порушував проблеми індустріального суспільства і його особливостей тільки задля демонстрації своєї теорії в сучасності. Спирався він під час опису саме на рух цілих соціальних груп, що виникли в період економічних, політичних, соціальних перегрупувань першої половини ХХ століття. За часом період його активної діяльності збігся із серйозними соціотехнічними і соціально-економічними зрушеннями в американській економіці, з величезним припливом мігрантів з інших регіонів світу. Іншими словами, це були десятиліття активної соціальної мобільності на різних континентах у різних соціально-економічних і політичних умовах. Зважаючи на це, основну увагу в наукових розробках Пилип Сорокін приділив все ж таки теоретичній частині – причинам, механізмам, опису процесів соціальної мобільності тощо. Причини мобільності автор бачив у широкому поширенні освіти і диференціації професійної діяльності. Спираючись на роботи сучасного російського філософа Овсія Шкаратана, хочеться також відзначити, що виокремлено авторами початку ХХ століття зміна стану соціальних класів стала можливою знову ж внаслідок зміни співвідношення виробничих функцій суспільства (Шкаратан, 2011, с.6). Як першовідкривач, Пилип Сорокін бачив основну функцію соціальної мобільності в зміні структури

суспільства, появи нових соціальних груп, кількісному і якісному зміні складу груп. Пізніше американський дослідник Толкотт Парсонс виокремив наступні групи диференціальних ознак стратифікації: вроджені ознаки (стать, вік, батьківська сім'я, етнічна / національна приналежність, особисті здібності тощо); ролі, виконувані в суспільстві (освіта, професія, посада, позатрудова активність тощо), матеріальний і духовний стан (багатство, привілеї, власність, можливість управляти тощо) (Парсонс, 1993, с.111–112).

Третій етап вивчення, поглиблення і розширення розгляду поняття мобільності в 40–90-х рр. ХХ століття – проведення численних польових тестувань, узагальнення отриманої в них інформації, при порівняно застиглому розвитку самого суспільства і його соціальної структури. Для цього періоду характерна поляризація позицій учених, які, з одного боку, ставили мобільність на чолі всіх соціальних змін, а, з іншого боку – повністю нівелювали цінність як соціальної, так і професійної мобільності. Дослідники наголошують на впливі професійної мобільності на ефективність використання суспільством творчого потенціалу індивіда, а не на характер соціальних змін, що виникли під впливом технологічних, економічних і політичних чинників. У 40–90-х рр. ХХ століття до первинного інтересу додалися вишукування нових авторів: Бло і Данкен, Фитерман і Хаузер та ін. (Шкаратан, 2011, с.14–15). Тепер мобільність як об'єкт постійного розгляду викликає інтерес як можливість соціальних груп змінювати своє положення в структурі суспільства, паралельно змінюючи і саме суспільство.

Одночасно зростає інтерес до покрокового вивчення власне процесу мобільності, що відображено в низці наукових праць. Це був період емпіричних напрацювань, коли вчені різних країн скерували свій інтерес до індивідуального розгляду кар'єри, покоління спадкоємства, ролі освіти, розуміння кореляції таких чинників, як дохід, рівень освіти, професійний успіх. Збір і аналіз емпіричної інформації, вивчення соціальних груп, суспільної структури дослідникам цього періоду дозволили дійти висновків, що безпосередньо спростовують існування мобільності як руху соціальної

групи, ґрунтуючись на тому факті, що суспільна структура Західної Європи і Америки за період з 30-х до 90-х рр. ХХ століття не зазнала значних змін. Найбільш розглянути і часто здійснювані акти мобільності можна віднести до індивідуальної, переважно вертикальної мобільності, зумовленої цілою низкою чинників, як-от: наявністю освіти, зокрема престижної, успадкуванням професійного статусу від батьків, культурним середовищем, у якому розвивається індивід тощо.

Американський вчений М.Л. Кон ще в другій половині ХХ століття на підставі численних емпіричних напрацювань довів тісний зв'язок між стратифікаційною позицією і цінностями індивіда, тобто, вже маючи певний соціальний статус, індивід має ціннісні орієнтації, притаманні особам, які входять до цього соціального кола. Наприклад, індивіди, що мають високий соціальний статус, як основну цінність демонструють досягнення, причому активна життєва позиція дозволяє їм зайняти вищу соціальну позицію, отримавши ще вищий результат. А конформізм, характерний для представників нижчих стратифікаційних груп, є однією з ціннісних орієнтацій, що виникли в контакті індивіда і суспільства, описуваного ними як байдужого і ворожого (Кон, Паниотто, Хмелько, Хунг, 2005, с.14–15). З іншого боку, для середини ХХ століття характерна тривала урбанізація та індустріалізація, коли істотне зростання і появу нових професій змінюють вимоги до кваліфікації і професійної підготовки: збільшується кількість професій і осіб, зайнятих у промисловому, інженерному виробництві, й одночасно скорочується кількість низькокваліфікованих працівників. При цьому, судячи з розробок західних і українських авторів, рівень мобільності зростає разом зі зростаючою професійною спеціалізацією, що змінює соціальну структуру суспільства.

Використовуючи як основний критерій мобільності професію, американські дослідники П. М. Бло і О. Д. Данкен почали розглядати соціальну та професійну групи і як споживача людських ресурсів, що залучає індивіда до себе, і як постачальника робочої сили, яка пропонує групу вже

соціалізованих раніше професіоналів для чинного ринку праці (Шкаратан, 2011, с.14–15). З огляду на це зіставні розробки показали, що фундаментальні зміни, які відбуваються в стратифікаційних системах, ведуть до зростання соціальної та професійної диференціації. Нові технології дають поштовх до виникнення нових професій, які вимагають високої кваліфікації, спеціалізованого навчання, що, зазвичай, робить професійну освіту ще одним критерієм мобільності. Зважаючи на це, розвиток (індустріалізація) встановлює зв'язки між професійним досвідом, освітою (рівнем підготовки) і, відповідно, винагородою, що стає ще одним критерієм мобільності (або критерієм стратифікації). Традиційні критерії соціальної стратифікації – стать, вік, расова і (або) національна приналежність, релігія, а також професія, слугують ефективним засобом для розподілу професійних статусів, які пов'язані за допомогою соціалізації з виконуваними соціальними функціями.

Французький вчений П'єр Бурдьє розглядає стратифікацію і професійну мобільність, як взаємопов'язані явища, визначаючи для кожного виду мобільності свої ресурси (т. зв. «капітали»), які мають індивіди: економічний капітал в його різних формах, культурний капітал, символічний капітал тощо. При цьому навіть просторові переміщення можуть виявитися одним із варіантів прихованої як горизонтальної, так і вертикальної мобільності, оскільки будь-який переїзд у розвиненій урбаністичній структурі сам по собі є і соціальним переміщенням (Мангейм, 2009, с.43–44). Натомість професійна соціалізація, яка послідовно втілюється в життя попередніми поколіннями, настільки жорстко формує свідомість юнаків та дівчат, що сприймається відповідною соціальною групою як природна даність. З огляду на це виникає неприйняття зв'язку соціальних завдань і власного професійного статусу, що призводить до виникнення конфлікту, який у філософському контексті має революційний характер і впливає на зміну традиційної соціальної структури. Отже, професійна мобільність, визначена або як добровільне переміщення в межах соціальної ієрархії, або вимушена,

детермінована структурними змінами в контексті змін власне суспільства, стає новою формою вираження мобільності – революцією, індустріалізацією, еміграцією, а також професійною трансформацією тощо. Не варто скидати з рахунків і традиційні форми вияву мобільності, характерні не тільки для індустріальної і постіндустріальної революції, такі, як сім'я і родинний устрій. Якщо структурні зміни в суспільстві посилюють професійну мобільність, то сім'я і сімейне виховання, з одного боку, сприяють вертикальній висхідній мобільності, що доволі вузько, а з іншого боку, вони не є жорстко визначеними, і при значному просуванні нагору (зростання більш одного щабля в соціальній ієрархії) сімейні зв'язки, соціалізація, їх функціональна наповненість слабшають.

Четвертий етап вивчення мобільності – кінець XX століття і до наших днів, коли на зміну класовій системі індустріального суспільства приходить інформаційне (мережеве) постіндустріальне суспільство. Сучасними авторами (Белл, 2004; Кастельс, 2000; Штомпка, 1996) на перший план висунуто принципи соціальної селекції, при яких обдарованість і освіта дають можливість індивіду отримати переваги в професійному просуванні, при цьому класова ієрархія, характерна для постіндустріального суспільства, посилюється ієрархією володіння культурним і людським капіталами. Професійна мобільність тепер інтегрована в наукове полотно пошуків нової соціальної структури, мають місце спроби осмислити її як рушійну силу змін суспільства і селективний принцип формування нової «комунікаційної» еліти. Водночас професійна мобільність на четвертому етапі вивчення перестала бути гострою і досліджуваною темою в сучасній науці, передусім через стагнації у розвитку соціальної структури, незважаючи на зміни в політичному житті Східної Європи і колишнього Радянського Союзу. Також це відбувається у зв'язку зі складною понятійною методологією емпіричного розгляду професійною мобільності, що вимагала чіткого понятійного апарату і не могла бути використана у багатофакторних дослідженнях мобільності, зокрема в країнах з різною економічною та соціальною ментальністю.

Діалектична методологія відкриває можливість вивчити закономірності розвитку трансформаційні перетворення, а, саме, якісні та кількісні характеристики явища професійної мобільності і його вплив на соціальну структуру сучасного суспільства. Це надає нам право на розгляд цілого ряду можливих варіацій професійної мобільності та її місця в контексті досліджуваних змін суспільства. Також використання діалектичного підходу дозволяю розкрити специфіку професійної мобільності та структуру суспільства, сформованого у результаті їх взаємодії, аналізувати прояви цих яви в умовах постійної суперечливості. В методі сходження від абстрактного до конкретного використання діалектичного підходу, дозволило визначити логіку проведення дослідження, зібравши суперечливі точки зору, які стають підставою для формування цілісної авторської точки зору на проблематику. Звичайно, діалектичний та історичний матеріалізм мало викликають ентузіазм у сучасності, проте діалектична оцінка механізмів формування ціннісних орієнтацій, самоідентифікації та мобільності молоді, дозволяє використовувати розвиток як одну із найяскравіших характеристик сучасних процесів професійної мобільності. Актуальність діалектики проявляє себе в системному та науковому принципах щодо висвітлення проблемних питань дисертації. В дослідженні застосовувалися класичні принципи та підходи діалектичної методології. Принцип об'єктивності надав змогу виявити внутрішню єдність всіх проявів професійної мобільності, класифікувати та узагальнити їх, розглядати предмет дослідження в контексті його історичної належності. Принцип всебічності дозволив багатофакторно та багатоаспектне дослідити загальний зміст понять «молодь», «ціннісні орієнтації», «професійний вибір», «професійна мобільність», висвітленню та аналізу були піддані окремі сегменти точки зору молоді, визначені протиріччя, що надало можливість виявляти протилежності сторін точок зору предмета, їх боротьбу та вихід в якісно новий стан існування завдяки бурхливому розвитку.

Професійну мобільність справедливо розглядають як позитивний чинник суспільного розвитку, оскільки вона сприяє залученню обдарованих і динамічних людей з низів до відповідальної професійної діяльності. Це, як правило, стабілізує конкретне історичне товариство, робить його більш адаптивним до мінливих ситуацій у технологіях виробництва, економічних і соціальних відносинах. У той же час соціальні переміщення самі по собі не змінюють характеру соціальної стратифікації. Відповідно, і огляди професійної мобільності швидше відповідають на питання про ефективність використання творчого потенціалу членів суспільства, ніж на питання про характер соціальних змін, що відбуваються в ньому під впливом технологічних, економічних і політичних чинників. Але розвиток науки знову порушив питання про мобільність і соціальні зміни в XXI столітті. Філософи, соціологи, футурологи спробували виявити тенденції майбутнього розвитку, спираючись на ті функції, які соціальна структура (жорстка або гнучка) виконує сьогодні, або ж знайти способи реалізації нових напрямів розвитку через мобільність та її трансформацію в якусь гнучку мережу, висвітлену в наукових працях Мануеля Кастельса (Кастельс, 2000) і Зигмунта Баумана (Бауман, 2008).

Характерно, що при актуальному аналізі вчені наголошують на економічному, соціальному та філософському аспектах розгляду проблеми. У контексті можливих напрямів для подальшої розробки теми професійної мобільності автори ставлять питання про необхідність розвитку комплексного погляду на динаміку соціальних структур і структур нерівності. Вони пропонують збагатити наявне наукове поле за рахунок включення до аналізу макроекономічних чинників, серед яких значущими є тенденції в розвитку національних і міжнародних ринків праці, соціально-економічні трансформації як у постсоціалістичних, так і в розвинених капіталістичних країнах (поява нових типів «капіталізму»), розвиток нової світової системи економічних відносин (глобалізація). Джон Уррі в своїх засадничих працях 2000-х років писав, що зрушення від соціального порядку

(влади людей) до інформаційного (комунікаційного) порядку, від національного управління до глобальної дезорганізації змінює наявну економіку, яка відповідно продукує зміни меж того, що розуміють під глобальним і локальним (Тисячнюк, 2004, с.201). Зважаючи на це, завдання сучасної соціальної філософії полягають у подоланні домінантного емпіризму в філософських роботах, у конструюванні сучасних моделей, що адекватно відображають поточну реальність у соціальному та економічному ракурсах. Осмислення взаємопроникнення і зв'язку численних пересувань (поточних мобільних), які трансформують поточний стан соціальної ієрархії і розвивають постсоціальний напрям, передбачає аналіз того, як глобальні інформаційні мережі та потоки змінюють соціальні структури та їх конструкти.

Нова соціальна парадигма зосереджена на розгляді мобільних спільнот людей, включених у змінені потоки, які перетинають зовнішні і внутрішні кордони географічних спільнот і створюють нові часові та просторові координати (Тисячнюк, 2004, с.202). Професійна мобільність як рух всередині соціальної стратифікації змінює суспільство, проходячи разом з ним як еволюційні, так і революційні зміни. Якщо в кінці ХІХ – на початку ХХ століття соціальна ієрархія виникла, на думку вчених, як через природні (біологічні) індивідуальні причини (стать, вік, раса), так і соціальні індивідуальні причини, тобто віросповідання, освіта, професія, досвід, то з огляду на накопичення дослідницького досвіду вчені заговорили про економічні й соціальні причини стратифікації. Еволюція поняття мобільності та розуміння її функцій у суспільстві демонструють нам весь шлях, пройдений наукою в процесі усвідомлення цього суспільного явища: від загальної характеристики, висловленої П. Сорокіним, до розгорнутого функціоналу і необхідності імплементувати мобільність в канву соціального розгляду поточної структури суспільства. Сьогодні ж залишається нагальною потреба в адаптації до поточних змін суспільства з подальшим усвідомленням, що дозволяє систематизувати весь накопичений матеріал, як

у вивченні професійної мобільності, так і в розгляді суміжних галузей, яких на друге десятиліття ХХІ століття виявилось достатньо: соціальна філософія, соціальна психологія, макро- і мікроекономіка, футурологія, педагогіка і, звісно, соціологія та педагогіка.

По-іншому поняття мобільності розвивалося у радянській науці насамперед через політичні аспекти філософських робіт у СРСР. Саме тому класичне визначення, сформульоване в 20-х рр. ХХ століття Пителимом Сорокіним (Сорокин, 2005, с.119), хоч і повністю відображає сучасне ставлення до мобільності, але вимагає особливого обґрунтування в межах радянської науки після Другої світової війни. З огляду на політичний аспект описуваного вище явища розгляд мобільності в Радянському Союзі, а згодом і в СНД, мало досить заплутаний і суперечливий характер. Особистість самого Пителима Сорокіна, який першим описав мобільність і присвятив їй свою наукову кар'єру, для радянської науки була ідеологічно невігідна. Правий есер, який піддавався в перші роки радянської влади тиску, а згодом емігрував до США, створив теорію, яка апріорі містила ідею ієрархічності суспільства і вертикального руху соціальних груп, що для марксистсько-ленінської філософії було неприйнятно, тому що руйнувало догму про рівність членів у комуністичному суспільстві. Зважаючи на це, питання про соціальну мобільність, як індивідуальну, так і групову, в радянській історіографії не виникало ні в історичній ретроспективі, ні як варіант розвитку суспільства в сьогоденні до середини 70 рр. – початку 80 рр. ХХ ст. Але концепт соціальної мобільності, його емпіричний складник, деякі елементи конструкції (соціальні ліфти, носій мобільності, професійна мобільність) були затребувані в радянській науці і представлені в історіографії 70–80-х рр.

Через критику власне теорії мобільності, зокрема визнання ієрархічності суспільства і вертикальної мобільності, радянські дослідники визнавали наявність горизонтальної мобільності і позначили її терміном «соціальні переміщення», що дозволило хоча б частково адаптувати теорію П.Сорокіна

до марксистської соціальної філософії. При цьому в межах марксистської догматики «соціальні переміщення» призводили до усування відмінностей у процесі формування рівних соціальних груп майбутнього комуністичного суспільства, знищуючи також старі вертикальні градації, що залишилися в суспільстві від нерівності, яка ґрунтувалася на ступені складності праці. Одночасно місце соціальної мобільності знайшлося і в природному віковому циклі індивіда, оскільки молодь була єдиною соціальною групою, якій притаманна і вертикальна, і горизонтальна мобільність в абсолютно природному середовищі: при виборі та отриманні освіти, початку професійної кар'єри. У цьому напрямі стали вперше працювати естонські вчені (М. Х. Тітми, Е. А. Саара (ред. Титма, Коклягина & Семенова), А. В. Кірха, пізніше білоруські (Є.М. Бабосов (Бабосов, 2006), С. О. Шавель (Шавель, 2015)) запусивши лонгітюдне обстеження «Шлях покоління» в 80-х рр. ХХ століття, спочатку в Естонії (Титма, Коклягина, Семенова, 1992), а пізніше в Білорусії та інших союзних республіках. Основну увагу було приділено цінностям і орієнтаціям молоді, їх кореляції з реальними професійними можливостями, що давало певну кількість рекомендацій, які повинні були знизити кількість обмежень для формування все того ж комуністичного суспільства з рівними можливостями. З іншого боку, роботи цього періоду зводили соціальну мобільність до професійної, що було одним із аспектів критики західних авторів, а з іншого боку – це і була адаптація концепту мобільності до поточної політичної ситуації в Радянському Союзі. В Україні першим вітчизняним опитуванням населення стосовно міжпоколінної мобільності можна вважати дослідницькі роботи колективу у складі О.Вишняка, С.Войтовича, С.Макеєва (Макеєв, 1989, 1999), В.Паніотто, В.Тарасенка, В.Чорноволенка та Ю.Яковенка впродовж цього дуже активно розглядалося и питання соціальної структури и соціального нерівності, яка була сформована цією структурою. У цьому контексті значний внесок у вивчення чинників численних аспектів соціального розшарування внесли С.Бабенко, О.Злобіна, О.Куценко, Н.Коваліско,

І.Прибиткова та В.Хмелько. Надалі головна увага була зосереджена на структурних зрушеннях у професійній структурі, щодо безпосередньо професійної мобільності, ключовий фокус у той період мали міжпоколінні переміщення, а не кар'єрна мобільність. Це тривало до 90-х рр. ХХ століття, коли трансформація структури суспільства в результаті розвалу СРСР різко оживила інтерес до мобільності в її первинному сорокінському варіанті. Тепер інтерес вчених змістився у сферу формування правлячого класу (Борисов, 1994), конструювання шкал мобільності, інтерпретації отриманих результатів (Бурлуцкая, 1998). Вчені досить вільно оперують поняттями «ієрархії», «вертикальної мобільності», «групової мобільності» тощо; проводять численні обстеження міжвікової і професійної мобільності, редукуючи різноманіття чинників мобільності до більш-менш вивчених на Заході – доходу, професії і професійної освіти. Або ж йдуть у сферу стратегії поведінки індивіда, де розглядають цінності, настанови, ідеали індивідів у процесі соціальної (або ж професійної) трансформації, що представлено в роботах українського вченого С.О. Макеєва. Він витлумачував мобільність як своєрідну комунікацію між суспільством та індивідом, в результаті якої відбувається поєднання стратегій соціальної групи і її учасників. При цьому розгляду підлягає як мікро- і макросоціальні умови конкретної схильності до мобільності, так і розуміння поведінки індивідів, схильних до мобільності: їх пріоритетів, сприйнятливості до змін, опірності або податливості соціальної групи (Макеєв, 1991, с. 26). Крім інтересу до індивідуальної мобільності, відображеної в роботах вищевказаного С.О. Макеєва, М.Ф. Черниша (аналіз низхідної і висхідної мобільності) (Черныш, 1995), Т.З. Голенкової (типологія стилю життя і соціальної мобільності) (Голенкова, 2006), М.М. Реутова (міжвікова мобільність молоді) (Реутова, 2004) тощо, науковий інтерес формує і нові підходи до групової мобільності, що цілком і повністю відображають сучасний філософський погляд на структуру, склад та ієрархію суспільства. Вчені практично одностайно відзначають, що в другій половині 90-х рр. ХХ століття зіткнулися з масштабним інтенсивним соціальним

переструктуруванням, у якому поєднано елементи різного ступеня динамічності, тривалості, охоплення соціального простору. Темп змін, відсутність визначеності, нечіткі перспективи, зростання кількості випадків значно впливають на зміни, відображені в зіткненнях старої соціальної структури і нової, що формується за невідомими принципами. Це призвело до ускладнення дослідницьких завдань, спрощення підходу до процесів, що відбуваються, закінчення критичного осмислення процесів соціальної мобільності.

Дослідницькі роботи останніх років XX століття і початку XXI століття мають описовий характер і демонструють різні аспекти професійної мобільності – спадну мобільність, яка набуває масового характеру (Громова, 1998), жіночу зайнятість й економічну поведінку жінок (Силласте, 2002), патологічну мобільність як втрату наукового потенціалу (Кугель, 1999). Якщо західна наука на початку XXI століття у зв'язку з відносною стійкістю західного суспільства перетворила інтерес до професійної мобільності на теоретизування перспектив розвитку соціальної структури й емпіричне вивчення схильних до трансформації суспільств (Східна Європа, країни СНД, Південно-Східна Азія тощо), то сучасна українська філософія продовжує вивчення поточного стану суспільства, адаптуючи науковий підхід до змін. Іншою відмінністю сучасного походу є так званий «м'який» гуманітарний погляд на мобільність, вивчення змін у світоглядних настановах, адаптивних стратегіях, життєвих стилях, що викликають висхідну або низхідну мобільність (Ластовский, 2011). У сучасній українській науці найбільш ґрунтовним і глибоким дослідженням мобільності є робота С. Оксамітної яке проведено у рамках докторської дисертації. У ній, вона, розглядає вплив структурних фактів на нерівність, мобільність, міжгенераційну та освітню мобільність і в якості висновків про стан проблеми, робить висновок, що динаміка мобільності в Україні, є наслідком впливу структурних змін, а не посилення або ослаблення соціальної рухливості як такої. (Оксамитна, 2012). Отже, вивчення професійної мобільності у сучасній українській історіографії

пройшло складний шлях від невизнання відповідного поняття через політичну доктрину і через прийняття й адаптацію в суміжних сферах у кінці 70-х – середині 90-х рр. XX століття до збільшення подальшого інтересу і ґрунтовного гуманітарного аналізу різноманітних чинників, шляхів, критеріїв мобільності в кінці 90-х рр. XX століття – першому десятилітті XXI століття.

Сьогодні аналіз професійної мобільності і соціальної ієрархії потребує побудови теорії на підставі практичних знань про мобільність у схильних до трансформації соціальних групах пострадянського простору. Це дозволяє створити методологічну основу для подальшого усвідомлення її місця в сучасному світі і розуміння тенденцій її розвитку в недалекому майбутньому.

У вищезазначеному процесі теорії, що виникли у західних філософів при вивченні схильних до трансформації суспільств, можуть зіграти визначальну роль, надавши готову методологію і понятійний апарат, але лише в разі, якщо вони будуть адекватно адаптовані до сучасних українських реалій. Тим більше, що сучасне розуміння професійної мобільності як процесу відображає і ступінь сучасного розвитку понятійного апарату, і історичну ретроспективу цього процесу. Під професійною мобільністю ми розуміємо зміну індивідом або групою індивідів займаного місця (соціальної позиції) у професійній ієрархії суспільства, що провокує або переміщення з одного соціального шару до іншого чи в межах одного і того ж соціального шару. Професійна мобільність є невід'ємним складником соціальної мобільності (Сорокин, 2005) і її вивчення вимагає звернення до інших факторів (пов'язаних із соціальною мобільністю лише опосередковано, вдруге), який впливає на її формування та взаємодія, як з індивідами, так і з суспільством і різноманітними соціальними групами. До того ж поняття «мобільності» синонімічне за своїм значенням таким термінам як «розвиток», «професійне становлення», «соціалізація», оскільки всі вони відображають динаміку соціальних змін, на певному етапі онтогенезу у визначеному соціальному прошарку. Особливості формування професійної самоідентифікації, професійний вибір, поняття праці, професії, зайнятості, професійної

діяльності, саме, аналіз цих факторів і їх взаємозв'язків демонструє нам далі вплив професійної мобільності на суспільство і його розвиток.

Проблематика професійної мобільності, за рахунок специфічності тематики знаходиться на перехресті різних наукових систем, тому її вивченням займаються представники різних галузей науки і їх точки зору дозволяють сформувати унікальну методологію вивчення.. Економісти, соціологи, філософи, педагоги розглядають професійну мобільність під кутом зору, що відповідає традиції їхніх наукових шкіл, висвітлюючи окремі її аспекти. Професійну мобільність у контексті адаптації персоналу, але через призму соціально-психологічних факторів та мотивації персоналу, розглянуто у публікаціях (Пілецька, 2012, 2013). Багато вчених також звертають увагу на фактори, тенденції й моделі, які зумовлюють необхідність зміни виду діяльності (Куріна, 2013; Лебедева, 2015), що приводить до професійної мобільності й професійної адаптації. Наукові публікації підтверджують підвищену увагу до адаптаційної проблематики, яка тісно переплітається із професійною мобільністю. Вагомий внесок у дослідження адаптаційних питань зробили вітчизняні вчені, які на сторінках наукових публікацій розкривають моделі адаптаційної поведінки (Білошкурська, 2010), висвітлюють сутність і роль адаптаційного потенціалу підприємства з метою підвищення його конкурентоспроможності (Лепейко, 2015), акцентують на результативності адаптації підприємства (Степанова, 2012). Але ж професійна мобільність є також інтегративною, цілісною характеристикою суб'єкта діяльності (тобто індивіда), яка забезпечує йому гнучку орієнтацію в динамічних професійних умовах. Компонентами професійної мобільності є поведінка, що передбачає зміну професійної діяльності, перекваліфікацію, професійне зростання; також когнітивний компонент, що включає систему не тільки професійних знань, а й знань про власні професійні можливості, самооціночні вистави, усвідомлення необхідності змінюватися; надалі йде інтегрально – особистісний компонент, що включає сукупність рис особистості, які сприяють успішній адаптації до умов, що постійно

змінюються, ціннісні та життєві орієнтації (Дворецкая, 2007, с.35-51); та останній, мотиваційний компонент, що передбачає сформовану внутрішню потребу в професійній мобільності, що включає прагнення до кар'єрного росту на основі підвищення рівня освіти (Мищенко, 2009, с.35-42). В цілому професійна мобільність передбачає володіння системою узагальнених професійних прийомів і здатність адекватно їх застосовувати в професійній діяльності. Професійна внутрішня мобільність визначається вибором ціннісних орієнтацій, поведінкових моделей, адаптаційним потенціалом людини, прагненням до пошуку нових вражень і набуття нових знань. Також мобільність безпосередньо пов'язана з процесом професіоналізації особистості, професійного становлення, отримання професійної освіти. Таким чином, професіоналізацію визначають як цілісний безупинний процес становлення особистості професіонала, що починається з моменту вибору професії, триває протягом усього професійного життя індивіда і завершується, коли людина припиняє свою професійну діяльність. Важливим процесом професіоналізації можна вважати становлення професіонала, розвиток професійно значущих якостей, перехід людини на наступний рівень професіоналізму тощо. Тим більше, що усі стадії професійного становлення відбуваються у юності та молодості, це й орієнтація у процесі який відбувається професійне самовизначення та здійснення професійного вибору, та процес навчання, коли здійснюється засвоєння професійних знань, умінь, навичок, професійне становлення особистості, виникає реалістичне уявлення про професійне середовище, ідентифікацію з обраною професією, а також це процес професійного функціонування, якій супроводжується як професійною мобільністю та професійним розвитком. Здатність до професійною мобільності значною мірою визначається рівнем професійного розвитку особистості, тем паче його часто розглядають як інтеграцію двох суміжних процесів – розвитку власне особистості та професіоналізацію той самий особистості.

У науковій літературі фахівці дуже часто використовують співзвучні терміни до поняття «професійна мобільність», такі як «переміщення», «кар'єра», «професійний розвиток» (Пілецька, 2012, с.248). Аналіз понять «професійна кар'єра», «професійна мобільність» дозволяє нам констатувати, що ці поняття є близькими в розумінні деперсоніфікованого процесу переміщень у професійного середовища. Проте розуміння професійної мобільності не може бути зведено лише до зміни посад, перекваліфікації, формального набуття професійного статусу і т.д., тому що в процесі будь-якого емпіричного аналізу доцільно аналізувати зміни особистої структури в процесі кар'єрних переміщень. Саме тому ми повертаємося до того факту, що професійна мобільність є складовою частиною до соціальної мобільності та вперше звертаємо увагу що вона (професійна мобільність) має соціокультурний контекст та реалізується ще й в соціально-психологічному просторі тем самим визначає своє місце у соціально структурованому середовищі, перебуваючи у постійному зв'язку з психологічними особистостями індивіду, його професійною кар'єрою (як деперсоніфікованим процесом) та соціокультурним оточенням професійної діяльності та взаємодії. До того ж деякі фахівці розглядають професійне само визнання особистості як процес активної орієнтації у світі професій, пов'язаний з пошуком сенсу трудової діяльності з внутрішніми та зовнішніми конфліктами, професійними та життєвими кризами, як процес виборів, що періодично повторюються впродовж всієї кар'єри індивіда (Зєєр, 1997).

Можемо зазначити, що постійне уточнення власного місця у професійної сфері, осмислення власної соціально-професійної ролі, ставлення до професійної праці, соціальної групи та самого себе, стають значущими компонентами життя людини. Тому перед індивідом постійно виникають проблеми, що вимагають визначення власного ставлення до професії, аналізу та осмислення власних професійних досягнень, прийняття рішення про вибір професії або її зміну, уточнення чи корекції кар'єри, вирішення інших професійно зумовлених питань.

Професійне самовизначення розуміють також як суттєву складову загального процесу життєвого розвитку індивіда. При цьому формування внутрішньої основи самовизначення відбувається в процесі безперервної взаємодії суб'єкта з зовнішнім світом. Під час цього індивід активно шукає себе, керуючись уявленням про себе, свої очікування, свою можливу роль. Тож особистість виступає суб'єктом свого професійного становлення. А кризові явища - невід'ємний атрибут динамічного процесу професійного розвитку фахівця. Особливості переживання кризи та виходу з неї впливають на мобільність особистості.

На різних етапах професіоналізації індивід неодноразово опиняється в кризових ситуаціях, що вимагають вибору нової траєкторії професійної мобільності. Численні соціально-економічні та політичні зміни значною мірою впливають на професійну сферу, що призводить до розвитку масштабних соціогенних професійних криз, які характеризуються труднощами професіоналізації особистості, колізіями кар'єри, суперечливістю професійної мобільності. Тож професійна мобільність ставить вимоги до індивіду у професійній сфері стосовно конкурентоспроможності, самовдосконалення, здатності до самоорганізації, подолання перешкод, прагнення до чогось вищого тощо.

Професійна мобільність відіграє важливу роль у професійному становленні індивіда як каталізатора розвитку, орієнтира у професійному просторі, засобу подолання кризових явищ. У цьому проявляється суб'єктивний аспект професійної мобільності, зумовлений її потребами, зокрема професійними. Зовнішні причини є наслідком поглиблення інтеграційних процесів, ускладнення технологічного базису, активізації міграційних потоків, загострення конкуренції на всіх рівнях, стрімкої інформатизації та інтелектуалізації суспільства, що ставлять нові вимоги до системи освіти, зміни ціннісних стандартів, і зумовлюють дисбаланс на ринку праці та інші процеси, які змушують людину професійно переорієнтовуватися. Таким чином, розглядаючи професійну мобільність нам

треба також орієнтуватися у тих концепціях сучасного суспільства, які в першу чергу говорять про динамічні зміни самого суспільства і його складових, а значить нам необхідно звернутися до робіт Зигмунта Баумана, які відображають ці положення.

2.2. Особливості формування професійного вибору в умовах розвитку гнучкого суспільства

Філософське розуміння людської праці полягає в розкритті людиною своїх здібностей, надбанні корисних навичок, поповненні та збагаченні знань. У процесі праці людина створює матеріальні і духовні цінності, що становлять основу цивілізації. Процеси розвитку світових ринкових відносин за останні десятиліття радикально змінюють сферу зайнятості, вплітаючи у філософські роздуми сучасні економічні тенденції. Для сучасного ринку праці та індивідів, що перебувають на ньому, характерна висока адаптивність, причиною якої є високий темп розвитку інтелектуальної сфери і еволюційний характер праці. Це виявляється у створенні нових ідей, вдосконаленні знарядь праці, продуктів виробництва, появі нових видів матеріалів, енергії, прогресивних технологій, що спричиняє зростання і розвиток людських потреб. Розгляд трудової діяльності, процесів організації праці, ціннісних орієнтацій, прогнозування та управління ними, – все це основні напрями для подальшого аналізу праці і зайнятості в соціальній філософії. Якщо залишити без уваги соціальної філософії поняття праці, зайнятості, професійної діяльності, то в недалекому майбутньому ми ризикуємо отримати набір характеристик, сформованих різними науковими напрямами, але позбавлених найголовнішого – узгодження між інституційними чинниками, які і визначають інтерес кожної наукової галузі. Ставлення до праці й професійної діяльності у сучасній українській та зарубіжній історіографії охоплює декілька основних напрямів, серед яких ми зупинимося на теоріях, що склалися у світовій філософії в XIX–XX століттях

та на початку ХХІ століття. Висвітлюючи описані нижче концепції, необхідно обов'язково брати до уваги, що ставлення до праці (як явища і як поняття) протягом усього періоду після Промислової революції ХVІІІ–ХІХ століть змінювалося одночасно зі зміною самої праці як процесу.

Почнемо з Карла Маркса, який сформулював у середині ХІХ століття наступні визначення праці: по-перше, він говорив про працю як про діяльність людини з виробництва тих чи тих матеріальних цінностей, що мають споживчу вартість (цінність) (Маркс, Енгельс, с.93); по-друге, праця – це конкретний історично сформований спосіб здійснення людської діяльності (Маркс, Енгельс, с.93). Праця, на думку К. Маркса, – вічна, природна і політизована, оскільки за умови примусу, як засіб задоволення потреб фізичного стану, вона (праця) зводить людину до стану тваринного, а це, на думку К.Маркса, – прямий шлях до майбутньої соціальної революції. К.Маркс у своїх роботах, безумовно, приділяв увагу економічній концепції праці, але вона лише слугувала підставою (базисом) для формування соціальної позиції. Пізніше, в кінці ХІХ століття, світова наука звернулася і безпосередньо до економіки під час розгляду питання про працю. Альфред Маршалл, представник класичної західної політекономії, представляв працю як будь-яке розумове або фізичне зусилля, що робиться для досягнення будь-якого результату (за винятком задоволення) від виконуваної роботи (Маршалл, 1993, с.124). При цьому продуктивним (а, отже, суспільно необхідним) є тільки та праця, яка корисна суспільству. А.Маршалл також зазначав, що особистість людини формується під впливом праці більшою мірою, ніж під впливом інших суспільних явищ – релігії, політики, культури (Маршалл, 1993, с.86). Вчений також наголошує на задоволеності людини працею, зазначаючи, що праця не завжди приносить задоволення.

Цю характерну особливість людської праці – здатність приносити або не приносити задоволення від власної діяльності – досить повно висвітлили в 30-х рр. і в 50-х рр. ХХ століття представники Франкфуртської школи, які, як і К.Маркс (віддалений засновник цієї немарксистської школи), відзначали все

більш відчужений характер праці. У роботах Г.Маркузе наголошено, що людина у процесі виробничої діяльності (роботи) відчужена від своєї праці, якщо не реалізує свої потреби і не розвиває здібності, то «праця позбавлена задоволення, заперечує принцип задоволення» (Маркузе, 2003, с.106). Як «головний соціальний вияв принципу реальності» праця стає для людини важкою роботою. При цьому саме мета трудової діяльності, а не її зміст є необхідним компонентом для подолання традиційних соціальних лих – нужденності, низькооплачуваної праці, безцільної трудової діяльності. Г.Маркузе, як послідовник неомарксизму, говорив про можливість подолання соціальних конфліктів у філософському ключі не через зростання виробництва і насичення потреб нужденних, а через формування екзистенціального ставлення людини до світу, у якому задоволення власних потреб відбувається через здійснення «важкої роботи», що має безпосередню мету як результат.

Французький філософ Жан Бодрійяр у кінці ХХ століття висловив думку про те, що праця остаточно втратила своє значення і в індивідуальній, і в суспільній свідомості як засіб, необхідний для підтримки індивіда і суспільства. Зважаючи на це, вона втрачає реальні цілі, стає хаотичною, нескінченною, тобто перетворюється з продуктивної на відтворювальну працю: «відтворює призначення до праці як настанови всього суспільства, яке не впевнене, чи хоче воно відтворювати себе» (Бодрійяр, 2000, с.58). Людство, не бажаючи визнавати безглуздість трудової активності, намагається підвести під трудову діяльність ідеологічне і / або міфологічне підґрунтя. Втрачаючи старі виробничі міфи, які з настанням постіндустріальної епохи відмирають разом з низкою професій, суспільство потребує створення якоїсь нової виробничої (трудової) ідеології. Тепер праця не є необхідною умовою для людського життя, як це було в суспільстві до Промислової революції, тому кожному індивіду необхідно розуміння сенсу життя у праці, виробничої діяльності. Це може бути праця на благо суспільства, суспільна мораль, політичний і / або соціальний консенсус,

механізм соціальної регуляції тощо. При цьому філософ зазначає, що «всяка праця зливається з обслуговуванням – з працею як чистою присутністю / зайнятістю, коли людина витрачає, надає іншій свої ресурси, час. Людина позначає свою працю, як інші позначають свою присутність, свою відданість тощо» (Бодрийяр, 2000, с.67). Таке ставлення до праці ще раз актуалізує її відчужений характер не лише в розрізі економічного базису, але й в розрізі соціальної або культурної надбудови. Нове ставлення до праці демонструють філософи (Штомпка, Бауман та ін.), які продовжують досліджувати працю і виробничу діяльність як соціальне явище на початку ХХІ століття.

Сучасна українська наукова думка також не залишилася осторонь від усвідомлення ролі праці та професійної діяльності – в сучасному українському суспільстві процеси мобільності та чинники, що її визначають, все частіше потрапляють у центр уваги вчених і дослідників різних галузей науки. Як міждисциплінарне питання, мобільність викликає науковий інтерес у представників різних наукових дисциплін і шкіл, таким чином розкриваються різні підходи та формуються різнобічна якісна оцінка цього явища. В соціології дослідженнями різних аспектів соціальної та професійної мобільності займаються такі вчені, як О.°Вишняк, С.°Войтович, Є.°Головаха (Головаха, 2006), О.°Куценко, С.°Макеев (Макеев, 1999), С.°Оксамитна (Оксамитна, 2003, 2010, 2012) , Н.°Паніна, В.°Паніотто, В.°Тарасенко, В.°Чорноволенко, Ю.°Яковенко та ін. Питання ідентичності особистості, зокрема професійної самоідентифікації, у контексті міждисциплінарного підходу досліджують вітчизняні вчені, зокрема П.°Гнатенко, В.°Павленко.

Також ця тематика була інтересною для педагогів Л.°Амирова, А.°Ващенко, Л.°Горюнова, В.°Дюніна, Б.°Ігошева, Ю.°Каліновського, С.°Капліна, Н.°Кожемякіна, Л.°Меркулова, О.°Неділько, О.°Нікітіна, С.°Савіцький, Н.°Хакімова, Г.°Яворської та інші. Дослідження професійної мобільності, її структури та видів були зроблені Є.°Іванченко (Іванченко, 2004), С.°Кугель, Л.°Лесохіною, Л.°Рибніковою, І.°Шпекторенко, є актуальними і зараз. Теоретико-методологічні основи дослідження

вертикальної професійної мобільності у рамках професійної кар'єри були зроблені закладені розробками – психологів Л.°Карамушки, О.°Молл, В.°Почебут, А.°Толстой, В.°Чикер. Також цілим рядом авторів були закладена точка зору на мобільність як на готовність до змін у професійному середовищі та як на адаптаційні процеси. Також значну увагу дослідженням проблеми самореалізації та мобільності приділяють як соціальні, так і класичні психологи – К.°Абальханова-Славська (Абульханова-Славская, 1991), Б.°Ананьєв, А.°Борисюк, Ю.°Бохонкова, О.°Блинова, Г.°Вайзер, П.°Горностай, Ю.°Дворецька (Дворецкая, 2007), Н.°Завацька, І.°Зимня, Е.°Зеер (Зеер, 1997), Є.°Клімов (Климов, 2002), М.°Кліщевська, О.°Краснорядцева, О.°Леонтєв, А.°Маркова, Н.°Михайлова, Л.°Орбан-Лембрик, М.°Пряжников (Пряжников, 1996), С.°Рубінштейн (Рубинштейн, 2001), Д.°Уснадзе (Уснадзе, 1966), П.°Шавир, А.°Штейнмец та ін.

Незаперечний внесок зробили у формування теоретичних засад професійної мобільності економістів та демографів – О.°Білика, Ф.°Гайсіна, В.°Данюка, М.°Долішнього, О.°Лівшина, К.°Микульського, Н.°Мурадян, Л.°Смірних, І.°Смірнова, Н.°Седова. Завдяки їм були виділені уявлення про мобільність – вертикальну та горизонтальну, індивідуальну та групову, внутрішньогенераційну та міжгенераційну, соціальну, трудову, культурну, міжпрофесійну, професійну тощо.

Також сучасні українські вчені внесли цінний внесок в диференціювання явищ, процесів, та категорій, так чи інакше пов'язаних з усвідомленням професійної мобільності молоді в соціально-філософському контексті – це роботи про трансформацію сучасного українського суспільства Є.Р.Борінштейна (Борінштейн, 2006) та Іванової Н.В (Іванова, 2017), нариси Халапсиса О.В. про індивідуалізм та новітні технології (Халапсис, 2016, 2017, 2018), роботи Плавича В.П. (Плавич, 2015), Гансової Є.О. (Гансова, 2016), Цибри М.Ф. (Цибра, 2016), Бойко А.І. (Бойко, 2008, 2009) та Петінової О.Б. (Петінова, 2016) щодо впливу сучасних тенденцій, насамперед економічних, соціальних на трансформації у суспільстві.

З огляду на досить стійке радянське минуле, пов'язане з політичним впливом марксизму як єдиною правильною теорією праці, то чогось відмінного від повторення комуністичних традиційних поглядів на працю і професійну діяльність у СРСР просто не існувало. За словами В.Л. Іноземцева, «теорія постіндустріального суспільства стала фактично єдиною соціологічною концепцією ХХ століття, що повною мірою підтверджена історичною практикою» (Іноземцев, 2000, с.4). У сучасних концепціях економіки залежно від рівня концепту встановлюється місце і роль праці. Наприклад, у концепції «економіки знань» ключовою формою праці в сучасній господарській системі є праця, спрямована на виробництво нових знань та їх впровадження у виробництво (інноваційна діяльність).

Цікавий варіант трактування праці як сфери виробництва знань запропонований у роботах І.І. Чангли та В.М. Межуєва. Ці концепції ґрунтуються на аналізі співвідношення фізичної і розумової праці на сучасному етапі розвитку економіки. Як зазначає І.І. Чангли, праця працівників нової епохи, початок якої поклала автоматизація, буде спрямована на виробництво знань у будь-якому їх вигляді (Чангли, 1973, с.41). Аналогічні міркування є і в працях В.М. Межуєва, який стверджує, що хоч людина і є необхідним елементом матеріального виробництва, вона перестає бути його визначальним принципом, оскільки, по-перше, кількість людей, зайнятих у виробництві, скорочується через зростання автоматизації та комп'ютеризації, а по-друге, за рахунок спрощення праця зводиться до простої абстрактної діяльності (Межуєв, 1986, с.116). Отже, дослідники доходять висновків про дематеріалізацію праці і поступової заміни матеріальної праці розумовою.

У філософській літературі останніх років все більше набирає силу твердження про те, що «в майбутньому суспільстві на зміну праці приходить творчість, яка принципово відрізняється від праці як типу людської діяльності, метою і сенсом якої є самореалізація індивіда» (Іноземцев, 2000, с.204). При цьому, на думку В.Л. Іноземцева, в сучасному суспільстві

матеріальні та інтелектуальні передумови розвитку творчості виявилися поєднаними з потребою в ній, тому творча активність стала одним із чинників соціального прогресу (Иноземцев, 2000, с.187). Аналогічних поглядів дотримуються автори «теорії соціально-економічних трансформацій» О.В.°Бузгалін і А.І.°Колганов (Бузгалін, Колганов, 2003).

Ми, ґрунтуючись на представлених вище визначеннях, у нашої роботі розглядаємо працю як свідому доцільну діяльність індивіда на професійному (робочому) місці, при цьому ця діяльність задовольняє фізіологічні, економічні, соціальні та культурні потреби людини. Основним чинником економічного розвитку є участь індивідів у виробництві додаткового продукту за допомогою всього спектру своїх здібностей і талантів. У сучасних умовах, коли здійснюється гуманізація та інтелектуалізація виробництва, економічними трудовими ресурсами слугують не тільки чисто трудові професійні здібності (кваліфікація, досвід, виробничі навички тощо), а й інтелектуальні, гуманітарні, особистісні цінності людини (Климов, 2002, с.23-24). Тому важливо розуміти, що зайнятість населення становить складну соціально-філософську категорію, яка виражає суспільні й економічні відносини з приводу включення індивіда у корисну діяльність, де її можна розглядати як соціоекономічну та соціофілософську категорію, яка виникає між індивідами з приводу забезпечення робочими місцями та участю в суспільному виробництві (Карян, 2015, с.56). За структурою зайнятість охоплює трудову, соціально-політичну, культурну та інші види діяльності. Її можна розглядати як одну з основних життєвих потреб населення, що ініціює формування головної продуктивної сили суспільства, індивіда (працівника) з його здатністю до праці. При цьому зайнятість відмінна від праці (діяльності), це переважно відносини (соціальні, економічні, правові тощо) між людьми з приводу включення індивіда в конкретну трудову діяльність на певному робочому місці. Праця виступає як процес, а зайнятість як стан суб'єкта у процесі діяльності (або її відсутності) (Кон, 1988, с.58). На відміну від процесу праці зайнятість є суспільним процесом, що обов'язково має

сталість (перманентність). На індивідуальному рівні зайнятість може перериватися, але в суспільстві існує як необхідне, постійно відтворюване явище, тому необхідні соціальні обмеження, всередині яких здійснюється праця (Белокрылова, 1998, с.17). При цьому сутність зайнятості знаходиться у сфері самовдосконалення та самоактуалізації людини і пізнання людиною навколишнього світу. Вона становить просторове соціальне середовище, де взаємодіють людина і суспільство, у процесі чого стає можливим забезпечення реалізації здібностей особистості в професійній діяльності. Саме бажання працювати, професійно діяти є атрибутивною характеристикою сфери зайнятості, що також виявляється в інституційному аспекті, представляючи формалізований і впорядкований за допомогою норм, законів, правил простір, де взаємодія суб'єктів з приводу задоволення індивідуальних і суспільних проблем стає усталеною і набуває форми обопільно орієнтованої економічної поведінки. Будь-який процес виробничої, трудової діяльності неодмінною умовою має об'єднання особистісного та матеріального чинників, причому до особистісних обов'язково входить праця як така, а також усі питання які пов'язують її з професійним вибором.

З нашої точки зору, професійний вибір можна визначити, як короткостроковий етап в житті молодої людини, який стосується лише «найближчої життєвої перспективи», це соціальна дія, яка може бути здійснено як з урахуванням, так і без урахування віддалених наслідків прийнятого рішення, і в останньому випадку вибір професії як досить конкретний життєвий план не буде опосередкований віддаленими життєвими цілями. Процес професійного самовизначення тривалий, про його завершеності можна говорити тільки тоді, коли у молодої людини сформується позитивне ставлення до себе як до суб'єкта певної професійної діяльності або сама діяльність закінчиться. Трактуювання вибору професії як етапу та соціальної чи професійної дії дає можливість більш ефективно вирішувати проблеми, пов'язані з теоретичним обґрунтуванням поняття

«життєві стратегії» в умовах професійного вибору і самим професійним самовизначенням молоді, емпірично зафіксувати результати на певному проміжку часу.

Осмислення та розгляд праці та професійного вибору розширюють знання про реальну трудову діяльність і сприяють появі та розкриттю стану нових зв'язків і процесів, що протікають у сфері праці. Людська праця завжди залучена до реальних соціально-економічних умов, пов'язаних з конкретними соціальними і професійними групами, локалізованими в часі і просторі, а також залежить від індивідуальних характеристик – статі, віку, національної та станової (статусної) приналежності. З огляду на це актуальним є вивчення механізму включення людини в трудову діяльність, ціннісні орієнтації, мотиви праці, задоволеність і наповненість працею, зокрема в перехідні періоди розвитку як особистості, так і суспільства. Зміст праці детермінує конкретну трудову діяльність, функціональні обов'язки, ступінь фізичної та інтелектуальної напруги, санітарно-гігієнічні умови та багато інших характеристик. Також він визначений і професійною кваліфікацією, особистісними характеристиками конкретного працівника навіть за інших однакових характеристиках, наприклад, технічної оснащеності робочого місця. Зміст праці значною мірою зумовлює особистісне ставлення людини до виконуваної роботи. Як демонструють сучасні роботи різноманітних авторів, задоволеність роботою переважно виникає у тих індивідів, робота яких пов'язана з творчістю: чим більше творчості і менше стандартизованої, формалізованої діяльності – тим вище задоволеність (Кон, 2005, с.59). Також важливим чинником є і кваліфікація індивіда при виконанні трудової діяльності, коли рівень кваліфікації дає більш високий рівень задоволеності при безпосередній роботі, аналогічний ефект має і факт володіння індивідом декількома кваліфікаціями. Подальший розвиток матеріального прогресу змінює і економічне становище суспільства, і в межах цього, звичайно, трудову діяльність і зайнятість індивіда. З огляду на це структурне вивчення ставлення до праці і

професійної зайнятості в різних верствах населення в різний період життєвого циклу відображає в подальшому адекватну ситуацію. Формування цих змін стосується процесів, пов'язаних із зайнятістю – як у вузькому потрактуванні, тобто як суспільно-корисного виду діяльності, так і при широкому, тобто як системи відносин, детермінованої особливостями економічного виробництва в конкретний історичний момент.

Отже, праця і професія на початку XXI століття є одними з найважливіших філософських понять, що відображають соціальні погляди молоді щодо індивідуального зростання і розвитку у позасімейній сфері. Молодь ставить до професійної діяльності не тільки як до процесу фізичної та інтелектуальної взаємодії, натомість юнаки та дівчата цінують можливість творчого підходу, можливість використання особистісних якостей, отримання вищого рівня кваліфікації. Праця і професія як цінності допомагають молодим людям розкрити власну індивідуальність і через процес професійного самовизначення реалізувати поставлені цілі, якими можуть бути і суспільне визнання, і матеріальне становище, і індивідуальний розвиток та самовизначення.

Таким чином, професійна самоідентифікація – це самоусвідомлення особистості в процесі набуття та реалізації професійної діяльності. Це поняття охоплює проблематику факторів формування професійної ідентичності. Визначаючи соціальні інститути, які мають значення для формування професійної мобільності та самоідентифікації, слід виокремити фактори формування цих явищ.

Першим фактором формування професійної ідентичності є соціальний інститут сім'ї та сімейної традиції. Члени родини та сімейна традиція, їх місце в системі соціальної стратифікації суспільства та професійної стратифікації детермінують належність індивіда до певних видів професійної діяльності, зумовлюють ранню інтеграцію індивіда у символічно-знакову систему певної професії. З цим фактором пов'язаний спадковий спосіб обрання професії за сімейною традицією, який на сучасному етапі

притаманний консервативним суспільствам патріархального типу з низьким рівнем соціальної мобільності, хоча і зустрічається в Україні, згідно з дослідженнями автора.

Другим фактором є соціальний інститут шкільної та позашкільної освіти. На цьому етапі поглиблюється соціальна взаємодія індивіда, а відтак, конструюються його ідентичності. В процесі таких суспільних комунікацій розкриваються характерні індивідуальні риси кожної молодої людини.

Соціокультурний контекст є третім фактором формування професійної ідентичності. Незважаючи на те, що з дитинства людина знаходиться в детермінованій соціокультурній системі, самостійний свідомий процес інтеграції відбувається, починаючи з середньої школи. На цьому етапі відбувається інтеграція в загальнокультурний контекст, зокрема світ професійних архетипів, через кіно, літературу, музику, засоби масової інформації поглиблюється соціальна взаємодія, осмислюються соціально-політичні, культурні, релігійні традиції, що зумовлюють також вплив на професійну самоідентифікацію. Тут збільшується масштаб соціокультурних взаємодій, у результаті яких формується соціально-рольова модель, що визначає форму професійної самоідентифікації. Молодь вже починає розуміти власні здібності, характерні риси, визначає сферу власних інтересів, розуміє соціокультурну вагу професій, стає самостійним суб'єктом, визначаючи пріоритети конкретних форм пізнання та ціннісних орієнтирів.

Тоді настає час четвертого фактору, а саме професійної освіти, яка, передбачає свідомий вибір професії, вказує на перехід від процесу пошуку професійної ідентифікації до її конституювання. На вибір впливають сімейні моделі та настанови, вчителі, однокласники, загальнокультурний аспект престижності професії та відповідності її власним рисам характеру.

П'ятий фактор – це економіко-політичний контекст, він стосується не стільки формування, скільки остаточної динаміки власної, вже конституюваної професійної, та самоідентифікації залежно від соціально-економічної та політичної ситуації. Тому зазначимо, що державні інститути,

політичні процеси та динаміка ринкової економіки є ключовими соціальними інститутами для подальшої професійної діяльності. На прикладному рівні прояв цього комплекс у чинників передбачає революційні політичні та економічні перетворення, соціально-політичну та економічну трансформацію суспільства, економічної моделі та структури розподілу праці. Різновидом економічних перетворень є технологічні новації, що обумовлюють одночасно появу нових сфер економічної активності та відмирання застарілих галузей промисловості, переорієнтацію виробництва. Це потребує зміни всієї парадигми професійної діяльності, професійної перекваліфікації, а відтак, є джерелом трансформаційної кризи професійної ідентичності та процесу професійної само ідентифікації впродовж усього періоду професійної кар'єри.

За визначенням Баумана (Бауман, 2008), новому соціальному світу сучасності можна привласнити такі атрибуції, як складність, різноспрямованість, рухливість, неоднозначність, парадоксальність. Соціальна структура стає більше схожою на соціальну мережу — кожна з осередків рухлива, ніщо не є жорстким до виконання постулатом, учасники мережі змінюються самі по собі і переміщуються між осередками системи. Соціальна мережа (термін ні в якому разі не науковий, а скоріше описовий) не є альтернативою соціальній структурі, а скоріше однією з її різновидів. Тим більше, що соціальний порядок, контроль, анонімність, які виділяв Еміль Дюркгейм при описі соціальних структур, залишаються притаманні і мережі, в рамках яких індивід все також залежимо, інертний, суб'єктивний і не вільний (Дюркгейм, 2008, с.62-67).

Тому ми виділяємо гнучке суспільство, під яким ми розуміємо соціокультурну спільність, у якої висока інтенсивність розвитку науково-технічної революції в інноваційному суспільстві призводить до втрати людиною контролю за більшістю соціальних процесів, в результаті чого зростає персоналізована невизначеність та хаос, які, з однієї сторони, змушують індивіда відмовитися від досягнення перспективних цілей для

отримання короткострокових результатів, а с другої – підвищують професійну соціалізацію індивіда, її соціальну активність та соціальну адаптацію. Таким чином, сучасне гнучке суспільство характерно процвітанню хаосу, гнучкості, невизначеністю, ризикованістю. Його основні ознаки це: втрата людиною контролю над більшістю соціальних процесів, зростаюча в зв'язку з цим, невизначеність і прогресуюча незахищеність особистості перед обличчям неконтрольованих нею змін, та прагнення людини відмовитися від досягнення перспективних цілей заради отримання негайних результатів, що в остаточному підсумку приводить до дезінтеграції як соціального, так і індивідуального життя. Фундаментальна якість життя сучасного індивідуалізованого суспільства бачиться автору у зниженні можливостей особистості контролювати власну долю, в зростанні невизначеності власного буття. Індивід завжди прагнув до звільнення від тиску зовнішнього світу, але він не очікував, що ціною цієї свободи виявиться небезпечність і невпевненість. Сукупна відчуття невпевненості індивіду в його становищі, в доступності коштів для існування, невизначеності щодо спадкоємності і майбутньої стабільності, відсутність безпеки для фізичного тіла людини, його особистості, майна, соціального оточення - стає факторами які дестабілізують становище кожного індивіда, члена гнучкого суспільства. У сучасних «суспільствах ризику» потреби науково-технічної революції змінюються набагато швидше, ніж людина здатна освоїти знання та навички, які раніше вважалися необхідними для участі в ньому. Таким чином, з одного боку, знижується цінність традиційних освітніх установ, з іншого боку виникає різка диференціація між індивідами, здатними і не здатними до настільки швидкого засвоєння мінливої соціальної реальності. Завдяки цьому сучасне гнучке суспільство переглядає усі системи цінностей досить радикальним чином. Якщо людина втрачає віру в можливість послідовно рухатися до певних цілей, то для нього втрачає значення власна соціальна стійкість, же також руйнується спадкоємність поколінь. Однією з жертв в цьому процесі перегляду

цінностей стає мораль та етика - людина починає розглядати собі подібних не в якості унікальних і самоцінних особистостей, гідних поваги і турботи, а в якості своєрідних об'єктів, що задовольняють, поряд з іншими, одну з його численних потреб.

Ще однією цінністю у сучасному суспільстві стає мобільність як відсутність якої є головним мірилом соціального безправ'я і несвободи. Швидкість пересування, можливість діяти незалежно від відстані, свобода «зміни місць», надана або відсутністю локалізованих зобов'язань, або легкістю їх подолання, є сьогодні головними факторами стратифікації, як на глобальному, так і на місцевому рівнях. Нині осілість, і особливо безвихідна осілість, швидко перетворюється з активу в зобов'язання. Зараз ознакою привілейованості стає подорож без нічого і уникнення тривалої прихильності до власності; ознакою жебрацтва виявляється прихильність речей, віджилим свій природний термін служби і нездатність з ними розлучитися. А вхідним квитком у нову глобальну еліту є «готовність жити серед хаосу» і здатність «процвітати в умовах непорядкованості»; клубною картою стає вміння «позиціонувати себе в переплетенні можливостей, а не залишатися паралізованим однієї життєвої спеціальністю»; а візитною карткою виявляється «згоду зруйнувати створене власними руками» (Бауман, 2008).

Новий світовий безлад, названий глобалізацією, має один справді революційний ефект: знецінення порядку як такого. У глобалізованому світі порядок стає індикатором беспорядності і підпорядкованості. Нова структура глобальної влади діє, протиставляючи мобільність і нерухомість, випадковість і рутину, винятковість або масовий характер примусу. Процеси продиктовані сучасною глобалізацією представляються мимовільними, стихійними і безладними. Зникнення обмежень, дерегулювання та гнучкість здаються гігантським стрибком вперед у порівнянні з дорогими і трудомісткими методами дисциплінованого натаскування, що практикувалися в епохи модерну. Досвід і навички перестають бути цінними,

швидкість освоєння нових правил і установок іншого суспільства зводяться в розряд необхідності.

Але сучасність завдяки темпам зростання науково-технічного прогресу, ескалації соціальних зв'язків, глобалізації, що стають все більш короткостроковими, відкидає існуючі правила формування професійної ідентичності. Тому фактори зазначені вище залишаються провідними, незважаючи на зміну соціального середовища, змінивши свою роль і механізм діяльності - суспільство саме по собі переживає новий етап розвитку, перебуваючи у стані постійних, хаотичних, непередбачуваних змін, які змінюють його функціонування до чого змушені адаптуватися молоді люди, якщо вони хочуть зростання. Плинне (або гнучке) суспільство (Бауман, 1995) характерне інтерпретативним мисленням, хаосом суспільного життя, глобальним поліцетризмом, воно усереднює соціальну структуру, нівелюють елітарність і масовість та налагоджує нові гнучкі, короткострокові зв'язки між індивідами, соціальними групами, громадськими та політичними організаціями, у рамках чого суспільство продовжує розвиватися. Науково-технічний прогрес призводить до розвитку і нових соціальних, економічних і політичних структур, а згодом до нових культурних спільнот (Гречко, 2009, с.33). Ціннісні орієнтації змінюються, вони стають полегшеними - відтепер цінностями молоді у суспільному житті стає гнучкість, короткостроковість відносин, багатогранність соціальних функцій властивих одному індивіду і пережитого їм досвіду у своєму соціальному житті. Механізми формування ціннісних орієнтацій молодих людей взаємозалежні з суспільною структурою, пов'язані зі стратифікаційною позицією кожного індивіда – позиція в соціальній структурі диктує індивіду підтримувані їм цінності. Суспільний розвиток, як соціальне явище, стає відправною точкою для професійної діяльності, освіти та соціокультурних винагород одержуваних індивідом. Дуалістичність цього висловлювання дозволяє, не тільки індивідам формувати суспільну структуру, але суспільству створювати соціалізуючи шляхти для створення ціннісних орієнтацій для індивідів, які

перебувають у різних соціальних групах. Фактори соціалізації, при цьому, формуються в різних групах в залежності від місця, де вони виникли, роблять різний вплив на індивідів - консервативний або розвиваючий. Соціалізація через сім'ю стає консервативної, передаючи молоді правила і засади вчорашнього дня, соціалізація через суспільство (ЗМІ, інститут професійної освіти і т.д.) дає більш гнучкі установки, які передають їй більш м'які правила сьогодення. У міру розвитку цивілізації (самого суспільства) все більше факторів соціалізації починають ставитися до природної даності - сім'я, близькі, друзі, соціальне оточення. І вони ж стають факторами жорсткої ієрархічної структури. Нові фактори соціалізації, що виникають у процесі розвитку створюють гнучку нову соціалізацію, де адаптація (приспосовування), що формує жорсткі і консервативні зв'язки змінюється інтеріоризацією (розвитком внутрішніх установок), що залишає можливість для змін і подальшого розвитку. При цьому консервативні фактори не зникають - вони переміщуються в соціальні групи, менш мобільні, більш стійкі і більш численні. З точки зору професійної приналежності це - вчителі, лікарі, працівники сфер обслуговування і т.д., з точки зору організації процесу професійної діяльності, це ті сфери, де застосування творчих аспектів обмежена і індивід виконує рутинні, заздалегідь обумовлені, регламентовані процедури.

У своїй останній роботі Зигмунт Бауман (Бауман, 2008) зупиняється на тенденціях розвитку громадських структур, які характерні для постмодерністського суспільства, що виростає з жорсткою, консервативної, тоталітарної соціальної структури. Характерною рисою нового несформованого суспільства є відсутність (або мінімальне присутність) державного контролю, що виражається в повній приватизації (передачі в руки індивіда) завдань і обов'язків розвитку. Таким чином, модернізація стає функцією не тільки людського роду, а лише частини індивідів. Фрагментарність і персоніфікація цих функцій дозволяє кожному індивіду знайти свій власний варіант дозволеного законом розвитку і задовольняє

його запити і амбіції. Таким чином, соціальна напруга нескінченного пошуку «справедливого суспільства» перетворюється у пошук індивідом його власних, відмінних від інших прав і функцій (Бауман, 2008, с.36). Суспільство дарує кожному індивіду щастя, а людина вибирає свою індивідуальну модель і спосіб.

Таким чином, немає лідерів, немає рамок, немає чітко усталених правил і необхідності їх дотримуватися, немає програм успіху, немає вимог до індивіда, немає провалів в очікуваннях, всі дії здійснюються індивідом суто індивідуальні і глибоко ресурсного (тому що не боротьби та опору відбирають час і зусилля). Боротьба суспільства і людини стає не потрібною, замість протиставлення їх, ми можемо говорити про варіант «і це, і те». Суспільство формує індивідів через процес соціалізації та індивіди формують життя суспільства в процесі реалізації своїх особистих життєвих стратегій. Тенденція до постійно зростаючої індивідуалізації продовжує існувати, при цьому її форми застарівають, ледь стають реальністю. Індивідуалізація, з т.з. Зигмунта Баумана, це процес перетворення з «дано» в «знайти», при якому індивід переживає це, приймає відповідальність за цей процес на себе, встановлюючи свою автономію де-юре, незалежно від того чи була вона встановлена де-факто (Бауман, 2008, с.39). Саме ці прояви нової індивідуалізації (самореалізації) індивідів ми бачимо, розглядаючи сучасні дослідження професійного вибору молоді в Україні. З одного боку це підтверджує теоретичні висновки Зигмунта Баумана, а з іншого боку філософ лише намітив тенденції розвитку соціальних структур в сучасному суспільстві, розвиток якого за його ж власними висновками непередбачуваного і хаотично, тому слідування сучасним тенденціям означає лише біг на місці, а то чому слідувати необхідно, щоб опинитися в майбутньому, в майбутньому і буде існувати.

2.3. Соціально-філософські аспекти професійного самовизначення молоді

Основним напрямом для подальшого розгляду праці в соціальній філософії є вивчення трудової діяльності, процесів організації праці, ціннісних орієнтацій, прогнозування та управління ними, тому що розкриття людиною своїх здібностей, набуття корисних навичок, збагачення загальносвітових знань у процесі праці створює матеріальну і духовну основу нашого світу – цінності наявної цивілізації. З економічної точки зору, індивіди беруть участь у виробництві додаткового продукту всім спектром своїх здібностей, умінь і талантів. Досвід, кваліфікація, вміння та навички виробничої діяльності слугують у поточний момент, для якого характерний високий ступінь інтелектуалізації праці, економічними ресурсами діяльності окремого індивіда, що заради ефективної професійної діяльності готовий підтримувати і розвивати власні ціннісні орієнтації (Климов, 2002, с. 23-24). При цьому кожен індивід, так чи інакше включений у суспільно-корисну діяльність, формує систему соціальних і економічних відносин в аспекті забезпечення робочими місцями та участю в суспільному виробництві (Слизингер, 1996, с.96). Для всіх вікових категорій зайнятість (як соціально-філософська категорія) охоплює трудову, соціально-політичну, культурну та інші види діяльності. Усі структурні складники зайнятості є важливими і формують ціннісні орієнтації, які стають основними компонентами механізму. І цей механізм здійснює внутрішню регуляцію такого різновиду соціального поведінки, як вибір професії, зокрема в молоді, яка вступає в життя (Головаха, 1988, с.110). У будь-якому віці можна розглядати професійну діяльність через індивідуальні цінності: «цікаву роботу», «матеріальний добробут», «професійні успіхи», «суспільне визнання».

Завдяки можливості звернутися до результатів дослідження думки студентської молоді, проведеного автором у співпраці з викладачами ВНЗ півдня України в 1998-99, 2014-15рр., а також численні дослідження, присвячені ціннісним орієнтаціям, професійному вибору молоді дозволяють

освятити цілий ряд категорій, які є складовою частиною таких явищ, як праця, професія, вибір. У кінці ХХ століття на другий план, порівняно з «матеріальною забезпеченістю» і «соціальними взаємовідносинами» (друзями, любов'ю, сім'єю) (Сайфудінова, 1997, с.55), які посіли перше місце, відходить все, що так чи інакше пов'язане з професійним успіхом. Професія є не засобом професійної самореалізації, а тільки одним із способів забезпечення власного життя у юнаків та дівчат. Про це свідчить інформація отримана з анкетування молоді у 90рр. ХХ – на початку ХХІ ст. (див. Табл. 2.1.), мінімальна кількість юнаків та дівчат вважають головним у своєму житті успішну діяльність в обраній професії, трохи більше говорять про важливість сім'ї та виховання дітей, а переважаюча більшість планує об'єднати роботу і сім'ю. Уже в ХХІ столітті думки молодих людей продовжує еволюціонувати, все більше тих, вибирає полярні точки зору, тільки роботу або тільки сім'ю, і все менше тих, хто планує об'єднати і те й інше. (Сайфудінова, 2014, с.89-90). Більше того, з'являється і новий підхід до вибору - це хронологічна послідовність, що дозволяє в конкретний проміжок часу зробити тільки один варіант вибору, залишивши другу можливість на більш пізній час. Це дозволяє молодим людям сконцентруватися і реалізувати у один момент часу один з обраних напрямків, досягаючи прогнозованого ними успіху більш високими темпами. Тим більше, що юнаки та дівчата від професійної діяльності хотіли отримати не тільки матеріальний добробут у вигляді гарного заробітку, їм важливо було не втомлюватися та отримувати від роботи позитивні емоції, проявляти творчу ініціативу, розкривати інтелектуальний рівень (див. Табл. 2.2.). Важливо для них досягнення високого суспільного становища і зовсім протилежне, можливість проведення різноманітного дозвілля.

Проте метою професійної діяльності молоді в другому десятилітті ХХІ століття все ще є «заробіток, який може забезпечити матеріальний достаток», то це важливо для всіх вікових категорій: про це говорять і в 18, і в 28, і в 35 років, і дівчата, і юнаки. На друге місце серед переваг при виборі професії

виходить «робота в хороших умовах, щоб вона не втомлювала і не викликала негативних емоцій». Наступним за важливістю виходять професії, що дозволяють «проявляти творчу ініціативу, повністю розкрити свої інтелектуальні здібності». Про славу, високе суспільне становище, визнання оточуючих і збереження достатнього часу для різноманітного дозвілля з друзями заявляють рідше (Молодежь в производственной и непроизводственной сфере, 1998, с.47-48). Як в 1998–1999 рр., так і в 2014–2015 рр. молоді люди розглядають професійну діяльність виключене як процес, що дозволяє задовольняти і власні матеріальні потреби, і цінності соціального та комунікативного характеру. Не йдеться взагалі про індивідуальну професійну самореалізацію у професійній діяльності. Молодь поки що прагне досягти моменту, коли з'явиться можливість реалізувати себе у професійному або соціальному плані, віддаючи перевагу цінностям нижній сходинці в ієрархії А. Маслоу (Маслоу, 2008), тобто реалізовуючи свої потреби, пов'язані з фізичним та соціальним добробутом, стабільністю, безпекою. За минулі роки їх ставлення до праці не змінилося у бік більшої професіоналізації всередині самої професії. Якщо говорити про перспективи, то більшість з них як у кінці ХХ століття, так і зараз розглядають роботу як забезпечення комфортного способу життя в поточний момент: «достатній матеріальний заробіток», «не викликає негативних емоцій, не втомлює», «залишає можливість для різноманітного дозвілля і спілкування з близькими і друзями». А кількість тих, хто вважає професію можливістю реалізувати творчі, інтелектуальні витоки або ж засобом досягти суспільного визнання чи слави скорочується. Отже, незважаючи на наявні амбіції нашої молоді, вони знаходяться у тому віковому діапазоні, де вони ще не готові до професійних конфліктів, професійної конкуренції, протиставлення себе і професійного середовища, що завжди супроводжують процес професійного зростання, отримання суспільного визнання або слави та є невід'ємною частиною реалізації творчого та інтелектуального потенціалу.

Сьогодні, коли найважливіші цінності молоді пов'язані з індивідуальним розвитком, почуттям власної гідності і встановленням більш довірчих контактів з іншими людьми, ці показники підкреслюють наявну тенденцію. Шкала цінностей, визначена нашим менталітетом, залежить передусім від економічної та соціальної ситуації в країні, але вона залишається в тих межах, що і цінності європейців, які переживають економічні та соціальні кризи в пом'якшеній формі. З огляду на те, що молоді люди у віці від 16 до 35 років перебувають у тому стані, коли переважає особистісний пошук – бажання знайти своє місце в житті, позиціонувати, відокремити себе від інших членів своєї соціальної групи, вже не кажучи про те, щоб «відокремити» свою соціальну групу від інших. У цьому положенні для юнаків та дівчат головним критерієм відмінності виступає «несхожість» свого стилю з іншим стилем життя, тобто індивідуалізація себе. У цьому віці індивідуалізація проявляється в способі життя, хобі, захопленні, але не в професійній діяльності. У сферу професійних інтересів індивідуалізація потрапить пізніше, коли вони пройдуть первинну професійну адаптацію, накопичать необхідний досвід для професійної діяльності, засвоять виконання прийнятих у професії правил і прийомів та захочуть почати пошук нових рішень й отримати повну самостійність. Це пізніше і приведе до професійної індивідуалізації вже не молодих людей, а зрілих професіоналів, які зможуть пережити професійне зростання, славу і, звичайно, професійний конфлікт.

Це підтверджує розгляд внутрішнього змісту праці – співвідношення бюрократичного і творчого підходу до виконуваної роботи у роботах автора кінця ХХ століття (1998–1999 рр.) про бажання використовувати засвоєні прийоми і правила і не витрачати час на самостійний пошук нових рішень говорить меншість молодих людей (див. табл. 2.3.). Але, рівномірне поєднання обох варіантів хотіли б реалізувати абсолютна більшість жінок та чоловіків, на повністю самостійну роботу націлені лише третина з них. Загалом чоловіки хочуть бути більш самостійними у професійній діяльності

ніж жінки. Цікаво також ставлення молоді до внутрішнього змісту виконуваної ними роботи якщо звернути увагу на вікову категорію, чим старшим є респондент, тим більше творчості, ініціативи, самостійності він вибирає у професійній діяльності незалежно від статі. Хоч за останні 15 років все більше і більше молодші люди хочуть більшої самостійності та творчості у щоденній роботі (Сайфудинова, Соколов, 1999; Сайфудинова, 2016). Це ще раз на практичному прикладі показує, що інфантильність, так чи інакше наявна в поведінці молоді, не позначена на їхніх професійній компетенції. Вони готові вчитися і розвиватися, творчо осмислюючи свою майбутню професійну діяльність, і в ранньому віці починають пробувати різні підходи до праці і професії.

Використання творчого підходу в професійній діяльності представлене в розробках кінця минулого століття як один із чинників, що впливають на самоідентифікацію рівня життя. Оцінюючи точку зору дівчат і юнаків на наявність творчості і самостійності в їхній професійній діяльності через призму їх же оцінки власного рівня життя, ми можемо зробити наступні висновки: чим більше вони готові використовувати творчість і самостійність у професійній сфері, тим вище самооцінка рівня життя молодими людьми. Це насамперед характерно для юнаків усіх вікових категорій, але при аналізі думки жінок (Сайфудинова, 1999) були виявлені досить цікаві особливості найвищі оцінки рівня життя були продемонстровані категоріями дівчат, які обрали діаметрально протилежні варіанти власної професійної діяльності – виконання добре засвоєних прийомів і правил при повній відсутності самостійності (новаторства) та пошук нових рішень (повна самостійність). А найнижчі показники щодо поточного рівня життя продемонстрували ті молоді жінки, для яких важливо виконання здебільшого засвоєних прийомів (правил) і однаковою мірою виконання засвоєних прийомів і пошук нових рішень. Таке коливання між підходами до професійної діяльності у жінок і чоловіків можна пояснити кількома причинами. По-перше, це певна «негласна» дискримінація за статевою ознакою, яка ще існує у професійній

діяльності, де жінка може бути високопрофесійним (і добре оплачуваним) виконавцем. По-друге, наявна, на жаль, загальна соціальна пасивність жінок, які вибирають «жіночий» несамостійний тип поведінки або «чоловічий» активний тип поведінки. По-третє, наявність їхньої «другої професійної реалізації» у жінок – це родини, якій більшість приділяє більше уваги, ніж чоловіки. Жінкам для того, щоб досягти професійного або соціального успіху (підняти самоідентифікацію свого рівня життя), необхідно перебувати у стадії підпорядкування керівництву і не проявляти ініціативи, що гарантує стабільність психологічного стану, а, отже, стабільність у оцінці рівня життя. Або ж, навпаки, прагнути до самостійності, оригінальності в професійній діяльності, а, можливо, і в особистісних характеристиках, досягати успіху (підвищення самоідентифікації свого рівня життя) через реалізацію власних оригінальних ідей. Відмінність між підходами в цьому разі залежить від особливостей психології, особистісної активності, здібностей кожного індивіда, тому вимагає особливої уваги з боку дослідника і передбачає уникання опертя на власну суб'єктивну точку зору у формуванні висновків.

Повернемося до інших характеристик наповнення праці, що зумовлюють особистісне ставлення людини до виконуваної роботи. Як показують сучасні аналітичні огляди, задоволеність роботою частіше виникає у тих індивідів, робота яких пов'язана з творчістю: чим більше творчості і менше стандартизованої, формалізованої діяльності, тим вище задоволеність (Кон, 2005). Також наповнення праці визначається і професійною кваліфікацією, особистісними характеристиками конкретного працівника навіть за інших однакових характеристик, скажімо, технічної оснащеності робочого місця. Зважаючи на це, зупинимося на ще одній категорії, якій необхідно приділяти велику увагу, – умовах праці. Це комплекс соціально-економічних, техніко-організаційних і природних чинників, у яких відбувається трудовий процес. Вони впливають на здоров'я і працездатність людини, на її ставлення до праці і ступінь задоволеності працею, на ефективність праці і, звичайно, плинність кадрів.

У розгляді питання про готовність молоді вибрати роботу з тими чи іншими «вадами» (чинниками професійної діяльності, що можуть негативно вплинути на неї, аж до виходу з професії, з конкретного робочого місця тощо) як дівчата, так і юнаки демонструють достатню стійкість щодо певних чинників, практично повністю заперечуючи цілу низку з них і залишаючись байдужими до інших, причому статеві показники не завжди мають значення у виборі (див. Табл. 2.4., 2.5., 2.6.). По-перше, зупинимося ґрунтовно на тих характеристиках, які є практично неприйнятними для молодих людей. Як юнаки, так і дівчата практично одностайно називають групу чинників, з якими вони категорично не хочуть мати справу у професійній діяльності. На першому місці шкідливі для здоров'я умови праці, друге місце у дівчат і третє у молоді – виконання брудної роботи; далі йде – виконання роботи з небезпекою для життя; за ним виконання роботи, на якій неможливо розраховувати на високу матеріальну забезпеченість. При цьому з названих вище чинників лише три (шкідливі умови, брудна робота, небезпека) належать безпосередньо до власне процесу трудової діяльності, а тільки чинник матеріального становища – до результату праці. Отже, молодь, незважаючи на вік, часткову наявність професії мають досить чітке уявлення про те, як виглядає їх майбутня професійна діяльність. Вони досить чітко, хоч і суб'єктивно оцінюють свої перспективи – як особи, залучені до процесу трудової діяльності. До другої групи ми відносимо чинники, що викликають у молоді позитивну реакцію та згоду на їх наявність у професійній діяльності. До них ми відносимо роботу з підвищеною відповідальністю, додаткову роботу для підробітку, роботу в стислі терміни, одноманітну роботу (у дівчат) і роботу з тривалим перебуванням у замкненому колективі й одноманітну роботу (у юнаків). Далі йде робота з підвищеною відповідальністю, на третьому місці – робота з необхідністю укладатися в стислі терміни та готовність виконувати одноманітну роботу у юнаків, робота в умовах тривалого перебування в замкненому колективі у юнаків. До третьої групи ми уналежнюємо чинники, які не викликали ні позитивної, ні

негативної реакції, – це робота, що вимагає частого розлучення з родиною, робота в умовах суворого клімату, робота, яка вимагає постійно жертвувати вільним часом, наведені у порядку значимості для молоді.

Таким чином, розглянувши ставлення молоді до праці, вибору професії, місця праці та професійної діяльності в житті молоді, можна зробити наступні висновки. По-перше, ставлення до праці у молоді за останні 20 років так і залишається суто прагматичним, тобто і юнаки, і дівчата приділяють набагато більше уваги процесу організації своєї діяльності, тобто аспектам, пов'язаним з безпосереднім протіканням професійної діяльності та іншої активності (хобі, сім'я, друзі тощо), а не отриманням результату (заробітку, успіху, славі тощо). Навіть питання про матеріальний добробут вони розглядають як стан у процесі професійної діяльності, а не як її ж результат.

Також можна зробити висновок, що професія не є для молоді основною сферою вкладення своєї активності і джерелом задоволення всіх власних потреб, а тільки частини з них. Тим більше тісний зв'язок з батьківською сім'єю, в якій проживає основна частина юнаків і дівчат, дозволяє більшості з них не особливо заглиблюватися у трудову діяльність і вважати за кращі ті варіанти, що дадуть хороший матеріальний добробут, вільний час, гарний емоційний стан тощо. По-друге, ставлення до професійної діяльності у молоді поступово еволюціонує в останні 15–20 років від байдужості до двох полярних напрямів – професійної кар'єри і сім'ї. При цьому ми вже можемо констатувати, що кількість юнаків і дівчат, які вважають за краще професійну кар'єру, значно зросла. Саме ці молоді люди в подальшому і стануть основою суспільства, яке формує професійну структуру суспільства. По-третє, необхідно розглядати працю і професійну діяльність як одну з основних життєвих потреб юнаків та дівчат, навіть ними і не визнану, але чітко окреслену в їхньому житті. Це ініціює формування головної продуктивної сили суспільства – працівника, який здатний до продуктивної діяльності та створює як матеріальні, так і інтелектуальні цінності. Праця

виступає як процес, а зайнятість як стан суб'єкта у процесі діяльності (або її відсутності) (Райхлин, 1998, с.58). При цьому сутність зайнятості пов'язана зі сферою самовдосконалення та самоактуалізації людини і пізнання людиною довкілля через трансформацію власної професійної кар'єри. Сфера зайнятості молоді становить просторове соціальне середовище, де взаємодіють і людина, і суспільство; в якому відбувається взаємодія всіх суб'єктів і формуються відносини зайнятості. У наслідку стає можливим забезпечення реалізації здібностей особистості як у суспільно корисній діяльності, так і в процесі особистісного вдосконалення, що може виступати у вигляді професійного зростання (кар'єрного зростання і под.), а безпосередньо бажання працювати є атрибутивною характеристикою сфери зайнятості.

У розгляді ставлення до праці і професійної діяльності дуже важливо не забувати про другий складник професії, яку вибирає молодь, а також звернути увагу на те, в якому віці (періоді) вони нею вперше зацікавилися і хто вплинув на їх вибір. У попередніх роботах автор (Сайфудинова, 1997, 1999, 2014) на підставі вивчення думки молоді щодо найбільш привабливих професій демонструє вибір, зроблений у кінці ХХ і на початку ХХІ століття, а саме, які професії готові вибрати молоді люди з огляду на власний рівень освіти, наявність професійного досвіду, оточення – як сімейного, так і соціального. Найбільш привабливими в 90-х рр. ХХ століття ними були названі інженерні професії: власне інженери, техніки, програмісти, які на той момент щойно з'явилися. На другому місці були управлінські професії – менеджери, директори, начальники відділів, адміністратори, підприємці (бізнесмени). Далі – викладачі, вчителі, вихователі, тренери. На четвертому і п'ятому місцях – творчі професії (актори, вокалісти, музиканти і под.), а також представники гуманітарних спеціальностей (наукові співробітники, соціологи, психологи, журналісти, історики тощо). Але у першому десятилітті ХХІ століття перелік найбільш привабливих професій для молоді радикально змінився: на перше місце вийшли представники гуманітарних професій, на другому місці опинилися представники творчих професій, третє,

четверте і п'яте відповідно посіли управлінці, викладачі та професії, які обслуговують приватний бізнес. Професія інженера у переліку найбільш привабливих опустилася на сьоме місце, причому в ній значно переважають програмісти. Особливо цікаво виглядає значне зростання перших двох груп – представників гуманітарних спеціальностей і представників творчих професій (Сайфудинова, 2016, Ткаченко та інші, 1998). Таким чином динаміка престижності професій в Україні залежить не тільки від особистісних бажань молоді, які здобувають освіту, а й від активності ринку праці. Якщо в кінці 90-х рр. ринок вимагав насамперед менеджерів і програмістів, нових професійних категорій для України, то через 15–20 років ми бачимо цілий спектр скоріше не професій, а професійних напрямів, що обслуговують приватний бізнес, – це брокери, маркетологи, логісти, економісти, аудиторі, аналітики тощо. Ці професії не тільки з'являються на першому місці при обговоренні, але і стають відомими і зрозумілими молодим людям, які планують працювати в цьому напрямі. Можна сказати, що рейтинг кінця 90-х рр. являв собою список мрій юнаків та дівчат без чіткого розуміння змісту професії, а молоді люди в 2014–2015 рр. вже мають наміри і цілі та більш адаптовані до реальних економічних умов. У межах цієї адаптації до ринку зростає інтерес до творчих професій – актори, вокалісти, музиканти, танцюристи, хореографи та ін. Вони і у кінці 90-х рр. піднімалися були досить затребувані, але завдяки наявності сімейного прибутку (молодь у своїй більшості не має власних сімей та проживає з батьками) змогли за престижністю професій обігнати і інженерів, і програмістів. Говорити про вибір і жорстке дотримання обраної професії в Україні як в 90-х рр., так і зараз не варто: українська молодь досить прохолодно ставиться до перспективи працювати все життя в одній професійній сфері, тому вони готові міняти місце роботи, професію, країну тощо.

Але і вибір професії молоді люди здійснюють в оточенні сім'ї, близьких, друзів, однокласників, однокурсників, іноді, навіть колег по роботі або ж під

впливом засобів масової інформації, кумирів або тиском техногенних, культурних, національних факторів. Вся зазначена сукупність надає різноспрямований вплив у різні хронологічні проміжки життя індивіда, формуючи той самий процес соціалізації, який крім створення соціального образу кожного індивіда, починає формувати з безлічі деталей професійний образ індивіда вже у процесі професійної соціалізації.

Вибір професії з точки зору віку соціалізації молоді, тобто коли вперше виникає інтерес до обраної професії, а також, хто і в який період впливає на їх вибір, демонструють нам основні напрямки тієї соціалізації, яка перетворює кожного індивіда у цілком успішного учасника соціального чи культурного життя сучасного суспільства. Найбільш привабливими зазначені вище професії стали для молоді в різні періоди їх тривалої соціалізації: під час навчання в школі, після її закінчення, під час навчання в інституті. Вплив з боку довкілля вони відчували різний – з точки зору періоду вибору професії, з точки зору статі самого респондента, з точки зору обраної ним професії.

У період шкільного навчання і дівчата, і хлопці говорять про вплив сім'ї та батьків на вибір майбутньої професії, при цьому представники обраної професії також впливають на вибір професії. Прислухаються в шкільні роки і до вчителів: більше дівчата ніж юнаки, також впливають, звичайно, і однолітки: менш на дівчат, більш на хлопців. Але ставши старше, закінчивши школу, молодь продовжує відчувати під час вибору професії вплив з боку сім'ї (батьки та інші її члени), причому серед дівчат їх кількість зростає, а у хлопців знижується. У цей період у молодих людей зростає вплив однолітків і друзів, і, навпаки, сильно знижується вплив з боку викладачів і вчителів. Молодь стає все більше самостійною та незалежною, втрачаючи зв'язок з оточенням свого дитинства та юності. Після закінчення школи потужно впливають представники обраної професії, а у період навчання в інституті у дівчат та юнаків продовжує зростати вплив представників обраної професії та одночасно продовжує знижуватися вплив сім'ї та однолітків і навпаки

зростає вплив викладачів. Молодь досить інтуїтивно здійснює вибір професії, у різні періоди соціалізації спираючись на тих носіїв суспільних, професійних та культурних цінностей, які на її думку мають їх у найбільший мірі. Дуже цікаво, що порівнюючи найбільш привабливі професій і період, коли вперше з'явився інтерес до них, і хлопці, і дівчата демонструють схожу динаміку: інтерес до певних професійних груп виникає в один і той самий період в обох гендерних груп (Сайфудинова, 2014). Ще в школі виникає інтерес до творчих професій у дівчат і у хлопців. Аналогічно можна говорити про викладачів, юристів. Пізніше формується інтерес до наступних професійних груп: управлінських, менеджерських професій, дівчата і хлопці зацікавилися ними як після закінчення школи; так і в період навчання у вищому навчальному закладі. Професії, що обслуговують приватний бізнес (аналітики, логісти, маркетологи тощо) та інженери, програмісти викликають зацікавленість цією професійною групою після школи; та в період навчання у вищому навчальному закладі.

Пояснення цього явища криється у сфері послідовної соціалізації молоді, поступовому знайомстві зі світом і представленими в ньому професійними групами. Таке знайомство відбувається через «примірку на себе» професії, яку юнаки та дівчата бачать через традиційні канали соціалізації – сім'ю, друзів і однолітків, педагогів, засоби масової інформації. З урахуванням того, що молодь знаходиться в стані переходу з батьківської сім'ї до самостійного соціального життя, способи організації власного життя, зокрема і професійний вибір, мають короткотривалий, перехідний характер, що піддаються постійній переоцінці і є вкрай нестійкими з точки зору протікає соціалізації (Волокитина, 2010). Звідси виникає в дитинстві інтерес до діяльності, що трансформується згодом у професійні інтереси і супроводжує молодих людей до періоду первинної соціальної самоідентифікації. Зважаючи на це, більш «прості», якщо можна так їх охарактеризувати, професії, частіше трапляються юнакам та дівчатам, викликають інтерес у більш ранньому періоді соціалізації – і в родині, і в

школі. А більш «складні» професії, пов'язані з впливом на предмет праці через механізми (інженерна справа), інших людей (управління), спеціальні технології і знання (фінансові професії та професії, які обслуговують бізнес) викликають інтерес у пізній період соціалізації. Тоді молоді люди або знайомляться з ними внаслідок все тієї ж соціалізації, або в результаті уточнення розуміння своєї ідентифікації у професійній діяльності. Розуміння цього явища у конкретних професійних групах, у великих масштабах з точки зору обстеженої аудиторії формує цикл періодичного професійного навчання для молодих людей відповідно до ступеня їхньої соціалізованості і через ті канали соціалізації, що мають найбільший вплив на вибір майбутньої професії і відображають ступінь їх соціального сприйняття. При цьому професійне самовизначення ми позначаємо як активний спосіб інтеграції індивіда в професійну структуру суспільства, а з точки зору соціальної філософії для нас однаково важливі і як індивід та його мотивації, так і суспільство, яке складається з індивідів. Кожний хлопець або дівчина має власні ціннісно-мотиваційні особливості, репрезентовані у втіленні важливих змістотвірних цілей, стилів поведінки, особливостей психологічної саморегуляції, що охоплюють необхідні для інтеграції в соціальну структуру властивості індивіда. Але крім ціннісно-мотиваційних особливостей важливо враховувати і використовувати психологічні механізми адаптації кожного індивіда, що відкривають двері до змін та інновацій усього суспільства.

Враховуючи вищесказане, здатність до адаптації, вміння планувати і коригувати способи поведінки, власну автономність, ціннісний апарат визначають індивідуальне становище для кожного індивіда, який, відштовхуючись від них, проходить весь цикл соціалізації, занурюючись у суспільну структуру. Натомість соціальні чинники визначені конкретним професійним середовищем, соціальним кліматом трудового колективу, особливостями професійної діяльності (стилем управління, мотиваційними складниками, кар'єрними можливостями), її перспективами тощо. Розвиток і становлення професійного самовизначення виявляється в моральному аспекті

– свідомому професійному виборі й розвитку спеціальних професійних навичок у межах усвідомлення особистого значення праці, осмислення професійної діяльності, моральної готовності до максимальної віддачі; в практичній готовності – знаходження сенсу виконуваної роботи, придбанні спеціальних навичок, знань, умінь, у розвитку творчих здібностей при необхідності; в психологічній готовності – виявлення емоційно-вольових якостей особистості, які визначають форми поведінки, задоволеність роботою, мотиваційні особливості, розвиток потреби у праці. Критеріями здійсненого вибору професії та трудової кар'єри в цій ситуації є характер ставлення до своєї професійної діяльності, ступінь усвідомленості цінності виконуваної роботи, задоволеність працею, активність праці та розвиток творчих витоків, рівень професійних інтересів, спеціальних здібностей, баланс між особистими інтересами і трудовою діяльністю. Успішна динаміка професійної кар'єри визначається узгодженими ціннісними орієнтаціями, готовністю до реалізації професійної діяльності, осмисленої творчості, самореалізації в роботі. Проте включення хлопців і дівчат в професійну структуру має комплекс суперечностей, пов'язаних із самовизначенням молодого покоління. У цій же час, професіоналізація розглядається у суспільстві як приналежність до певного професійного співтовариства, одна з форм самореалізації молодої людини в ході його професійної діяльності, тобто професіоналізація в даному випадку ототожнюється з самим процесом професійної діяльності, коли молодь засвоює знання, вміння, навички, так звані професійні норми, цінності, стандарти. Це є суб'єктивний аспект професійного самовизначення молоді. З точки зору стратифікаційних визначень професіоналізація є набуття соціального статусу через професію, що є об'єктивним аспектом самовизначення молоді. В рамках останнього професіоналізація розуміється як умова розвитку людських трудових ресурсів, як процес включення (або виключення) індивіда в соціально-економічну практику через сферу зайнятості.

З нашої точки зору, саме професіоналізація впливає на успішну самореалізацію молоді в умовах формування гнучкого суспільства. Тому таким важливим є її професійне самовизначення, а завдання суспільства зробити професійне самовизначення як найбільш якісним, чому допомагають успішна соціалізація, самоідентифікація та направленість на соціальну активність. Ми уявляємо можливість успішного самовизначення молоді в розробці стратегії професійного самовизначення, яка можливо саме з урахуванням апарату соціальної філософії. Тому виділяємо такі соціально-філософські аспекти професійного самовизначення молоді, а, саме, розвиток самосвідомості, формування системи ціннісних орієнтацій, моделювання свого майбутнього, побудова еталонів у вигляді ідеального образу професіонала.

Висновки до другого розділу

Розглядаючи ставлення молоді до роботи, професії, праці, ми можемо зробити наступні висновки: юнаки та дівчата за останні 15 років поступово змінюють своє ставлення з пасивного на активне. Усе частіше надають перевагу кар'єрі перед сім'єю, використовують самостійне і творче підґрунтя в засвоєній або поточній професії. Другою характерною рисою в професійній поведінці молоді, що з'явилася за останні 15 років, є націленість на професійний результат тих категорій респондентів, які пріоритетне обрали для себе кар'єру. Вони старші за віком, ніж решта опитаних, самостійні і ініціативні, а праця для них – це є самореалізація через розкриття інтелектуальних здібностей і досягнення високого суспільного становища. Уже зараз ми маємо можливість спостерігати формування професійних еліт серед молоді, які здобувають вищу освіту, тобто професіоналів, які завтра будуть формувати ринок праці, соціальну політику нашої країни, світогляд і культуру, незважаючи на думку більшості молодих людей, які розглядають

професійну діяльність як засіб для забезпечення поточного комфортного стану.

При цьому поведінка молоді на ринку праці відображає точку зору сучасних філософів, які говорять про працю як про творчий процес. Зростання престижу творчих, гуманітарних професій та збільшення кількості респондентів, які все більше хочуть використовувати творчість у професійній діяльності, амбіції при посадовий кар'єрі саме і відображають лише намічені філософами тенденції. Але при цьому, розглядаючи результати аналітичних оглядів, ми бачимо й інший бік цього процесу – молоді люди вважають за краще комфортний спосіб життя, тобто матеріальну забезпеченість, привабливу і «чисту» роботу, що не викликає негативних емоцій; «легкі» професії, які вимагають мінімального відволікання і не пов'язані з індивідуальним розвитком. Молодь згодна на підвищену відповідальність, позаурочну роботу, додатковий заробіток, молоді люди прагнуть до посадового росту, готові домагатися цього в доступному для огляду майбутньому, переважно не виходячи за хронологічні межі 30 років. Саме ці «некомфортні» чинники і рухають їх у професійній діяльності – як у посадовий кар'єрі, так і в процесі професійної мобільності, забезпечуючи соціальний і економічний прогрес для подальшого розвитку людства.

Молодь у часовому проміжку до 30–35 років створює «заділ», у вигляді професії, сім'ї, способу життя, які вона буде надалі експлуатувати для досягнення поставлених зараз цілей, використовуючи ресурси (освіта, досвід, зв'язки тощо), отримані саме в цей час. Але розглядаючи результати опитування молоді про їх актуальні зацікавлення, навіть виражені через майбутню діяльність, резюмуємо: вони здаються більш, ніж дрібними, для будь-якого прогресу і розвитку в сучасному житті. В основній масі все частіше молоді люди говорять про суто прагматичний стан своєї професійної діяльності (праці, робочого місця, посади, обраної професії), яка не викликає дискомфорту, дає пристойний заробіток, можливість особистого зростання. Як можливу інтерпретацію такого вибору ми можемо уявити це або як певну

інфантильність, властиву сучасному поколінню молоді, або як первинний етап накопичення ресурсів (у вигляді професійної освіти, досвіду, посадової відповідності тощо). Зважаючи на це, у подальшому розгляді професійної діяльності ми акцентуємо увагу на неявних, прихованих ознаках професійного розвитку і чинниках зростання, які молодь демонструє, але не визнає, а також на соціальному оточенні, що може виступати однією з причин подальшого професійного розвитку, спонукаючи юнаків та дівчат розвивати самоідентифікацію і професійні компетенції.

Основні положення другого розділу відображенні в наступних авторських публікаціях:

1. Сайфудинова Е.В. Интергенерационная мобильность в социально-философских исследованиях в конце XX – начале XXI века // Перспективи. Соціально-політичний журнал. – 2015, №1 (63). – с.120-127.

2. Сайфудинова Е.В. Особенности изучения социальной мобильности в отечественной историографии XX – XXI веков // Пріоритеті сучасних суспільних наук в трансформаційних умовах. – Львів, 2015р. – с.30-33.

3. Сайфудинова Е.В. Выбор профессии и влияние семьи // Історіосфера. Матеріали десятої наукової конференції викладачів, студентів, магістрів, аспірантів та молодіх учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського. – Одеса: ПНПУ, 2015. – с.31-33.

4. Сайфудинова Е.В. Когда, с кем и какую профессию выбирает современная молодежь. // Актуальні питання, проблеми та перспективі розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти. Збірник наукових праць (за матеріалами X Міжнародної науково-практичної конференції від 30-31 травня 2015р.)- Рубіжне - Харків – Київ – Житомир – Баку – Ніш – Зелена Гура, 2015р. – с.33-36.

5. Сайфудинова Е.В. Основные этапы изучения социальной мобильности в социальной философии XX-XXI веков. // Актуальні проблеми філософії та соціології.- Одеса: НУ ОЮА, 2016, вип.9 – с.110-113.

6. Сайфудинова Е.В. Отношение к труду и профессиональной деятельности молодых людей в конце XX - первых десятилетиях XXI вв. // Гілея. Науковий вісник, збірник наукових праць. – Київ, 2016р., вип.109 (№6). – с.94-99

7. Сайфудинова Е.В. Изменение роли личности и социальной структуры в современных философских концепциях // Грані, Науково-теоретичний альманах. – Дніпро, 2017р., том.20, №9. – с.23-28.

РОЗДІЛ 3

ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ МОЛОДІЖНОЇ СУБКУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

3.1. Структура професійної мобільності сучасної молоді в Україні

Дослідження економічної, соціальної та соціокультурної сутності професії, праці, професіоналізації дозволяє зробити висновки про суперечливий характер доглянутих явищ - оскільки соціальні, економічні, культурні умови часто ведуть до порушення принципів свободи і добровільності професійного вибору, заставляє крім власних талантів, можливостей і бажань враховувати ще й численні навколишні фактори при виборі та отриманні професії. В основі професіоналізації також лежить протиріччя між рівнем професійного потенціалу працівника і характеристиками, що пред'являються до цього потенціалу на ринку праці. Наведений вище набір чисто зовнішніх об'єктивних факторів веде до зміни молоддю свого положення в професійній структурі, так званої мобільності, яка стає масовим процесом, властивим кожному з молодих людей, які обирають і отримують професію самостійно. Саме професійна мобільність в умовах сучасного світу, нарівні з науково-технічним прогресом та глобалізацією, стає чинником, що впливає на трансформацію суспільної структури. Отже, розглянемо, що являє собою професійна мобільність та її різні уявлення у сучасному світі і який вплив вони роблять на суспільство і його структуру.

Під професійною мобільністю ми розуміємо зміну індивідом або групою індивідів займаного місця (соціальної позиції) у професійній ієрархії суспільства, що детально описано в другому розділі даної кваліфікаційної роботи, але для нас зараз важливо не тільки якість визначень даного поняття, але й типологія, внутрішня структура, принципи формування і, звичайно,

чинники, що впливають на розвиток та трансформацію мобільність і звичайно, вплив на соціальну структуру.

Індивідуальна мобільність – це зміна індивідом місця в займаній соціальній структурі, переміщення в межах одного і того ж соціального шару, тобто горизонтальна мобільність; або переміщення з одного соціального шару (класу, групи тощо), так звана вертикальна мобільність. Вертикальна мобільність може бути як висхідною (наприклад, кар’єрний ріст індивіда), так і низхідною (наприклад, розжалування в армії). На мобільність, потрактовану нами як зміну становища індивіда в стратифікаційній системі суспільства, впливає низка чинників, першим з яких можемо назвати реорганізацію соціальної структури і запровадження нової системи соціальної стратифікації (Смелзер, 1998, с.291). Механізм горизонтальної або вертикальної соціальної мобільності молоді наразі починає працювати під час вивільнення (втраті) робочого місця, добровільної відмови від нього, закінчення навчального закладу, повернення зі служби в армії, трудової міграції тощо. Ці ситуації передбачають механізм соціальної мобільності, тобто визначають перехід людей з одних соціальних груп і прошарків до інших. Упродовж усієї історії людства існувало кілька загальноприйнятих для певного часового відрізка соціальних структур, видів державності, видів мобільності, підставою для ідентифікації яких слугують ті соціальні або індивідуальні якості, що сприяли зростанню або падінню соціального статусу. По суті цей соціальний ріст здійснюється в межах тієї чи іншої певної системи стратифікації, і залежно від її ціннісних категорій він збільшує цінність цих якостей. Серед них (в історичному аспекті) соціоекономічні чинники стратифікації:

- престиж певних видів професійної діяльності (наприклад, військові в ранньофеодальному суспільстві);

- влада, як законний спосіб досягнення цілей і могутність як її незаконний еквівалент;

- дохід або багатство (було вагомими у період Реформації в Західній Європі);
- освіта або знання (гегемонія чиновників у Китаї);
- релігійна або ритуальна чистота (раннє християнство);
- родинні або етнічні групи (система каст в Індії, римські громадяни в період існування ранньої Римської республіки).

Сукупність зазначених характеристик формувала певний стиль, спосіб життя і виступила як комплекс певних критеріїв – соціальних індикаторів, взаємопов'язаних з утворювальними їх параметрами (Барбер, 1972). Однак чимало дослідників виокремлюють мобільність як рух індивідуумів декількох типів, які мають численні взаємозв'язки з елементами соціальної структури, що впливають на їх стан всередині соціальної ієрархії. Виокремимо основні: рух між територіями, рух між типами поселень, рух між сферами діяльності, рух між організаціями, рух між посадами, рух між професіями, рух між групами доходу, рух між групами освіти, рух між групами з орієнтації. Для ринку праці та професійної мобільності всі перелічені вище варіанти руху всередині ринкової структури мають багатовимірне і конкретне значення. Вони є первинними актами індивідуальної мобільності і тягнуть за собою всі наступні акти вторинної мобільності. Зважаючи на це, від характеру первинного акту залежить характер вторинного, а також їх кількість, взаємозв'язки між ними, що можуть трансформуватися від дуже жорстких варіантів до порівняно м'яких, що трапляються не часто і не завжди в певному порядку (див. Табл. 3.1.).

На вміщеній в Додатку таблиці (Табл. 3.1) показані схеми первинної мобільності (в крайньому лівому стовпчику), наступні варіанти вторинної мобільності, що виникла згодом. Відмінність штриха демонструє найбільш жорсткі поєднання: чим темніший колір, тим вірогідніше виникнення саме такого варіанта подальшої мобільності. Так, наприклад, первинна зміна групи доходу здебільшого викликає послідовну зміну посади і групи за стилем (способом) життя, рідше – професії або групи за освітою. Проте вона

практично жодним чином не пов'язана з територією, типами поселень, сферами, організаціями. Варіанти зміни одного з первинних параметрів мобільності приводять до змін інших видів мобільності. Власне акт мобільності охоплює цілу групу різнозначних дій, до яких належать як психологічні, так і соціальні дії. Цей акт як замкнута система зазнає впливу з боку інших систем (чинників), зіткнення з якими змушує виступати упродовж усього свого існування (Заславская, 1974, с.18). Найбільш важливими з чинників є:

- впровадження нових технологій, науково-технічний прогрес, який загалом змінює не тільки функціональні характеристики системи, а й соціально-економічні;

- темпоральний чинник, тобто як зміна системи (ринку праці, функцій окремих робочих місць), так і самого індивіда (зростання досвіду роботи, підвищення кваліфікації);

- зміна місця роботи (збільшення або зменшення кількості працівників у трудовому колективі, зміна функцій тощо); не варто забувати і про те, що в наш час змінилася і мотивація людини, яка шукає роботу.

Усі зазначені чинники в різних виявах наявні в сучасних формах мобільності, демонструючи нам різноманітність варіантів пристосування бажань індивідів до економічної та соціальної ситуації. В Україні професійна мобільність, виступаючи як адаптаційний механізм пристосування індивіда до чинної соціально-економічної ситуації, трапляється частіше: це зазначено в роботах автора 1998–1999 рр. (Заславская, 1991, с.54-57). Це зафіксовано і в роботах авторки 2014–2015 рр. у вигляді готовності до зміни професійної сфери, яку 46% респондентів визначають як можливу в разі, якщо «доведеться працювати не за найпривабливішою спеціальністю». І лише 24% респондентів готові продовжити «досягати трудових успіхів в обраній спеціальності». При цьому 81% опитаних респондентів мають інші варіанти працевлаштування, якщо працювати за отриманою спеціальністю буде неможливо.

В Україні процеси адаптації молоді відбуваються швидко, і динаміка змін досить висока, тому що з кінця 80-х рр. XX століття населення одночасно адаптується як до соціально-економічних трансформацій, так і до політичних змін. Динаміка змін, пов'язаних із професійною діяльністю, професійною мобільністю в Україні також висока. Поведінка молоді більш адаптована до соціально-економічного стану суспільства, що відображено в переліку професій, які вона обирає, в готовності до зміни професії, наявності інших варіантів працевлаштування, що демонструють нам зібрані статистичні дані. Для подальшого аналізу соціальних процесів, пов'язаних з працею, професійною самоідентифікацією, і, звичайно, соціальною структурою суспільства, необхідно проаналізувати мотиваційні, ціннісні настанови сучасної молоді, а також діючі компоненти структури та функції професійної мобільності молоді, це допоможе не тільки оцінити поточний стан, а й спрогнозувати подальший розвиток цих процесів.

Професійна мобільність полягає ще й в інтегративній властивості особистості, що виражається у сукупності компетенції індивіда в області професійних знань, здатності активно впливати на розвиток соціально-ціннісних характеристик особистості, що дозволяє виконувати соціально-ціннісні функції в суспільстві. По-перше, це інформаційно-комунікативна функція, пов'язана зі створенням необхідного інформаційного потоку у процесі взаємин, обумовлює розвиток соціально значущих зв'язків, як в близькому оточенні, так і в суспільстві в цілому. Дуже близька до неї аналітико-конструктивна функція, яка забезпечує індивіда професійними знаннями і вміннями необхідними для виконання професійних завдань, вона формує здібності до оцінки обставин, прийняття рішень, аналізу діяльності та її результатів та є системною основою для всіх професійних заходів. Формуюче-розвиваюча функція яка відповідає за процеси розвитку (саморозвитку) ціннісних характеристик і формує реалізацію професійного і творчого потенціалу та діяльнісно-регулююча функція, яка включає в себе організацію виконання прийнятих індивідом рішень, що забезпечує вибір

напрямку діяльності, спонукає до продуктивної виконання обов'язків та соціально-ціннісних дій в суспільстві, а також дозволяє планувати та прогнозувати професійну активність. Система вищезгаданих функцій забезпечує дію механізмів, спрямовану на взаємодію їх усіх в одному єдиному напрямку - формуванні професійної мобільності індивіда, яку ми бачимо в єдності чотирьох структурних компонентів. По-перше, це мотиваційно-ціннісний, це соціальна взаємодія, професійна орієнтація, мотиви, що визначають (детермінують) дії індивіда. Мотиваційний компонент включає мотиви, цілі, потреби в професійному навчанні, вдосконаленні, самовихованні, саморозвитку, ціннісні установки актуалізації у професійній діяльності, стимулює творчий прояв особистості в професійній діяльності. Він передбачає наявність інтересу до професійної діяльності, який характеризує потребу особистості в знаннях, в оволодінні ефективними способами організації професійної діяльності та професійної взаємодії. Індивіди з високою мотивацією соціальних взаємодій виявляють велику активність у професійному спілкуванні, тому це є важливим компонентом у формуванні професійної компетентності. Мотиви досягнення розглядаються в якості детермінанти активності особистості в процесі спільної професійної діяльності. Однак провідним мотивом спільної професійної діяльності ми вважаємо мотив соціальної взаємодії, його мета є формування взаємного і довірчого зв'язку, підтримки партнерів по професійної діяльності. У мотиваційному компоненті розвивається наявність інтересу до професійної діяльності, яка характеризує потребу особистості в знаннях, в оволодінні ефективними способами організації професійної діяльності та взаємодії.

По-друге, у структуру професійної мобільності входить когнітивний компонент, що визначає рівень професійних знань і можливості їх застосування в професійній сфері, а також активні навички та досвід. У свою чергу рівень розвитку когнітивного компонента менеджера визначається повнотою, глибиною, системністю знань в області професійного спілкування.

По-третє, це комунікативний компонент (міжособисті комунікації та міжособисте сприйняття), яке збільшує гнучкість та лабільність. Комунікативний компонент проявляється в умінні встановлювати міжособистісні зв'язки, узгоджувати свої дії з діями колег, вибирати оптимальний стиль спілкування в різних ситуаціях, опановувати засобами вербального і невербального спілкування. У структурі професійної мобільності нам представляється важливим виділення такого компонента, який визначав би рівень розвитку самооцінки, розуміння власної значущості у соціальної групи, відповідальності за результати своєї діяльності, пізнання себе і самореалізації в професійній сфері. Таким компонентом, на наш погляд, є рефлексивний, який включає в себе здатності до самореалізації і самовираження у професійній діяльності, а також здатність транслювати свої цінності в суспільство. Рефлексивний компонент проявляється в умінні свідомо контролювати результати своєї діяльності і рівень власного розвитку, особистісних досягнень: сформованість таких важливих для індивіда якостей і властивостей, як креативність, ініціативність, націленість на співпрацю, впевненість в собі, схильність до самоаналізу, здатність до імпровізації, передбачення, ініціативному, критичного та інноваційної рефлексії і прогнозування результатів своєї діяльності і відносин, творчій уяві, а також професійно-значущих знань, умінь, навичок.

Становлення і розвиток кожного компонента структури професійної мобільності пов'язано з формуванням його характеристик і властивостей, як частини цілісної системи. Таким чином, процес формування професійної мобільності індивіду відбувається в єдності чотирьох компонентів: мотиваційному, когнітивному, комунікативному і рефлексивному, через такі функції: інформаційно-комунікативну, аналітико-конструктивну, діяльнісно-регулюючу, формуюче-розвиваючу, профілактично-виховуючу.

Вибір професії або професійне самовизначення – це одне з найголовніших рішень, яке кожна людина приймає в житті. Професійна соціалізація молоді, що є складником загальної соціалізації, здійснюється або

спонтанно при взаємодії індивідів, або в процесі цілеспрямованої діяльності. Формування професійної мобільності в сучасній молоді відбувається одночасно з процесом соціалізації: спочатку в сім'ї, потім у школі, інституті, і, звичайно, соціумі – серед однолітків, сучасних технологій, засобів масової інформації. Професійна соціалізація тісно пов'язана з трудовими діями, без них вона залишається вузько теоретичною, неповноцінною, оскільки саме в її процесі здійснюється підготовка молодої людини до повноцінної трудової професійної діяльності. Як і будь-яке явище, ставлення до професії у молоді підпорядковане різноспрямованим тенденціям. З одного боку, це підтримка того соціального та/або професійного середовища, що було сформоване в батьківській родині, з іншого боку – це розвиток і прагнення вийти за межі сімейної традиції, знайти нове, нестандартне професійне самовизначення. На цей різноспрямований коливальний розвиток накладаються чинники зовнішнього середовища – економічний стан суспільства, соціальна і державна політика, відкритість і доступність отримання професійної освіти тощо. Молоді люди обирають професію, спеціальність, роботу, зважаючи на всю сукупність наведених вище чинників. Мобільність як зміна положення індивіда в стратифікаційній системі перебуває не лише під впливом особистості власне індивіда, а й навколишнього соціального середовища, а саме становища в соціальній стратифікації (Сайфудінова, 2014, с.91).

З точки зору поколінь виокремлюють два види мобільності: інтергенераційна мобільність між поколіннями однієї родини, інтрагенераційна й індивідуальна мобільність – мобільність усередині одного покоління, мобільність одного індивіда. Індивідуальну та інтергенераційну мобільність розглянуто сучасними зарубіжними, колишніми радянськими та сучасними українськими авторами Т.І.Заславською (Заславська, 1991), Р.В. Ривкіною, О.А. Раковською (Раковська, 1993), М.П.Лукашевич (Лукашевич, 1993), Є.І.Головахою (Головаха, 1998) та ін. Точки зору на індивідуальну мобільність коливаються від розуміння мобільності як основного двигуна професійної кар'єри до одного із чинників формування

соціальної структури суспільства. Розгляд інтергенераційної мобільності в розглянутий період має бути розпочато з розуміння того, які професійні групи в цей проміжок часу були найпрестижнішими для молоді, яке становище всередині цих груп займають їхні батьки, до чого прагнуть представники молодшого покоління. Іншими словами, чи існує розрив між їх бажаною професією (це питання ґрунтовно висвітлено в попередньому розділі дисертаційної роботи) і поточною професією батьків, чи готове молоде покоління, хоч у планах, змінити свій професійний статус, змінити місце роботи, спеціальність, зробити географічне переміщення, та як ці зміни співвідносяться з професійними статусами батьків, їх зайнятістю і професійною освітою.

При розгляді інтергенераційної мобільності були відібрані анкети молодих людей, що мають обох батьків і вказали сферу професійної діяльності батьків і власну (і обрану, і найбільш привабливу). Перелік найбільш привабливих професій, проаналізований у контексті батьківських професій, у кожному конкретному випадку і відображає мобільність, яка виникає між поколіннями. Мобільність з підвищенням професійного статусу продемонстрували понад 70% респондентів обох статей і в 1998–1999 рр. і в 2014–2015 рр., причому респонденти демонструють мобільність і за материнською, і за батьківською лініями (порівняння актуального статусу батька / матері з найбільш привабливою професією респондента, див. табл. 3.2.).

Спадкування професійного статусу відбувається в 5% випадків за материнською лінією і в 9% випадків за батьківською лінією в 2014–2015 рр.; в 17% за материнською лінією і в 14% – за батьківською в 1998–1999 рр. Успадковують юнаки та дівчата в XX столітті і в XXI столітті професії з високим соціальним статусом. За материнською лінією – це управлінські професії (менеджери, керівники, директори, підприємці тощо), професія викладача, гуманітарні професії (історики, перекладачі, редактори тощо), а також робочі спеціальності (один із найвищих показників успадкування). За

батьківською лінією спадкоємства професій на перших місцях також стоять управлінські професії, робочі спеціальності, гуманітарні професії, на четвертому місці – юристи, судді, адвокати, що здебільшого успадковані хлопцями, і медичні спеціальності, які переважно успадковують дівчата. Причому спадкоємство за умови збігу статусів у матері і батька спостерігається тільки в категорії управлінських професій: проте як для дівчат, так і для хлопців такі випадки є поодинокими. Низхідна професійна мобільність спостерігається в 13% за материнською і за батьківською лінією першої частини (1998–1999 рр.) і 17% випадків за материнською і за батьківською лінією у другій частині анкетування (2014–2015 рр.).

Відсутність значних кількісних відмінностей між показниками двох етапів дослідження свідчить про єдиний механізм формування мобільності між поколіннями молодих людей, які успадковують вищі з їх точки зору професійні статуси, маючи намір побудувати свою професійну кар'єру з використанням первинної сімейної соціалізації і сприйнятого батьківського досвіду. У такий спосіб виникає стійкість професійних зв'язків між поколіннями однієї родини, що формує професійну структуру суспільства, де зберігаються інтелектуальний та емоційний досвід, існує передача знань, способів і стратегій поведінки. Висхідна мобільність є передумовою професійного вдосконалення молоді, які, з їх точки зору, прагнуть досягти більшого в професійній діяльності, закласти перспективи майбутнього вдосконалення і розвитку.

Для системного розуміння місця мобільності в сучасному суспільстві нам необхідно розглянути мобільність між поколіннями та її вплив на соціальну структуру суспільства, індивіда на різних рівнях. З точки зору індивіда, формування первинного соціального статусу відбувається в родині, що забезпечує соціалізацію і включення індивіда до системи соціальних зв'язків конкретної сім'ї, яка, із соціального погляду, відтворює індивіда. Сім'я є носієм соціальної інформації, вона накопичує і передає традиційний соціальний досвід у вигляді ціннісних орієнтацій, правил, стратегій

поведінки, виступаючи в ролі агента соціуму, який в першій половині життя індивіда представлений через сімейний осередок. У сьогоденній ситуації спадкування (референтне) за батьківською лінією змінюється на аналогічне за материнською лінією в аспекті професійної приналежності – як для дівчат, так і для юнаків. У цьому можна бачити як один із виявів розвитку фемінізму, так і відхід від традиційної патріархальної сім'ї, що відбувся завдяки технічному прогресу. Останнє дозволяє матерям респондентів займати більш високі професійні позиції, ніж батькам респондентів – в окремих професійних групах (див. Табл. 3.2.).

Як ми бачимо з наведених вище результатів, сім'я впливає на молодих людей та їх вибір професії не тільки формально. Вона формує інтелектуальне і соціальне середовище, повну термінологію, практик, цінностей, норм професій, у яких існують батьки. Молоді люди отримують соціальну підготовку, тобто проходять первинну соціалізацію в професії, аналогічній батьківській: починають підтримувати батьківські цінності, розуміти професію зсередини (прийоми роботи, способи досягнень, професійні зв'язки, графік роботи тощо). У такий спосіб вони одержують ранню професійну орієнтацію, набираючись первинного досвіду, який у подальшому допомагає робити кар'єру швидше, ніж їх одноліткам, які не мають аналогічного сімейного середовища.

Звичайно, можна говорити про біологічне успадкування професійної діяльності, коли діти отримують той же генотип, що мають батьки або хтось з них, і це визначає бажання дітей у професійній діяльності. Але такий підхід буде виглядати вкрай вузьким у XXI ст. Це особливо видно в ситуаціях, коли респонденти обирають професію «від противного»: не те, чим займалися батьки або брати і сестри (зі схожою генетикою), а принципово інші професійні сфери. Або юнаки та дівчата мають не одну освіту, причому перша з них може бути успадкованою, а наступні обрані самостійно або під тиском ситуації, що мала місце в 90-х рр. XX століття – початку XXI століття (і має місце зараз). Спадкування сімейного професійного статусу наочно

розкриває ще одне соціальне питання, а саме визначення рівня соціалізованості або інтеріоризації, коли цінності, норми, настанови стають внутрішніми регуляторами соціальної поведінки, або ж адаптації, що проходить на рівні пристосування до професійних норм. Адаптацію та інтеріоризацію (формування внутрішніх структур індивідуальної поведінки через засвоєння соціальної діяльності, привласнення чужого життєвого досвіду і розвиток індивіда загалом) можна розглядати як два аспекти або домінуючі форми соціалізації. Тут адаптація виступає як більш рання хронологічна форма, а інтеріоризація виникає пізніше, хоч і не в усіх індивідуальних випадках. Адаптація виражається в тому, що індивід, не маючи власної індивідуальності (як будь-яка дитина і / або підліток у родині), зливається з членами сім'ї в одній колективній поведінці. Така поведінка сприяє максимально щільному навчанню (соціалізації) всередині сім'ї, через пристосування і самосвідомість на кшталт «чи можливо це для мене?», «чи цікаво це для мене?», «чи моє це?». З огляду на це через процес самосвідомості адаптація поглиблюється, переходячи на вищий, більш практичний рівень – інтеріоризацію, де індивіди, маючи власний погляд, індивідуальність і особливу діяльність, зокрема професійну, починають відрізняються від інших індивідів. Саме успадкування сімейного професійного статусу і дозволяє молодим людям пройти через обидва ступеня рівня соціалізованості – адаптацію в межах сім'ї та інтеріоризацію в самостійній професійній діяльності. А в подальшому, за межами молодіжної вікової категорії, вийти за «поріг соціалізації», коли індивід завдяки рівню професійної культури і знань, умінь, досвіду може продовжувати свій розвиток за межами соціального середовища, випереджаючи його і змушуючи тягнутися за собою.

З точки зору соціальної групи, індивід, отримавши в сім'ї первинну професійну соціалізацію, далі в межах професійної кар'єри рухається набагато швидше, вкладаючи менше зусиль у досягнення статусу і, звичайно, піднімаючись вище. Це породжує як позитивну тенденцію підйому

соціальної мобільності окремих індивідів, так і негативну: подібні соціальні групи, що складаються тільки з респондентів, які успадкували свій професійний статус, стають «закритими», і це знижує темп і різноманітність розвитку. Розвиток соціальних груп усередині суспільної структури також може бути організований з точки зору мобільності між поколіннями, коли вся група в результаті змін соціальної стратифікації змінює своє положення в суспільстві. Найяскравішим прикладом цього є соціальна перебудова суспільства після революції 1917 року, коли цілісні групи змінили своє положення в суспільстві, а слідом за ними і їх нащадки були змушені через мобільність між поколіннями по-новому вбудовуватися в змінену структуру суспільства або ж намагалися уникнути це через еміграцію, девіантну поведінку (безпритульні 20-х рр. ХХ століття). Схожими були і зміни 80-90-х рр. ХХ століття, коли цілісні соціальні групи, як і їхні спадкоємці, втратили своє становище в системі стратифікації. Наприклад, представники силових відомств: військові, міліціонери, співробітники державних, бюджетних установ (лікарі, викладачі, науковці тощо), яким у зв'язку зі зниженням фінансуванням з боку держави стало складніше передати успішний професійний статус наступному поколінню. Це знову призвело до еміграції і тієї ж девіантної поведінки всередині соціальних груп: вчені та дослідники відправилися в еміграцію; робочі з низькою кваліфікацією – в бандитські угруповання 90-х років ХХ століття; військові і силовики продовжили адаптацію всередині владних структур; вчителі і лікарі заговорили про інші підходи до професії і матеріального становища.

З точки зору філософії, інтергенераційна мобільність відбувається через структурні зміни власне соціуму. Для 70-х рр. – першої половини 80 рр. ХХ століття соціальна структура радянського суспільства ґрунтувалася на кадрах, зайнятих у промисловому виробництві – на кваліфікованих робітниках і дипломованих інженерах, які займали високе соціальне становище. Критерієм для розшарування соціальної структури були: формальна приналежність до управлінських (партійних і адміністративних)

верств та місце в посадовій ієрархії. Вторинне положення серед чинників стратифікації займали матеріальний добробут, територіальна і галузева стратифікація і тільки на п'ятому місці – професійна стратифікація з урахуванням професії, рівня кваліфікації. Реструктуризації економіки в 90-х гг. ХХ століття, коли через зниження кількості промислових підприємств та одночасного зростання підприємств сфери обслуговування і торгівлі змінилася соціальна структура суспільства, викликала у результаті групову мобільність. Змінилися і критерії нерівності: крім управлінських структур на розшарування суспільства стала впливати і форма власності підприємства, на якому працює індивід. Галузева стратифікація в сучасному суспільстві доповнюється стратифікацією секторів економіки, статусним складником і продовжує набирати силу стратифікація за матеріальною ознакою. Поточний розвиток соціальної структури суспільства спричиняє виникнення і розвиток нових професійних категорій, які обслуговують бізнес – маркетингові, рекламні агенти, фінансових і фондових аналітиків, економістів, банківських службовців, фахівці у сфері безпеки, страхових агентів та інших уже в першому десятилітті ХХІ століття .

Ця новітня різноманітність професійних груп вплинула на зміни, що відбулися зі структурою привабливих для молоді професій у кінці ХХ століття – на початку ХХІ століття. Вибір молодих людей, подальше отримання освіти, початок професійної діяльності відзначені зрушенням парадигми, коли в суспільстві починають звертати увагу не тільки на професії, пов'язані з формуванням ринкової економіки (підприємці, економісти, менеджери тощо), але й на професії, що формують самосвідомість покоління (гуманітарні спеціальності – історики, перекладачі, редактори, журналісти та ін.). Критерії для соціальної стратифікації продовжують залишатися тими ж: матеріальний добробут, місце в посадовій та / або владній ієрархії, ставлення до приватної власності. Проте виникають і розвиваються нові критерії, що мають відношення до інформаційного суспільства, до роботи зі свідомістю і самосвідомістю, гуманітарною

спрямованістю. Саме цей напрям у професійній сфері і буде розвиватися в найближчі роки, задаючи новий вектор професійної соціалізації молоді. Одночасно рух соціальних груп у суспільстві задає напрям для мобільності між поколіннями, коли індивід, перебуваючи в одному соціальному шарі з однією і тією ж професією, з одним і тим же статусом, змінює своє положення в соціальній структурі суспільства тільки тому, що суспільство змінюється саме. Зважаючи на це, інтергенераційна мобільність, з одного боку, є продовженням індивідуальної мобільності, а з іншого боку – її макроекономічний рівень є одним з показників структурних змін власне суспільства. Розвиток соціальних структур може зазнати тих динамічних змін, які спостерігаємо і в окремій професійній кар'єрі будь-якого індивіда.

Конкретні вияви мобільності між поколіннями в останньому десятилітті ХХ століття – перших десятиліттях ХХ століття демонструють нам той механізм формування мобільності, який на сьогодні існує в суспільстві, виявляючи категорії хлопців і дівчат, які вже зараз, в поточному стані, мають або в досвіді, або в реальності вдалі акти інтергенераційної мобільності. Перше, що нам необхідно розуміти, звертаючись до інтергенераційної мобільності, це власне, ким є батьки наших респондентів з точки зору професії, наявної освіти і, відповідно, в межах професійних напрямів, які обрали їхні діти. Використовуючи далі результати досліджень автору, якій на протязі останніх років розглядував суспільну думку молоді через різноманітні анкетування, опитування, інтерв'ювання здійснені як особисто, так і другими науковцями, можливо слідуючи чином уявити структуру сучасної професійної мобільності молоді в Україні в усіх деталях.

Розглядаючи ставлення молоді до вибору професії, по-перше, звернемо увагу на їх батьків, адже саме вони в перші десятиліття життя своїм прикладом, професією, способом життя визначають як об'єктивно, так і суб'єктивно точку зору своїх дітей на професію, роботу, розвиток.

Батьки молодих людей за своєю професійною приналежністю належать до тих самих груп, які відзначають і їхні діти у своїх бажаннях. Матері

сьогоднішніх юнаків та дівчат, це в першу чергу, викладачі, вчителі, вихователі та інші педагогічні професії, по-друге, представники сфери послуг (бармени, офіціанти, кухарі, швачки, флористи та ін.), по-третє, менеджери і керівники, а також, лікарі, медсестри, біологи. Зовсім інакше виглядають професії татусів, у перше, це місця робочі спеціальності(будівельники, вантажники сантехніки тощо), на другому місці – менеджери і керівники, на третьому місці – інженери, на четвертому місці – співробітники силових відомств. Таким чином, з точки зору професійної приналежності, досить чітко відокремлена гендерна приналежність професій батьків. По-перше, існують, професійні групи (співробітники сфери послуг, викладачі, державні службовці, лікарі тощо), де зі значною перевагою домінують як мами дівчат, так і мами хлопців. По-друге, існують аналогічні чоловічі групи, де переважають батьки як дівчат, так і юнаків – менеджери і керівники, інженери і програмісти, робочі спеціальності. По-третє, до групи «безробітних» (тимчасово або ж постійно, у вигляді пенсіонерів, домогосподарок, які перебувають у декреті тощо) відносяться обидві гендерні групи (і батьки, і матері), хоча матерів в два рази більше ніж батьків. Освіта батьків є однією із сімейних відправних точок для подальшого отримання освіти вже самою молоддю, і це стане для нас базою для подальшого порівняння позицій дітей та їх батьків, щодо достатньої для них освіти, а також рівня професійної мобільності. З точки зору отриманої освіти, матері, як хлопців, так і дівчат, переважно мають вищу освіту. По професійної приналежності, серед матерів, які мають вищу освіту, найчастіше трапляються викладачі, менеджери і керівники, фінансові співробітники. До осіб з вищою освітою належить також і частина безробітних матерів юнаків, хоча ще більша кількість безробітних серед матерів, які мають середню освіту. Також серед матерів з вищою освітою, з професійної точки зору переважають представники сервісних спеціальностей – офіціанти, кухарі, бармени, кухарі, швачки, флористи тощо; та медичний персонал – медичні сестри, лаборанти та інші. Серед матерів, які мають

незакінчену вищу і незакінчену середню освіту, превалюють або безробітні або представники сервісних спеціальностей.

Відносно татусів, то серед них також переважають особи з вищою освітою, у два рази менше із середньою і незначна кількість, з незакінченою вищою освітою. З точки зору професійної приналежності, серед татусів, які мають вищу освіту, переважно трапляються менеджери і управлінці, представники робочих спеціальностей, інженери, і, традиційно, безробітні у невеликій кількості. Серед тих татусів, у кого вища освіта не закінчена, переважають приблизно в тій же кількості і ті ж професійні групи, що і у татусів з вищою освітою. Татусі із середньою освітою, за професійною приналежністю – це переважно представники робочих спеціальностей, трохи менше менеджерів і управлінців та безробітних. Отже, в основній масі батьки сьогоденній молоді – це добре соціалізовані дорослі люди, з вищою або середньою освітою, з професійною приналежністю, яку їхні власні діти знають і можуть описати. Незважаючи на велику кількість безробітних як серед жінок, так і серед чоловіків, у освічених батьків діти досить активно продовжують вибирати професію, здобувати освіту і планувати майбутню кар'єру.

Достатньою освітою хлопці та дівчата для себе вважають всі можливі варіанти, які пропонуються сьогодні українською системою освіти – школу, технікум, різні ступені вищої освіти, аспірантуру (Сайфудінова, 1997, 1999, 2014). І хлопці, і дівчата достатньою освітою для себе здебільшого вважають освіту, отримана на різних щаблях ВНЗ, про це говорять більшість, але ж характерною особливістю є той факт, що хлопців, які обирають крайні варіанти освіти (школа і аспірантура), більше, ніж дівчат у декілька разів, а це свідомо більш ризикові варіанти соціалізації, які можуть і не принести бажаного результату.

Розглядаючи освіту, яку вважають достатньою для себе жінки, і освіту, отриману їх обома батьками, потрібно звернути увагу на те, що вони у своєму прагненні до певної освіти здебільшого слідує за матір'ю. І чим

вища освіта матері, тим більш високу освіту прагне отримати дочка, і, відповідно, чим нижче освіта в матері, тим менше вказують вищу, ніж у батьків, освіту. Татусева освіта такої засадничої ролі не відіграє: за наявності у батька середньої освіти, дівчатка в меншій кількості хочуть здобути вищу освіту, за умови середньої освіти матері, – більшість вважають достатньою вищу освіту, а при середній освіті батька їх уже менше. Роль татусевої освіти для хлопців виконує таку ж стимульну роль, як освіта матерів для дівчат: хлопці із середньою освітою батька вибирають вищу освіту. При вищій освіті батька кількість випадків, коли молода людина обирає вищу освіту або аспірантуру незначна, але є вищою, коли у батька теж вища освіта чи аспірантура, ніж освіта у матері. Отже, юнаки та дівчата у виборі освіти тяжіють до освіти, отриманої батьком, для хлопців, і матір'ю для дівчат. При цьому і ті, й інші не відкидають для себе можливості отримання вищої освіти, а в деяких випадках і навчання в аспірантурі. Цей факт не дуже виразно виявляється в поточній ситуації, проте далі ми розглянемо його під час аналізу інтергенераційної мобільності респондентів і зможемо побачити вплив батьків тієї ж статі на вибір професії молодими людьми. Тем паче для розуміння того, як сучасне покоління бачить індивідуальну мобільність, тобто власний професійний шлях, розглянемо те, про який професійний вибір вони говорять, називаючи найбільш привабливу і сучасну професію, якою можуть і не володіти через вік і освіту і як на це впливають їх власні батьки та їх професійний вибір.

Вибір професії у рамках батьківської сім'ї і пережитої молодими індивідами первинної соціалізації оголює особисту і соціальну гнучкість молоді, які слідує за власними бажаннями, стикаються з різноманітними труднощами. По перше не завжди бажана професія є реальною в сілу цілого ряду обставин (див. Табл. 3.3., 3.4.) Найбільш привабливі професії, з точки зору юнаків і дівчат, це гуманітарні спеціальності і творчі професії, наприклад, для тих хто обрав гуманітарну спеціальність, вона и була бажаною, а ті, хто мріє про творчу, професію набагато рідше володіють або

отримують її. Така ж ситуація має місце не тільки у сфері гуманітарних або творчих професій, вона характерна і для менеджерів, фінансистів, лікарів і т.д. Враховуючи цілий ряд практичних феноменів, які стають причиною цього, а саме, невдала професійна орієнтації молоді, психологічна інфантильність, обмежені можливості ринку праці молодих фахівців тощо. Але всі ці чинники спричиняють ситуацію, яку ми бачимо в наявній професійній орієнтації: молодих людей приваблюють професії, якими вони не володіють у поточний момент, і, навпаки, освіта та професійна діяльність не є тим, чого вони прагнуть, про що мріють і що їх приваблює. Природно, що ті індивіди у яких є розбіжність реальної (одержуваної) або бажаної професії не відчувають задоволеність своїм вибором. Вони змушені адаптуватися до ситуації, що склалася, причому роблять це усіма доступними їм способами. Цей внутрішній конфлікт і призводить їх до індивідуальної мобільності – зміни професії, місця роботи, освоєння нової кваліфікації або суміжної спеціальності. І навіть за наявності конфлікту юнаки та дівчата готові до подібної ситуації (див. Табл. 3.5., 3.6.). Що робити, якщо професія не подобається, не влаштовує робота, спеціальність є непривабливою?

Молодь досить гучно реагують на порушені професійні плани, якщо їм доведеться працювати не за привабливою спеціальністю, то більшість молодих людей готові поміняти роботу на більш привабливу, щойно випаде така можливість, і лише невелика кількість готова продовжувати працювати далі за обраною спеціальністю (див. Табл. 3.7., 3.8.). При цьому дівчата проявляють більшу мобільність, вони готові міняти роботу частіше, ніж хлопці. При цьому саме юнаки, а не дівчата, згодні зачекати, отже, продовжать вибирати свою поведінку і приймати подальші рішення. Хлопці і далі виявляють себе менш мобільними на відміну від дівчат: у них менше варіантів альтернативного працевлаштування, якщо робота не сподобається. Наявність альтернативного варіанта вже свідчить про те, що молодим людям є куди рухатися у разі, якщо професійна діяльність з певних причин не складеться. Причому варіанти альтернативного працевлаштування є в усіх: і

у тих, хто планує працювати за непривабливими професіями, і у тих, хто однозначно планує щось змінювати. Але це явище має і зворотну сторону – ті індивіди, які мають запасні варіанти професійної діяльності, вони і більше готові для змін. Це прекрасно ілюструє водночас два характерних підходу юнаків та дівчат: з одного боку, вони готові до індивідуальної професійної мобільності, а вона не є для них негативним або неприйнятним явищем, а з іншого боку – як хлопці, так і дівчата проявляють себе більш ніж стабільними у професійній діяльності при вкрай малому досвіді й невисокій кваліфікації. Вони мають запасні варіанти працевлаштування, готові практично беззастережно міняти професійну діяльність, щоб досягти своєї мрії або ж реалізувати намічені цілі. Тем паче, професійна мобільність – це системне явище, що відображає об'єктивну сторону процесу соціалізації індивіда (зміст і напрямки соціально-економічної, освітньої, культурної політики, а також функції, принципи, завдання в управлінні суспільством, законодавчі, нормативно-правові, організаційні, поведінкові та інші умови соціального буття) і суб'єктивну (комплекс основних особистісних якостей, також визначають зміст і напрям соціальної мобільності). Об'єктивна і суб'єктивна сторони процесу соціальної та професійної мобільності індивіда, або об'єктивні і суб'єктивні її фактори, знаходяться в постійній взаємодії. Їх результатом є горизонтальний, вертикальний і інші типи мобільності людей в суспільстві. Сучасний науковий погляд на мобільність дозволяє розуміти її в наступних значеннях: як явище; та якість і ресурс властиві будь-якому індивіду; у вигляді процесу індивідуальної та групової соціалізації індивіда, а також як процес реалізації індивідами особистих якостей, що визначають їх здатність до будь-якої мобільності; певний результат професійної діяльності (так звана реалізована мобільність) індивіда за певний період. З точки зору особистісних якостей індивіда професійну мобільність можна розуміти як притаманну йому індивідуальну спроможність і готовність знаходити і змінювати професійну категорію, стан, статус, форму, вміння швидко орієнтуватися у ситуації, а також

самоорганізовуватися, швидко і успішно оволодівати новими видами професійної діяльності. Ці якості індивіда проявляються у придбанні їм достатнього власного ресурсу, формуванні власних цінностей, соціальної компетентності, культури, соціального досвіду, інших якостей, які забезпечують ефективність і результативність професійної діяльності, швидке виконання поставлених перед індивідом різноманітних завдань у різних умовах соціально-професійних, соціально-культурних, функціонально-статусних та інших переміщень в професійному мірі. Об'єктивним фактором формування професійної мобільності є соціальне середовище - сукупність матеріальних, економічних, соціальних, політичних і духовних умов існування, формування і діяльності індивідів і соціальних груп. Соціальна середа включає політику, економіку і суспільну сфери, а також суспільну свідомість і культуру в широкому сенсі. Тому соціальне середовище для кожного індивіда включає і його найближче соціальне оточення, тобто сім'ю, професійну, навчальну та інші соціальні групи, в які індивід входить. У той же час соціальне середовище це перш за все люди, об'єднані в різні групи, спільності, формальні і неформальні інститути, з якими кожен індивід знаходиться в специфічних відносинах, у складних і різноманітних системах комунікацій та взаємодій. Соціальне середовище, оточуюче особистість, спрямовує активність, впливає на людину, орієнтує, мотивує, адаптує, навчає, виховує його, регулюючи, підпорядковуючи соціальному контролю, захоплюючи, «заражаючи» відповідними «моделями» поведінки, спонукаючи, а нерідко і примушуючи індивіда до певної спрямованості соціальної поведінки і діяльності.

Таким чином, соціальне середовище стає ще й джерелом розвитку особистості, одночасно виступаючи об'єктивним нормативним чинником, що створює умови впливу на індивіда. Професійна мобільність кожного індивіду безперечно втрапляється під впливом суспільства, яке змушує його зробити вертикальні або горизонтальні переміщення з одної соціальної позиції в іншу. Складові елементи професійної мобільності дадуть нам можливість

визначити принципи формування самої структури - критерії оцінювання мобільності та управління нею із боку, соціального середовища. Завдяки процесу формування професійної мобільності якій відбувається у професійної, освітньої, культурної, соціокультурної середовищах, які забезпечують зміст, траєкторії, динаміку Руху для кожного індивіда окремо. Виключно для цього структура професійної мобільності індивіда поєднує у собі різні функції соціального середовища, що впливають на індивіда в процесі його професійного становлення, самовизначення та подальших змін. Різноманітні чинники дозволяють краще зрозуміти вплив внутрішніх і зовнішніх (об'єктивних і суб'єктивних) факторів соціуму на індивіда. Вони головним чином визначають якість, зміст, напрямок, результати його соціального розвитку, якій має чинники системного, складного, широкого, але структурованого процесу їх взаємодії. Вони визначають напрямок і зміст тривалого процесу соціального становлення розвитку індивіда, його власні функції (принципи). Об'єктивними факторами, які впливають на структуру професійної мобільності індивідів є науково-технічна революція, урбанізація, глобалізація, збільшення потоку циркулюючої інформації, а, особливо, зростання темпу і ескалації всіх зазначених процесів. Суб'єктивними факторами деяких компонентів професійної мобільності індивідів є їх професійна орієнтація; професійний відбір, соціальна та професійна адаптація, професійна мотивація; оцінювання; освіта (навчання); професійне виховання. Всі ці процеси відбуваються у соціальному середовищі і результатом їх може являтися як професійна деформація так і професійній розвиток особистості. Таким чином і процес соціалізації, і процес професійної деформації, які в ньому відбуваються, іноді сприймаються статично, у вигляді причин або наслідків соціального розвитку індивіду, але в невдалих випадках це тягне за собою соціальну деформацію. Все ці процеси так чи інакше детерміновані функціями (принципами) соціального середовища, у цій же час об'єктивно існуюче соціальне середовище, соціальні групи та індивіди таким же чином змінюється в залежності від конкретного

розвитку самого суспільства, політичної, правової, економічної, культурної, соціальної та інших сфер суспільства. Зміни культурних, соціальних стандартів, ціннісних орієнтацій, внутрішніх мотивацій, норм діяльності та поведінки, неминуче тягне за собою зміну вимог до ціннісних орієнтацій та професійної компетенції особистості. Цій процес є постійним, назавжди поєднує розвиток особистості та її взаємодію с соціумом та зовнішнім світом. Якщо ж йдеться про професійний розвиток, то перше, з чим індивід стикається, виступає професійне середовище, що тісно взаємодіє з соціальним середовищем, з її більш широкими правами і обов'язками. В структурі професійної діяльності виділяються: суб'єкт (праця), об'єкт (предмет праці), засоби діяльності (знаряддя праці) і середовище (як невід'ємна частина, в якому професійна діяльність відбувається. На тлі визначеного соціального середовища, наповненого впливами об'єктивних складових частин професійної мобільності, які, у кінцевому підсумку, і визначають якість конкретного соціального середовища, адаптуються, розвиваються, трансформуються індивідуальні якості індивіда, що визначають конкретну конфігурацію і зміст соціальних переміщень, компетентність, професіоналізм (у рамках професійної мобільності), на протязі всього життя молодих людей. К суб'єктивним складовим структури професійної мобільності (внутрішні чинники, властиві самому індивіду) ми можемо віднести ціннісні орієнтації які відображають внутрішні потреби індивіда, це - наміри, покликання, інтереси, очікування, задоволеність, придатність. Також до суб'єктивних складових структури ми відносимо безпосередньо впливаючи на конкретні траєкторії та конфігурації професійної мобільності, компетенції, а, саме, вроджені та набуті якості, здатність до навчання, досвід (і професійний, і соціальний), культура і власне, професійна, та соціальна компетентність. Але фактором, що розподіляє у процесі професійної мобільності діяльність індивідів стає соціальна деформація, яка у випадку відсутності необхідного ресурсу, ціннісних орієнтацій, широкої або глибокої компетенції, змінюю напрям

розвитку (руху) індивіду, який не маючи можливості відповідати вимогам певного соціуму свідомо чи вимушено використовує можливість мобільності, чи навпаки, залишається на місці.

Отже, професійна мобільність як явище і процес, якій у даному випадку збігається з рухом індивідів за межі їх соціальної середовища, виступає наслідком невідповідності, а, саме, конфлікту ступеня розвитку індивідуальних якостей особистості з умовами соціального середовища тобто, неможливості отримати бажане, перебуваючи в сьогоdnішньому стані. А для досягнення необхідного результату необхідно змінити своє місце в соціальній структурі суспільства, перемістившись в інший професійний або соціальний шар. Зважаючи на це, юнаки та дівчата щодо професійної мобільності виявляють гнучкі адаптаційні властивості своєї індивідуальності. Хоча вони і готові жертвувати певними умовами у процесі професійної діяльності, але за підсумком (як результат) вона повинна відповідати їхнім очікуванням – давати матеріальний достаток, кар'єрний ріст, різноманітні можливості поза роботою і професією (вільний час для хобі сім'ї, розваг, друзів). Актуальне ставлення молодих людей до мобільності мало відрізняється від того, що вони транслиували двадцять років тому (в кінці ХХ століття). Проте тенденція, закладена ще тоді, залишилася, це збільшення індивідуалізації кожної молодої людини, зростання і розвиток власних здібностей і талантів, використання їх у професійній діяльності, а також потужний вплив вибору професії і праці на формування і соціалізацію власне індивіда. Молодь готова використовувати мобільність для зміни професійної діяльності, кар'єрного зростання, задоволення індивідуальних запитів. Молодь обирає власний спосіб професійного і кар'єрного росту, ґрунтуючись на індивідуальних цінностях, їх адаптації та подальшій інтеріоризації. У той же час молодь через систему цінностей та пережиту ними соціалізацію, формує спільноти і соціальні групи, відмінні від наявних у суспільстві. Ці спільноти і групи є більш мобільними, гнучкими, активними, вони ж вони ж стають і своєрідним носієм змін та інновацій.

3.2. Формування гнучкого суспільства як результат розвитку професійної мобільності молоді

Розглянувши вище, як формувалося поняття «молоді» в ХХ–ХХІ ст., самоідентифікацію і соціальну активність молодих людей, цінності і ставлення до професії, роботи, праці, механізм формування професійного вибору, відбитий у професійній мобільності, тощо, необхідно, на наш погляд налаштуватися на чинному стані суспільства, у якому живуть юнаки та дівчата, та як вони її формують через свою поведінку і спосіб життя. Сучасне суспільство, назване вченими «гнучким» (Бек, 2008), є суспільством ризику. Для нього характерна втрата особистістю контролю над соціальними процесами, зростаюча в зв'язку з цим невизначеність і прогресуюча незахищеність особистості перед обличчям неконтрольованих нею змін, що виникає в умовах прагнення кожного відмовитися від досягнення перспективних цілей заради отримання негайних результатів, що в остаточному підсумку приводить до дезінтеграції як соціального, так і індивідуального життя. З другої сторони, гнучке суспільство створює унікальні умови для професійної соціалізації індивідів, збільшуючи інтенсивність і глибину соціальної активності і змінюючи форми і варіанти соціальної адаптації, постійно і послідовно перетворюючи її в інтеріоризацію.

З нашої точки зору, гнучке суспільство розвиваючись шляхом проб і помилок, генерує ці суперечності та ризики. Ми можемо виділити наступні характеристики гнучкого суспільства – неспрямованість змін, які несуть в себе хаотичність та короткостроковість та безперервність. Усі зміни, які тривають у суспільстві не очікувані та не передбачувані. При цьому ресурси (і матеріальні, і нематеріальні) в такому суспільстві є обмеженими, а індивіди змушені враховувати і справлятися з цим. Якщо в консервативному суспільстві поділ на класи/стани/групи є результатом доступу до ресурсів і формалізації суспільних прав на це, то з ростом темпу науково-технічної революції ресурси, перероджуючись з матеріальних у нематеріальні,

перестають бути зосереджені в одних руках і розподіляються між багатьма індивідами. Цій новий суб'єкт мирової історії, будучи характерним для «гнучкого» суспільства, насамперед стає ще одним агентом глобалізації, не маючим ніяких зобов'язань, коренів довгострокових планів. Ще однією важливою характеристикою нової епохи стає модифікація ролі часу і простору: науково-технічна революція дозволяють використовувати нові комунікативні технології, які змінюють суть фізичної мобільності - просторові зв'язки починають слабшати та нівелюватися. Таким чином, індивідуалізація, яка у минулому була можлива тільки для тієї особи, яка знаходилася нагорі ієрархічної структури, тобто еліта (та, яка знаходиться внизу ієрархії, практично не мала індивідуальності), в гнучкому суспільстві стала можлива для усіх. Індивіди не повинні втрачати власний шлях індивідуалізації, оскільки він є і долею, і практичною здатністю відстоювати свої права. Завдяки цьому доля вперше з філософського поняття перетворилася на соціальне. А мобільність, яка є ще однією характерною рисою «гнучкого» суспільства дозволяє відобразити суть трансформації соціального простору у сучасності та розставити акценти розглядаючи її також як тимчасово-просторову динамічність, втіленої у відсутності прихильності до певного місця, тобто нового втілення волі, завдяки чому кожний індивід має можливість рухатися далі за межі звичайних правил у зону нових експериментів, що виникли в індивідів разом з мобільністю і наслідками цих експериментів – можливістю керувати, обирати, продукувати прийнятні соціальні умови, не відображена у правовому полі. Це породжує основний конфлікт сучасності, який є підґрунтям будь-якого конфлікту в хронологічному розвитку. Чинні обов'язки матеріалізовані в конституційних правах, а з огляду на особливості динамічної сучасності вони мають шанс не втілитися в правовому полі ніколи (через різноманітність, швидкість змін, присутність на різних рівнях ієрархії тощо).

У той же час індивід вперше отримує можливість встановлювати правила і межі в навколишньому соціальному полі. Індивідуалізація

позбавляє чоловіків і жінок досвіду і навичок, отриманих від інших індивідів у процесі соціалізації і навчання, які до формування «гнучкого суспільства» були затребувані й відповідали актуальному стану реальності. Суспільство, яке існувало в минулому, назване дослідниками тоталітарним (Бауман, 2008,с.69), тому що було жорстко структурованим і узаконеним конституцією. А процеси і його складники перебували під контролем держави, тому будь-які зміни починалися з проектування. Лише потім держава та індивід приступали до творчої діяльності, яка була визначена законодавством, що застарівало одночасно із втіленням проекту.

Раціональність, яку захищає держава в сучасному суспільстві, стає зайвою: індивіди зайняті самостійною організацією власного життя і підтриманням продуктивного зв'язку з іншими такими ж індивідами. Суспільство перестає розділяти фізичну і розумову працю, тобто стає місцем, де доступні індустріалізація, накопичення і саморегулювання (Бауман, 2008, с.48-69). Колективні принципи накопичення характерні для нового соціуму, а індивідуальна суперечлива поведінка, форми адаптації очікувань є перманентно конфліктними і розхитують жорстку тоталітарну структуру раціоналізацією і постійною механізацією соціальних і виробничих процесів. Такі економічні поняття, як капітал, управління і праця продовжують залишатися взаємозалежними. Для подальшого розвитку вони виробили правила і традиції, позначивши свої потреби в нескінченній кількості людського капіталу через масштабне зростання, що стосувалося в період глобалізації всіх країн і всіх континентів, так чи інакше прив'язавши до себе все продуктивне людство. Працівники і робочі місця були жорстко зв'язаними один з одним у процесі виробництва, тому стали перешкодою для тієї мобільності, яка, як тиха еволюція, почала розвиватися саме в передових технологічних компаніях, обіцяючи нові продукти, нові процеси, нові відносини в майбутньому. Розрив зв'язку з цим дозволив працівникам на робочих місцях радикально змінитися самим і змінити соціальну структуру

суспільства, перейшовши від жорсткої тоталітарності до гнучкої моделі суспільства.

Зникнення лідерства, яке в минулому періоді допомагало індивідам орієнтуватися в навколишньому світі (досягати своїх цілей, встановлювати через еталонні способи поведінки нові правила і закони), призвело до появи іншої «еталонної» фігури, яка не несе відповідальності за те, що відбувається і виступає в межах, визначених самими індивідами. Консультанти стають новим зразком у гнучкому суспільстві, яке не потребує авторитетів, а потребує тих, хто в кожній конкретній унікальній практичній ситуації покаже варіанти майбутнього розвитку, розв'яже актуальні проблеми для кожного індивіда окремо. Масштаб інших втручань суспільства в життя індивіда змінюється від всепрониклого світового лідерства до демонстрації порад для кожної людини окремо. У такий спосіб збільшується роль індивіда та його самостійність у вияві думки і пошуку можливостей. Зростання самостійності індивіда, його відповідальності за власні дії при наявності консультанта розкриває не тільки нові можливості, а й робить відповідальність за власні вчинки частиною особистісного індивідуального досвіду. Коли не існує обов'язкових для виконання правил і законів, не існує інституту, який здійснює контроль і облік того, що відбувається між індивідами, немає меж між добром і злом, з точки зору суспільства світ стає набором можливостей, контейнером, у якому знаходяться упущені і ще не знайдені шляхи подальшого індивідуального розвитку (Бауман, 2008, с. 70). Ця майбутня невизначена нескінченність посіла місце, що залишилося порожнім після нівелювання ролі вищого відомства – лідерства – в жорсткому тоталітарному суспільстві.

Сучасне суспільство, назване дослідниками споживчим (Бауман, 2008), продукує нові інтереси в індивідів. Але мотивація в гнучкому суспільстві відмінна від мотивації в тоталітарному, оскільки споживчий інтерес ґрунтується вже не на регуляції (стимуляції) бажань, а на звільненні цих бажань і фантазій (Бауман, 2008; Харман, 2015; Харман, 2018). Тепер

бажання – це і самовираження, і самовтілення, що дозволяють індивіду бути ще більш індивідуалізованим, ще більше відрізнятись від усіх інших. Мотивацією в гнучкому світі виступає власне предмет бажання, у такий спосіб замикаючи коло важливих етапів у процесі досягнення. Споживче товариство – це руйнування й усунення старих потреб і втілення нових. Негнучка, регламентована, кінцева структура такого суспільства стає в сучасності плинною та розтяжною за рахунок зміни в ній положення індивідів, які отримали велику свободу. Якщо в минулому рух до досягнення мети був мотивований зовнішніми чинниками, – марнославством, амбіціями, заздрістю, то тепер рух до мети виходить з індивідуального бажання, яке є спонтанним, несподіваним, випадковим, хаотичним.

На думку Зигмунта Баумана (Бауман, 2008), постмодерністське суспільство задіє переважно споживчі, а не продуктивні здатності індивіда. Воно збирає разом мотивації членів суспільства, що є більш конструктивним, оскільки генералізація ресурсів індивіда в процесі досягнення мрії стає більш продуктивною саме через несподіванки і хаотичність у досягненні мрії, до якої прагне індивід. Якщо згадати ту доктрину, яка була запропонована Абрахамом Маслоу (Маслоу, 2008) щодо піраміди потреб, то ми побачимо, що запропонована ним структура є жорсткою та прогнозованою, вона поділяє потреби на розкіш і гріх, норму і заборону. Життя індивіда, організоване навколо споживання в постмодерністському суспільстві, не залежить від норми і регуляції. Воно організовано навколо процесу досягнення мети, причому мета не обмежена правилами, рамками і структурами. Зигмунт Бауман виражає точку зору, що, жодні конкретні цілі не є символом успішності індивіда, тому що суспільство загального порівняння лише диктує напрямок, але для всіх його членів меж досягнення не існує (Бауман, 1995). Немає норм, немає обов'язкових потреб, немає хибності або правильності бажань, немає орієнтирів, немає відповідностей. Зважаючи на це, головними для індивіда стає не мета, не напрямок руху, а готовність рухатися далі в тій формі, яка для нього прийнятна. Йдеться про

його розвиток і нові бажання, спокуси, хаотичний рух у бік їх задоволення, що не обов'язково завершиться, але організує рух вперед та не дозволить наявним потребам зробити нові відчуття надлишковими чи обмежити можливість розуміти або відчувати їх.

Розглядаючи ціннісні орієнтації юнаків та дівчат раніше, ми звертали увагу передусім на їх індивідуальні пріоритети. Але, вивчаючи механізми їх формування та взаємозв'язку із суспільною структурою, необхідно пам'ятати, що цінності молодих людей пов'язані з їх стратифікаційною позицією. Власне позиція в соціальній структурі і диктує індивіду підтримувані ним цінності. Суспільний розвиток як соціальне явище походить від професійної діяльності, освіти та винагороди, одержуваної індивідом. Дуальність цього поняття дозволяє не тільки індивідам формувати суспільну структуру, але й суспільству створювати соціалізовані шляхи створення ціннісних орієнтацій для індивідів, які перебувають у різних соціальних групах. Чинники соціалізації формуються в різних групах залежно від місця в займаній соціальній структурі, де вони по-різному впливають на індивідів – консервативно або революційно. Соціалізація через сім'ю завжди була консервативною, оскільки передбачала передавання молодим людям правил і засад, у найкращому випадку актуальних, але переважно – застарілих. А соціалізація через громадські настанови транслює їм прогресивні правила поведінки у професійному розвитку.

З розвитком цивілізації (розвитком суспільства) чинники соціалізації відображають природну даність – сім'я, близькі, друзі, соціальне оточення. І вони ж стають чинниками жорсткої ієрархічної структури, де для подальшого існування індивід змушений адаптуватися до суспільства. Нові чинники соціалізації, що виникають у процесі поточного розвитку, створюють іншу, гнучку форму нової соціалізації. Адаптація (приспосовування), що формує жорсткі і консервативні зв'язки, замінюється інтеріоризацією (розвитком внутрішніх настанов) і залишає можливості для змін індивіда і подальшого розвитку його і суспільства. При цьому консервативні чинники не зникають –

вони переміщуються в соціальні групи, менш мобільні, більш стійкі і більш численні (з точки зору ринку, так звані «пізні послідовники»).

Розвиток внутрішніх настанов формує у молоді нові підходи до стандартних способів поведінки у виборі професії. Вони продовжують здійснювати ті ж дії, що і їх попередники 20-30 років тому, але наповнюють ці дії новими смислами. Наприклад, обрання молодими людьми професії, ставлення до творчості, до одержуваної професії, де існують новітні умови, відповідні до тенденцій сьогоднішнього розвитку, – це нове ставлення до праці через творчість. Це не пошук творчих витоків як антитеза виконання роботи за заданими правилами, це скоріше ставлення до праці як процесу, у межах якого праця є вільним волевиявленням людини і процесом зайнятості індивіда. Ставлення молоді до професійної діяльності є таким, що вона відкладає на майбутнє своєї кар'єри питання використання творчості. Це доводить уникнення молодими людьми (і іншими віковими категоріями), праці і професійної діяльності у вчорашніх її виявах – наявності довічного місця роботи, єдиної обраної ще в юності професії, а часто й успадкування її (або її вдосконалених варіантів) зі свого соціального кола – від батьків і близьких. Молодь більше цікавлять результати (наслідки) праці – отримана заробітна плата, вільний від роботи час, емоційний стан і, судячи з наявних тенденцій, якщо все це можна отримати без професійної діяльності, то така позиція теж цілком влаштовує і хлопців, і дівчат. З огляду на це юнаки та дівчата, які останні кілька десятиріч переживають поляризацію ставлення до кар'єри, нарешті змогли вибратися зі спроб присвятити себе і сім'ї, і кар'єрі одночасно, і повністю зосередитися на професійній діяльності як засобі самореалізації та самовдосконалення. Така позиція і веде до збільшення випадків, коли молоді люди обирають творчі професії: з одного боку, як спосіб уникнути рутини і правил, а, з іншого боку, творча професія виступає ще і засобом самореалізації, як ще один варіант саморозвитку. Посадове і кар'єрне зростання, прагнення до зайняття більш престижної, високої і добре оплачуваної посади, що забезпечує результати професійної

кар'єри, – дохід, вільний час, позитивний емоційний стан, а на додаток до них ще і самореалізацію. Забезпечує її (самореалізацію) і більш складний шлях розкриття інтелектуальних здібностей і подальше досягнення високого суспільного становища. Всі названі вище напрями для професійного розвитку (нарощування інтелектуального досвіду, саморозвиток, суспільне визнання тощо) є широко відомими компонентами піраміди потреб Абрахама Маслоу (Маслоу, 2008). Молоді люди, маючи їх як ціннісні орієнтації у своєму житті на різних етапах, формують у такий спосіб різні верстви професійної еліти суспільства, яка, маючи різноманітні цінності і потреби, забезпечує суспільству розвиток у трудовій та соціальній сферах. Мобільність і гнучкість дозволяють молоді самостійно доторкнутися до світогляду різних соціальних груп, спробувавши особисто ті способи поведінки, які диктує навколишнє суспільство. Насамперед споживацький спосіб життя, що є виявом шляху спроб і помилок, який обирають для себе молоді люди, втрачаючи можливості привласнити чужий досвід у процесі соціалізації.

Дослідники (зокрема З.Бауман (Бауман, 2008), Е. Гідденс (Гидденс, 1999), Ів Мішо (Мишо, 2002)), розмірковуючи про гнучкість сучасної ідентифікації індивіда, характеризують споживацький спосіб життя, який, на їхню думку, відображає ступінь сучасної свободи і виступає основним інструментом перерозподілу ресурсів: з розширенням можливостей зростає небезпека деструктуризації, фрагментації і розчленування, тобто збільшуються негативні побічні ефекти. Функція ідентифікації, доступна і можлива для кожного індивіда, стає центром конфліктів, тому що виконуване всіма завдання самоідентифікації виконується кожним індивідом в особистих умовах. Це стимулює жорстку конкуренцію (а не уніфікацію умов життя), розвиває співпрацю, солідарність та модернізує навколишній світ. За необхідності зміни або часткової зміни (навіть незначної) ідентифікації, що є особистою справою індивіда, завжди відбувається зміна соціального середовища, в якому він живе – це може бути розрив підтримуваних раніше

зв'язків, зміна напрямку розвитку, відмова від виконуваних раніше зобов'язань тощо.

Володіння професійними ресурсами означає свободу пошуку і вибору, а також свободу від наслідків неправильного вибору, отже, можливість звільнитися від найменш привабливих наслідків, відкинувши їх за межі прийнятих рішень. Або відмовитися від можливостей вибору, але не через відсутність ресурсів для цього вибору, а не відчуваючи потреби (або бажання), що власне і означає людську свободу і можливість приймати рішення, не відчуваючи на собі тиску соціальної структури. Робити «раціональний вибір» в еру миттєвості означає прагнути до винагороди, уникаючи наслідків і особливо зобов'язань, які можуть мати такі наслідки. Довготривалі наслідки сьогоденної винагороди обмежують шанси на завтрашню винагороду. При доступності ресурсів індивід оцінює і ризики, і можливості не цілком адекватно, применшуючи одні і перебільшуючи інші, що дозволяє йому компенсувати наявний в житті дискомфорт різноманітністю доступного вибору. З огляду на це діаметрально протилежні соціальні групи (бідні – багаті, з вищою освітою – без вищої освіти тощо) живуть в єдиній культурі, виконуючи в ній різні функції. Будь-які події, що відбуваються в гнучкій соціальній структурі, тільки підсилюють вагу протилежних груп за рахунок соціального резонансу.

Під час розгляду роботи і праці як філософських понять дослідники (Бауман, 2008) відносять їх до розряду формотворчих завдяки здатності підпорядкувати, використовувати, колонізувати майбутнє через зміну хаосу – порядком, випадковості – послідовністю подій. Праця і робота, крім цілком раціональних результатів – збільшення багатства, усунення убогості – містять і власне соціальні чинники – внесок кожного конкретного індивіда в упорядкування життя. Йдеться як про кожного індивіда, так і про людство в цілому через відчуття відповідальності за свою сім'ю, своє соціальне оточення (Бауман, 2008, с.148).

Робота в постмодерністському світі стає соціальним благом, тому що через індивідуальну працю вона дозволяє кожному представнику людства брати участь у колективній справі. За цей рахунок суспільство структурується на тих, хто більше або менше внесли своєю роботою (працею) у спільний добробут. З віддаленням від «жорсткого» структурованого світу у світ ненадійний і мінливий праця перестає бути гарантією завтрашнього дня, але, залишаючись, як і весь навколишній світ гнучкою і тимчасовою, вона втрачає останні обмеження у вигляді законів, правил, планів. Проголошується головна теза: чим менше індивід (соціальна група, суспільство людство тощо) тримається за своє майбутнє і чим менше «майбутнього» буде враховано при «плануванні», тим більше різноспрямованих змін він переживе в результаті свого розвитку. Життя стає грою, і, як і в будь-якій іншій грі, плани на майбутнє мають тенденцію ставати тимчасовими і мінливими, тягнучись не далі наступних декількох кроків. Коли на горизонті людських зусиль не вимальовується жодної досконалої держави, коли немає віри в гарантовану ефективність будь-якого зусилля, ідея «тотального» порядку, яка повинна бути сформована шар за шаром у результаті тривалих, послідовних дій, має мало сенсу.

Мінливий і заплутаний світ змушує індивіда вести дещо «ізолюваний» спосіб життя, вибудовуючи свою стратегію лише на кілька кроків вперед, тому що мета руху (розвитку) знаходиться близько до наміченого, але постійно вислизає, і, можливо, взагалі недосяжна. І тепер функцією праці (роботи) стає не порядок і контроль над майбутнім, а досягнення короткострокових цілей, тобто отримання результатів, які важливі вже зараз: або придатні для безпосереднього використання, або можуть бути відправною точкою для наступного кроку в кар'єрній стратегії. Мінливий світ не дозволяє побудувати стратегію на майбутнє і не дає можливості використовувати вже отриманий у минулому досвід, оскільки гарантій майбутніх позитивних змін у новому «гнучкому» світі не існує. Отже, змінився характер роботи, здебільшого це одноразовий акт – отримання

близького за часом результату, який буде натхненним і мотивованим закінченням процесу та відкриє нові ресурси і задовольнить трудящого індивіда. І в цій мотивації, яка спочатку є тільки позитивною, немає ні минулого досвіду, ні плану, немає «батога», який лякає і змушує індивіда швидше рухатися до досягнення мети з наміром уникнути покарання. При цьому праця і робота перестають бути надійною віссю, навколо якої групуються самовизначення, ідентичності і життєві плани особистості, як це було в описуваному Максом Вебером світі (Вебер, 2016). Тепер робота разом з іншими видами життєдіяльності має нове значення – як очікується, вона повинна задовольняти сама по собі, а не вимірюватися реальними або передбачуваними результатами, які вона приносить нашим ближнім або нації і країні, не кажучи вже про щастя майбутніх поколінь. Зважаючи на це, в сучасному прочитанні молоді люди очікують від неї (роботи) «іншої» реальності, яка недоступна їм у батьківському і в навколишньому соціальному світі – сім'ї, школі, інституті. З огляду на це виникає і зростає в ранніх вікових категоріях вплив однолітків, ЗМІ, соціального оточення. Сім'я, школа, інститут вищої освіти, звичайна професійна діяльність – це зразки старого жорсткого світу, в якому домінування і контроль здійснювалися при безпосередньому контакті, а майбутні цілі формувалися через середовище професійних лідерів (глава сім'ї, вчитель, керівник та ін.). Тепер видовищність та омана визначають через всілякі і широкодоступні ЗМІ форму і зміст контрольованого майбутнього.

Зміни, які відбуваються в «гнучкому» суспільстві, мають нову короткостроковість замість довгостроковості, характерною раніше. Гнучкість, що супроводжує її, призводить до закінчення праці та професійної зайнятості, до яких ми звикли. Вони теж стає короткостроковими, трансформуючись у бік коротких контрактів, а часто і без контрактів, без гарантій, але з можливістю (яка може і не настати) отримати цю роботу, замовлення, контракт ще раз. Ця невизначеність у професійному середовищі породжує невпевненість, змушує проявляти гнучкість, оглядатися по

сторонах, стежити за змінами. Саме ця невизначеність породжує глибоку і всеосяжну індивідуалізацію. Вона розділяє, тому що майбутнє стає невизначеним, і підтримка зв'язків стає непотрібною: спільні цілі зникають, перестають бути практичними і ресурсними. Всі страхи, сумніви індивід проживає самотійно, не маючи можливості з'єднатися з іншими індивідами у своїх страхах, як це було в минулі епохи. Причина такої поведінки все та ж індивідуалізація, тому що індивід вірує, що його страхи і тривоги унікальні і не можуть бути схожими з страхами і тривогами інших індивідів. Чи реальна ця точка зору і чи можна приймати її на віру, необхідно обговорювати і досліджувати, але сама позиція стратегічно показує неможливість прогнозування майбутнього для індивіда.

Короткостроковість і залежність від зовнішніх обставин, власна тривожність і необхідність адаптації до ситуації (а це витрати часу і ресурсів) призводить до складнощів у побудові кар'єри, в досягненні кар'єрного росту, тому що невизначеність не дає можливості планувати будь-які майбутні кроки, набратися необхідного досвіду, отримати потрібні знання чи різноманітні зв'язки. До того ж перебування в професійному середовищі, в наймі, на робочому місці завжди було питанням взаємної угоди (взаємозалежності), а при короткостроковості трудових контрактів всі сторони трудових відносин стають вільними і практично автономними. Можливість пересування в просторі і часі дозволяє капіталу як складнику трудових відносин і робочій силі в особі кожного конкретного індивіда звільнитися від взаємозалежності й отримати можливість вільного вибору партнера у своїх короткострокових відносинах і контактах. Цей вибір супроводжується втратою певних компонентів ранніх трудових угод – зникненням зобов'язань (скорочення, зменшення розмірів, відділення тощо), які утрудняють зміни і розвиток, знижують конкурентоспроможність, відбирають необхідні ресурси (як тимчасові, так і грошові). Індивідам і компаніям, які мають подібну короткострокову стратегію, вдається ефективно домінувати. Швидкість руху сьогодні стає важливим, а, можливо,

і головним, чинником соціальної стратифікації і ієрархії домінування (Бауман, 2008, с.162). З огляду на це головне джерело прибутку і капіталу майбутнього – це не обтяжливі матеріальні ресурси (виробничі потужності, будівлі, території і т.д.), а нематеріальні ідеї (що не мають матеріальної ваги). Останні можуть запропонувати світові не тільки капітал, виробничі потужності, соціальні групи, але і індивід, що не має нічого, крім ідеї і власних рук для її втілення. Але для того, щоб ідея стала ефективною частиною середовища, соціальної групи і була реалізована в світі, необхідно, щоб вона була сприйнята іншими індивідами – споживачами, які зможуть оцінити її по достоїнству і скористатися їй в найближчий проміжок часу.

Такий розподіл потенційного багатства змінив і професійну структуру сучасного суспільства через появу нових і відмирання окремих старих професій. Ми можемо бути вдячні Промисловій революції і технічному прогресу, що перерозподіл влади і популярність певних професійних груп визначені мобільністю кожного конкретного індивіда. Джерело влади – це портативне нематеріальне майно, тобто володіння ідеями, ресурсами, зв'язками, власники яких знаходяться у полоні мінливих індивідуальних цінностей, що не вимагають турботи про майбутнє, залишаючись егоїстичними і гедоністичними. Нововведення і зміни стають позитивними фактами, невизначеність – соціальною цінністю, змішані гібридні складні структури – проявом багатства, зникають довгострокові стратегії, замість них з'являються нові, що не мають ні напряму, ні кінцевої мети, ні можливої тривалості шляху (Бауман, 2008, с.165).

Зникає поняття ієрархії і структури, з'являються і стають домінантними поняття – мережі, команди, коаліція і партнерство замість контролю, управління і домінування. Організація як соціальна структура тепер стає вільною, пластичною, легко адаптується до змін. Вона повинна мати можливість бути демонтованою, оновленою і зібраною в іншому місці або часі з урахуванням тих змін, які від неї вимагає навколишній світ. Сьогоднішні організаційні форми бізнес-інституцій, суспільних структур,

політичних течій містять значний елемент хаосу, парадоксу, дезорганізації, які існують з єдиною метою – забезпечити плинність, отже, адаптацію до змін зовнішнього середовища. З огляду на те, що знання в сучасному світі швидко застарівають, а досвід стає вчорашнім і непотрібним, то відмова приймати на віру наявні знання, натомість піддавати їх осмисленню, стає основним принципом ефективності як при управлінні економічними одиницями (організаціями, соціальними структурами тощо), так і в індивідуальній стратегії кожного індивіда нової гнучкої формації.

Соціальні групи і індивіди залишаються керованими, управління здійснюється не через контроль і домінування, а через видовище, оману, обіцяні результати. Щоб примусити індивіда діяти, його не треба залякувати і витратити ресурси для контролю, натомість його необхідно захопити, мотивувати і звабити, необхідно створити мрію. Основну видовищність нам представляють засоби масової інформації – Інтернет, телебачення, радіо, журнали, газети тощо. А власники засобів масової інформації (розрізнені в часі і просторі) визначають індивідуальну форму і зміст сьогодення світу. Необхідно пам'ятати про зростаючий вплив лідерів думок, які виступають зі своєю власною картиною світу в вузькоспеціалізованих галузях: блогерів, журналістів, користувачів соціальних мереж та ін. Їхній вплив буде рости далі, тому що саме вони відображають індивідуальність, вільний погляд на творче і професійне середовище, тому мають можливість змінити навколишній світ через впровадження нових ціннісних орієнтацій, які є для соціального середовища новаторськими.

Наявні спільноти мають різні форми і розміри. Щодо стійкості, волі і волевиявлень вони займають позиції – від жорсткої до максимально легкої, мають різний склад з огляду на змішування ролі (цінності) минулого, сьогодення і майбутнього в кожному конкретному співтоваристві. При цьому члени кожної спільноти повинні бути захищені, щоб вижити. Кожний із членів спільноти повинен забезпечити це за допомогою індивідуальних рішень і прийняття індивідуальної відповідальності за виживання, що

передбачає планування майбутнього, яке стає можливим після власного індивідуального вибору, визначеного свободою індивіда. Обсяг власної безпеки індивіда скорочується, обсяг індивідуальних обов'язків зростає: індивід існує в суспільстві, де зв'язки між людьми і соціальними групами стають все більш недовговічними і вразливими. Це зумовлено дотриманням індивідами своїх особистісних цілей, досягнення яких сповільнюється саме через гнучкості, нестабільності навколишнього суспільства. Зважаючи на це, одні й ті ж явища мають місце в сучасних гнучких спільнотах, тому нестабільність зв'язків у спільнотах і рух індивідів для досягнення цілей спричиняють однаковий результат – незбалансований спосіб подальшого розвитку, темп якого залежить від парадоксальності відносин між суспільством та індивідом і міцності цих зв'язків (Бауман, 2008, с.184). Єдність, яка існує в суспільстві нового зразка, досягається в щоденному процесі взаємодії шляхом протидії, суперечок, перемовин і угод про цінності, переваги, обраний спосіб життя та ідентичність інших, але завжди обраних членами спільноти. Це, по суті, демократична модель єдності, що є спільним досягненням людей, які має на меті самоідентифікацію. Єдність, як результат такого процесу, є апріорною умовою спільного життя, єдності як наслідку переговорів і узгоджень, а не одержана через тиск, заперечення, посилення або придушення відмінностей (Бауман, 2008, с.191).

Як висловився Ульріх Бек у своєму розгляді сучасного «суспільства ризику», простежується тенденція до появи індивідуалізованих форм і умов існування, які змушують людей заради їхнього власного фізичного виживання ставати центром власного планування і способу життя (Бек, 2000). Фактично людина повинна вибирати і змінювати свою соціальну ідентичність, а також діяти відповідно до неї на свій ризик. Індивід стає одиницею відтворення соціальних відносин (Бауман, 2008, с.7). Пошук ідентичності охоплює постійні спроби зупинити, уповільнити процес життя і описати в теперішньому часі зміни, які вже існують у процесі створення цього опису. Названі Бауманом «спробою зробити твердим рідке, надати

форму безформному, описати неописуване», – всі ці дії ведуть до одного бажання – приховати дивовижну мінливість змісту під оболонкою форми. Ідентичність стає твердою і фіксованою при будь-якому погляді на неї ззовні, вона жорстко тримає форму. Але яка б твердість їй не відповідала, зсередини вона виглядає тендітною, вразливою і постійно роздирається внутрішніми суперечностями, що демонструють її плинність, здатну розділити її та змінити форму ззовні. У постмодерністському світі все відмінності стають м'якими, гнучкими, плинними. Межі розчиняються, полюси відносини змінюються, а відмінності перестають бути унікальними або радикальними: в будь-який момент часу вони можуть змінитися самі або стати іншими в тому середовищі, у якому існують, або знайти «побратимів», схожих за виглядом, структурою тощо. Ідентичність схильна до коливань: вона розвивається, як і будь-яке явище, знаходячи нові характерні риси та цілі.

Створення продуктивного майбутнього індивіда знаходиться в зоні ризику, якщо індивід хоче відмовитися від індивідуальних цінностей заради спільних соціальних інтересів, стратегічно важливих цілей, жертвуючи ними заради майбутніх дивідендів. Такі переваги не є ні ефективним, ні результативним способом для будь-яких досягнень, тому що не враховують швидко змінюваний навколишній світ. Будь-яка можливість, яку індивід не може використовувати зараз, – це упущена можливість, доцільність невикористання якої лежить поза межами ефективного управління власною професійною кар'єрою або життям. Зобов'язання, які індивід має в сьогоdnішньому дні, заважають йому втілювати майбутнє, тому що через обмеження не дають індивіду доторкнутися до майбутнього, до завершення виконання очікувань поточного моменту. Модернізація зв'язків, що мали місце між індивідами в минулому і все ще є актуальними (професійні, особистісні, сімейні), – все це відбувається паралельно з громадським «розгойдуванням» соціальної структури – зникненням старих зв'язків, соціальних груп, ієрархічних сходів, і аж ніяк не веде до виникнення нових зв'язків, але в суспільстві з'являється інший соціальний контракт. Він

кінцевий, доцільний і зберігається до того моменту, поки наявна задоволеність індивідів, які його уклали. Його порушення – це лише слідування власним інтересам того індивіда, який вважає вихід з партнерства більш вигідним, ніж його збереження. Збереження відносин і зв'язків за всяку ціну перестає віднімати ресурси індивіда, дає можливість перерозподіляти їх на більш результативні дії, не сприймаючи те, що заважають рухатися в майбутнє.

Партнерство, спільність, зв'язки, досвід стають явищами, що необхідно створювати і можливо використовувати, за рахунок цього індивід може їх оцінити за тими ж критеріями, що і інші об'єкти власного споживання. Для їх створення немає потреби приносити жертви, йти на компроміси, очікувати настання сприятливого моменту – досить лише скористатися ними й отримати позитивний результат. Нестабільність навколишнього світу змушує індивіда ставитися до нього як до сукупності предметів для безпосереднього швидкого споживання, що значно ускладнює встановлення тривалих людських відносин. Миттєва винагорода стає в цій ситуації для індивіда єдиним ресурсом для того, щоб заглушити відчуття власного ризику, яке виникає через навколишню нестабільність. Але не шукати в соціальному світі ні стабільності, ні впевненості, перебуваючи в стані нетерпимості щодо всього, що не задовольняє пошуків способів виконання власних бажань. Індивіди розриваються у наявній реальності, тому що їх споживання і задоволення бажань залишаються глибоко індивідуальними, навіть якщо вони реалізуються в компанії з іншими індивідами. Діяльність, пов'язана з виробництвом (у професійній сфері і в особистісному житті) все ще не є індивідуальною. Вона вимагає співпраці і партнерства, відбувається у довготривалих відносинах, потребує створення домовленостей, можливо, і не тривалих, але все ж закріплених часом. Досягнення соціальних, професійних, культурних цілей вимагає об'єднання ресурсів індивідів: чим складніше мета, тим більше різноманітних навичок потрібні індивідам, тим більше потрібно складних угод про співпрацю. Саме співпраця перетворює

розрізнені і поєднані зусилля на продуктивні та ефективні. Однак у разі споживання співробітництво є не тільки непотрібним, а й зайвим (Бауман, 2008). Розвиток власного споживання (способи, ресурси, цілі, очікування) рухається вперед особистою спробою кожного індивіда набути впевненості – впевненості в собі, в інших, у соціальних інститутах (Бауман, 2008, с.178-179).

Ідентичність, представлена в подібному співтоваристві, є тендітною, тимчасовою та існує до певних умов (або подій), тому вона позбавлена будь-якого соціального захисту. Рятують ситуацію лише досвід і бажання продовжувати досліджувати і розвивати власну ідентичність: з одного боку, пристосовуючи її до плинної сучасності, а з іншого боку, залишаючись в рамках власної ідентичності. На думку дослідників (Бауман, 2008), сучасний стан суспільства повністю нівелює визначення людини як соціальної істоти та індивіда, положення якого визначає місце в соціальній структурі суспільства. Зважаючи на це, захист індивідом самого себе і своєї точки зору, своєї «культурної та психологічної специфіки» не може здійснюватися зовні (у співтоваристві) через певний набір загальноновизнаних принципів і правил, а відбувається всередині індивіда з усвідомленням власних меж і власних індивідуальних правил. Не буває жодного затвердження без самоствердження, не буває ідентичності без самоідентичності (вигаданої, створеної самим індивідом). До створення самоідентичності та самоствердження особистість повинна докласти власних зусиль, без яких нічого не будують, не запозичують, не створюють. Чи зможе індивід втілити в життя власну ідентичність, значною мірою залежить від особистої сили і гнучкості кожної конкретно людини та обставин, в яких вона знаходиться (Вебер, 2016). Ґрунтуючись на цій концепції, одні індивіди за сприятливих обставин визначають свою ідентичність, інші – слабші, з меншою кількістю ресурсів, за інших обставин тощо – не зможуть повною мірою утвердити свою точку зору. Таким індивідам, які відчувають безсилля від відсутності власних меж, власної точки зору і усвідомлюваної самоідентифікації,

притаманна спроба пошуку компенсації свого безсилля в силі кількості таких же індивідів (Бауман, 2008, с.192), тобто в спільнотах, які формуються в соціальній структурі за рахунок інших (неіндивідуальних) стратегій виживання. Формування «ми» в поточній соціальній структурі фактично є демонстрацією власної незадовільної самоідентифікації індивідом і відображенням власного пошуку соціальних (неіндивідуальних) способів захисту від безладу і дезорганізації.

Формальне суспільство – політичне, соціальне, культурне (суспільні ініціативи, програми для нужденних тощо) – організовує програми захисту для цих соціальних верств суспільства, які потребують особливої турботи і спеціальних правилах та умов. Способи дії для захисту формальних членів спільноти від змін соціальної структури, від власної тривожності, від неприйняття інших способів життя мають тенденцію відрізнятися прямо пропорційно коштам і ресурсам, доступним індивідам. Для полегшення (прискорення) цього процесу індивіди солідаризуються і утворюють спільне «ми», яке їм допомагає, з одного боку, відчувати менше занепокоєння в соціальній структурі, а з іншого боку, виражати бажання членів спільноти бути подібними між собою. І це всього лише спосіб уникнути необхідності зазирнути глибше один в одного і виявити там ті самі відмінності, що реально або уявно відрізняють «ми» індивідів один від одного. Але в сьогоdnішньому плинному суспільстві реалізація захисту спільноти від відсторонених від нього індивідів приватизована (тобто індивідуальна) і віддана на відкуп приватній, особистій ініціативі, яка покликана повернути впевненість і захист кожному з учасників спільноти.

Захист особистої безпеки стала особистою справою. Невизначеність, невпевненість, ненадійність, що стали джерелом тривоги для індивіда в будь-якому співтоваристві стають ще гострішими і болючими через сумніви в джерелі їх походження. Незалежно від ступеня тривожності напруга шукає вихід, переміщаючись поза межі впливу – як індивіда, так і спільноти, зберігаючись у вигляді напруги в легкодоступних місцях – тілі індивіда,

будинку, оточенні, на робочому місці. З огляду на це питання безпеки буде хронічно перевантаженим тривогами, сумнівами, невпевненістю, що не має можливості реалізуватися і не мають можливості зникнути. Безпека стає вічним питанням у гнучкому суспільстві, оскільки людська свобода, як продовження самоідентифікації, може врівноважити бажання безпеки і продовжити її розвиток одночасно (Бауман, 2008, с.195). Розширення та зміцнення людських свобод може збільшити безпеку людей, а свобода і безпека можуть зростати разом, не говорячи вже про те, ці параметри можуть розвиватися тільки разом. Мінливість і нестабільність навколишнього світу – постійні зміни сім'ї, колег по роботі чи навчанні, сусідів – не дозволяють приписати цим соціальним групам стійкої довгострокової перспективи. Ретельно спланувати всі наступні кроки в умовах постійно змінюваних соціальних груп практично неможливо, тому індивід все частіше виявляє себе в майбутньому в незнайомій ситуації, в незнайомому оточенні, а часто і з незнайомим собою.

Наші індивідуальні цінності і задоволення теж не дають стабільності: вони поверхневі і короткочасні так само, як цінності спільноти, яка змінюється не менш швидко, ніж індивідуальні цінності. Якщо в минулі періоди в суспільстві існувала охоронна грамота у вигляді держави, що гарантувало безпеку і охорону всім індивідам, які виконували закони, через жорсткість і тоталітарність. А в сучасності держава перестає бути оплотом і захистом для індивіда, вона не захищає своїх громадян від змін навколишнього світу за рахунок того, що її межі стають прозорими і проникними. Роль держави в гнучкому суспільстві така ж договірною, як і інші ролі, наявні всередині соціальної структури у спільнот, що діють в ньому. Державні установи не забезпечують впевненість і безпеку, піддаються впливу нових глобальних сил. Останні діють екстериторіально, за межами державних кордонів, але швидко і тимчасово. До цього державній масивній машині вкрай складно адаптуватися. Але не взаємодіяти з цими новими екстериторіальними силами держава не має права, так само як і не звертати

уваги на нові глобальні правила, тому що це спричинить виникнення складних ситуацій всередині держави, передусім у сфері соціальної та економічної політики. Відсутність балансу всередині державного устрою (протекціонізм щодо певних соціальних груп, додаткові вкладення в економічно нерентабельні сектори, обмежувальна зовнішня політика тощо) призводить сьогодні до значного зниження темпу розвитку держави і зниження її добробуту.

Наразі індивіди мають однакові інтереси, які відрізняються від подібних інтересів в інші часи, тобто інтереси, які розділяють, а не об'єднують, мають нетривалу дію, відкладені або пригнічені. Центральний інтерес, який об'єднав індивідів у співтовариство, – відступ, що дозволяє повернутися до власних індивідуальних інтересів, не змішуючи їх з груповим центральним інтересом і не зраджуючи їх перед суспільним бажанням. І функціонуючи разом, турботи (цілі, бажання тощо) індивідів не переходять у нову якість. Створювана ілюзія спільних почуттів, викликана цим процесом, триватиме не набагато довше, ніж збудження від самого процесу. Ці інтереси прийшли на зміну «загальної причини» розвитку сучасності, що значною мірою змінює характер ідентичності і відіграє важливу роль в осмисленні емоційної напруженості, породжуючи агресію травм, які час від часу супроводжують гонитву за своєю ідентичністю. Короткотривалість чинних процесів дозволяє учасникам спільноти набагато менше відчувати почуття провини через відступ від власних інтересів. До того ж спільний інтерес учасників спільноти дозволяє їм відчувати тимчасовий перепочинок від щоденної індивідуальної боротьби, від вимушеного витягування себе з неприємних проблем (Бауман, 2008). Одна з цілей тимчасових «гнучких» спільнот полягає в тому, щоб ефективно запобігати конденсації повноцінних і довготривалих осілих спільнот, які вони імітують і оманливо обіцяють відтворити або породити на порожньому місці. Вони розсіюють, а не збирають разом невикористану енергію соціальних мотивів, і тому увічнюють самотність людей, які відчайдушно, але безуспішно шукають

компенсації в рідкісних узгоджених і гармонійних колективних справах. Вони не є засобом від страждань, породжених нездолоаною прірвою між долею людини в осілому (тривалому) і в гнучкому (короткотривалому) суспільстві, натомість вони є виявами, а іноді і причинами соціальної напруги, специфічної для умов плинної сучасності. Враховуючи відмінності між станом тимчасового співтовариства і можливістю отримати статус постійного співтовариства, те ж плинне середовище сучасності сприятиме різноманітності стратегій виживання.

Якщо розглядати звичну історію цивілізації, що розвивалася паралельно зростанню осілості і скорочення кількості кочівників, то в минулому всі напрями розвитку були пов'язані зі скороченням кочівників як регресивної і силою. Зростання осілості було причиною і головною рушійною силою прогресу протягом всієї історії цивілізації – створення законів і правил, культурний прогрес, еволюція та вдосконалення відносин між людиною і землею в часі і просторі. Весь цей час прогрес ототожнювався з відмовою від кочового способу життя в бік осілого. Боротьба за існування кожним індивідом велася (Бауман, 2008) насамперед у боротьбі за простір – найсильніші індивіди, вторгшись на територію слабших сусідів, змушували їх відчутти свою перевагу через наявність здатності ефективно освоювати, використовувати і заселяти завойовану територію. Розвиток цивілізації відбувається шляхом освоєння всіх наявних в індивідів територій: темп розвитку, заснований на традиційному сільськогосподарському циклі, не високий, він дозволяє повільно і стабільно заповнювати цивілізаційні запити. У період динамічної сучасності домінування індивідами здійснюється з позиції швидше – повільніше, що стає ознакою ефективності розвитку. Чим вище швидкість, тим вище виграш і більше перемога над противником, який був повільним. За таких умов використання і заселення території стає обтяжливою характеристикою та заважає бути швидкістю і ефективним.

Отримання нових територій або соціальних груп передбачає внески, які можуть не повернутися; турботи, які можуть не окупитися, а обов'язки і

відповідальність накладають значні обмеження на будь-які майбутні пересування в майбутньому. Змагання в швидкості стають необхідною частиною життя – як для індивіда, так і для спільноти. На думку Ентоні Гідденсу (Гидденс, 1994), ті, хто занадто повільні, дурні, короткозорі або просто самозакохані, або зіткнуться з жахливими проблемами, якщо їм буде нічим похвалитися, коли прийде час умовляти інших «голосувати своїми гаманцями», або будуть засуджені та піддані остракізму через слухняний хор «думки більшості». А потім відступникам почнуть погрожувати, щоб повернути їм здоровий глузд і спонукати повернутися до спільноти. Але осіле населення не приймає правил і законів нової «кочової» гнучкої реальності, вважаючи ці правила неприйнятними (що для них так і є).

Нові правила «гнучкого» світу є більш агресивними і жорсткими, більш прогресивними з точки зору розвитку, але для спільнот і соціальної структури, які прийшли з «жорсткого» світу, спроби її прийняти є конфліктними, зокрема через роль держави, описаної вище. Ролі кочівників і осілого населення помінялися: все, що стосується території та їх утримання всередині спільноти або соціальної групи, стає регресивним і відсталими навіть у стані стабільності, якщо це не дає потрібного результату. Саме кочові спільноти диктують критерії та правила, за якими необхідно діяти осілим співтовариствам, навіть якщо в попередні століття ці правила були неприйнятними і неефективними. Більшість соціальних спільнот, які існують за принципом «плинної» сучасності, агресивно відстоюють власне ставлення до території та надтериторіальних цінностей, що існують у короткостроковій перспективі. Це надає «плинним товариствам» вкрай конфліктного «вибухонебезпечного характеру»: розглянуті спільноти мають тенденцію до мінливості, недовговічності, «одноаспектності або «спеціалізованості». Їхнє життя коротке, хоч наповнене шумом і люттю. Вони черпають сили не з передбачуваної довговічності, а, як це не парадоксально, зі своєї ненадійності і невпевненості в майбутньому, з пильності і емоційності інвестицій, яких гучно вимагає їх крихке існування. Особливість таких спільнот (конфліктних

і бурхливих) – це явища, що переривають монотонність щоденної самотності стислості існування, і подібно до всіх бурхливих, радісних карнавальних подій вони випускають стримуваній щоденний пар і дозволяють індивідам легше виносити рутину і напругу, до якої повертаються відразу ж, щойно завершено веселощі й знято святкову карнавальну маску. Зважаючи на це, співтовариство об'єднує індивідів тимчасово на певний проміжок часу, за таких умов дії, очікування, правила стають більш-менш однорідними. Маючи різні інтереси в звичайному житті і певною мірою схожі в короткий момент часу, індивіди залишаються розділеними в звичайному соціальному житті, де тимчасова схожість не дозволяє відкладати в бік звичне життя, не пригнічує ціннісні орієнтації і дає змогу індивіду і далі відчувати себе вільним від одномоментного єднання в тимчасовій групі. Бажання свободи є бажанням позбутися від обмежень, тобто від структури, й отримати можливість рухатися далі, тобто випробувати мобільність, переміщаючись між соціальними групами. Свобода, на думку філософів, складається з очікувань, згідно з якими кожен буде покладатися на власні ресурси для задоволення власних потреб (Бауман, 2008, с.26).

Основними відмінностями старого (консервативного, тоталітарного) суспільства і нового гнучкого суспільства є відсутність кінцевої мети будівництва ідеального суспільства в сучасності – загального добробуту, оскільки справедливого, безконфліктного, комуністичного суспільства в нашому політичному регіоні просто не існує. Наявне суспільство саме по собі має владу над майбутнім, чому сприяє його прозорість, передбачуваність. Іншою характерною рисою є відсутність (або мінімальне присутність) державного контролю, що виражається в повній приватизації (передачі в руки індивіда) завдань і обов'язків розвитку. З огляду на це модернізація стає результатом не об'єданого людського роду, а лише деяких індивідів, зважаючи на їхню готовність і бажання. Фрагментованість та індивідуалізованість цих функцій дозволяє кожному індивіду знайти власний варіант розвитку, що дозволений законом і задовольняє його запити

й амбіції. Отже, соціальна напруга нескінченного пошуку «справедливого суспільства» перетворюється на пошук індивідом його власних, відмінних від інших, прав, функцій, способів, що дає не менше напруги, але на додаток і кінцевий очікуваний результат.

Суспільство дарує кожному індивіду можливість щастя, а людина вибирає індивідуальну модель і спосіб життя. Немає лідерів, немає меж, немає чітко усталених правил і необхідності їх дотримуватися, немає програм успіху, немає вимог до індивіда, немає провалів в очікуваннях – всі дії здійснюються людиною суто індивідуально й ефективно з його точки зору. Боротьба суспільства і людини стає не потрібною, замість протиставлення ми можемо говорити про варіант «і це, і те». Суспільство формує індивіда, а індивід формує життя суспільства в процесі реалізації особистісних життєвих стратегій. Процес постійної індивідуалізації продовжує існувати, а її форми, варіанти вияву застарівають, ледь стають реальністю. Індивідуалізація, з точки зору Зигмунта Баумана, – це процес перетворення з «дано» в «знайти», при якому індивід переживає це, приймає відповідальність за цей процес, встановлюючи свою автономію де-юре, незалежно від того, чи була вона встановлена де-факто (Гидденс, 1999, с.39).

Промислова революція, яка в міру свого розвитку змінювала як матеріальний, так і духовний світ, у постмодерністському суспільстві прискорює рух індивідів у просторі і збільшує швидкість досягнення ними поставлених цілей, тому що дає можливість залучити найбільшу кількість різних ресурсів. Відносини між основними філософськими категоріями – часом і простором – стають процесуальними, мінливими, динамічними, з них зникають зумовленість та інертність. Просторова експансія, характерна для допостмодерністського суспільства, вдосконалила численні інструменти, використовувані індивідами для швидкого й ефективного розв'язання власних завдань. На думку Макса Вебера, який відстоює раціональність такого розвитку, розвиток у постмодерністському суспільстві зосереджено на щільному заповненні простору об'єктами і розширенні цього простору

(Вебер, 2016, с.156). Це просторова експансія, в якій простір став цінністю, а час – інструментом, тому тимчасовий ефект замість поставленого результату став розглядатися в розрізі швидкості досягнення. Подальший розвиток «інструментальної раціональності», яка характерна для постмодернізму, – це розроблення нових способів, інструментів, сценаріїв, що дозволяють швидше розв'язати поставлені індивідом завдання.

Через освоєння наявного простору і розвиток власне промислової революції утворено межі, що не дозволяють досить швидко рухатися далі. При цьому філософи перестали пов'язувати владу з територією і кордонами (принцип «розділай і володарюй» перестав бути настільки ефективним), і стали частіше вживати розлоге «ресурси», маючи на увазі різні атрибути. Завоювання й утримання в завойованих межах як основна мета старого, масивного суспільства пронизували світогляд індивіда як в особистісному, так і в соціальному житті. І лише вбудувавшись в ці напрями розвитку суспільства, індивід отримував можливість досягти успіху – особистого і соціально визнаного. Досягнутий індивідами успіх у вигляді багатства, могутності і влади мав тенденцію до повільності, неповороткості, незручності для переміщення, тобто його розмір і вплив мали місце виключно в точці походження, а на будь-яких інших географічних або соціальних об'єктах він уже не мав такої сили. Логіка влади і контролю ґрунтувалася на логіці розміру, організованого навколо того ж принципу масштабу: чим більше засоби і ресурси, тим вони ефективніше. Саме зведення всіх дій індивіда до стандартних процедур, скерованих на утримання цілісності, компактності, однорідності, дозволяє побачити їх в цій соціальній структурі, де до землі, як ресурсу, фабричних будівель і обладнання були прив'язані людські ресурси. Постійні та інтенсивні конфлікти при цьому існують між власниками ресурсів (індивідами і керівництвом підприємств, наприклад). Напружений конфлікт і наступний за ним компроміс, що замінюють одне одного в тимчасовому інтервалі, формують тимчасово прийнятні правила співжиття між капіталом і працею в

будь-якій соціальній структурі, підтверджують наявну взаємозалежність і відсутність волі змінити наявні зв'язки. Під час переходу до «легкої сучасності» така приземленість зникає, тому що час як засіб досягнення мети (отримання цінності) також зникає. Проблема трансформувалася від засобів до мети. Стосовно дихотомії простір-час з урахуванням сучасної швидкості досягнення мети, потрібно зазначити, що всі простори мають однакову цінність і не мають особливих привілеїв, прав доступу до них (Бауман, 2008, с.129).

Більше 50 років тому, досліджуючи таку соціальну групу, як службовці, французький мислитель Мішель Крозьє (Крозьє, 1993) ототожнював домінування (як владу, як управління, як перевагу) з близькістю до невизначеності. На його думку, невизначеність виражалася в можливості приймати рішення, не пов'язані з обставинами, вільними від норм і правил, так би мовити з розв'язаними руками. Близькість до невизначеності висвітлила ще один її аспект – миттєвість (стислість) для переживання, прийняття рішення і дій, тобто в управлінні і домінуванні перевагу отримують ті індивіди, у кого швидкість прийняття рішень, тобто реакція на миттєві зміни, вище. Домінування в гнучку епоху полягає в здатності вислизати, віддалятися, бути в іншому місці, у праві вибирати швидкість власного переміщення, позбавляючи інших здатності зупиняти, обмежувати або сповільнювати власні переміщення. При цьому ті самі зобов'язання, які були «цементом» минулої епохи, тепер зникають – в «гнучкій епосі» владу і авторитет мають ті, хто має величезний ресурс для власної невловимості. Тим більше, що праця і капітал, які втратили жорсткі зв'язки з попереднім періодом, стали мінливими, непостійними, екстериторіальними, тому вони і є новими чинниками домінування – мінливість і можливість вислизають від сторонньої уваги. Величина, розмір, обсяги стають перешкодами для подальшого розвитку, оскільки утримання влади і наявних зв'язків, контроль над тим, що відбувається, значно зменшує темпи розвитку і адаптації, наявних соціальних інститутів: вони просто не встигають змінитися,

стурбовані власним самозбереженням. При цьому будь-які скорочення використовуваних ресурсів збільшують ефективність – як тимчасову, так і просторову. Це стає тенденцією, а збереження набраної швидкості при трансформації вже не є частиною пережитого процесу, а метою, яка супроводжує його протягом усього періоду змін. При прийнятті будь-якого рішення швидкість переважає над довговічністю: висловлюючись споживчою мовою, довговічність, боязнь наслідків, відповідальність більше не в моді. Так само важко уявити мораль, що нейтральна щодо наслідків людських дій і уникає відповідальності за вплив, який ці дії можуть здійснювати на інших людей. Наступ ери миттєвості вводить людську культуру і етику на територію, де більшість раніше отриманих навичок розв'язання життєвих проблем втратили свою корисність і стали аморальними, тобто знаходяться за межами розуміння, чим є мораль у сучасному суспільстві.

3.3. Оцінка стану і перспективи розвитку професійної мобільності молодіжної субкультури в сучасному українському суспільстві.

Питання етики і моралі в сучасності, завдяки швидкості змін, яку набуває суспільство, де йде трансформація, залишаються дуже часто відкритими і найбільш конфліктними. Суспільство в його сучасному прочитанні виглядає вкрай гнучко і хаотично - воно стрімко розвивається, спираючись, якщо можна так сказати, на надзвичайно стрімкий науково-технічний прогрес, глобалізацію, доступність практично будь-якої інформації. Ера миттєвості не дозволяє так швидко, як змінюється соціальна структура трансформувати культурну чи економічну складові, яка залежить не тільки від молодіжної субкультури. Але ж молодь, в сучасному розумінні це вже не віковий відрізок, а типологічна група, яка має ряд ознак, до числа яких можна віднести її прагнення до самостійної, незалежної від загальноприйнятої соціального середовища, життя. Пряма вказівка віку,

соціального статусу стає занадто вузькою, тому що процес формування самостійної незалежної особистості для різних індивідів, для різних соціальних груп у різні історичні проміжки може відбуватися в різних вікових рамках, на різних рівнях соціальної структури. Головним критерієм настання молодості, сьогодні (і тільки сьогодні, тому що в майбутньому ці критерії під впливом економіки, науково-технічної революції, темпів соціального розвитку обов'язково зміняться), ми можемо вважати початок періоду отримання професійної освіти або початок професійної діяльності, а закінченням молодості буде повна інтеграція з навколишньою соціальною структурою в якості самостійної незалежної особистості з усталеними цінностями і правилами поведінки в соціальній і професійній сферах. Це формулювання ще раз загострює увагу на неможливості у нашій плинній сучасності визначити вік характерний для молоді і саме на цьому критерії побудувати наступні гіпотези існування молоді, як соціальної групи. Практично молодість, це період, у рамках якого завдяки взаємодії з соціумом, індивід стає повноцінним членом суспільства, здатним не тільки виконувати прийняті в суспільстві закони і правила, а й продукувати їх зміни і прийняття, не тільки собою, але і іншими індивідами. Молоді люди проживають ще й процес соціалізації, а, саме, вбудовуються в суспільство, набуваючи його характерні риси. Цей процес бере свій початок ще у батьківській родині і супроводжує індивіда протягом усього життя. Якість проживання соціалізації стає основним фактором, як формування індивідуальності молодої людини, так і соціальної групи, яку він також формує. У цей період відбувається ще один важливий визначальний процес, молоді люди формують власний набір цінностей, який протягом усього періоду молодості та й усього подальшого життя, виступає в якості маяка, який дозволяє їм безпомилково орієнтуватися всередині соціуму, вибираючи для взаємодії індивідів і соціальні спільноти, з аналогічним набором цінностей, які дотримуються тих же інтересів що і вони самі. Цінностями для молоді в цей період виступають, в першу чергу, цінності індивідуального

характеру, а, саме, інтереси свої, сім'ї, близьких, матеріальна забезпеченість і здоров'я близьких, цінності ж колективного характеру, потрапляють в орбіту інтересів індивіда, в більш пізньому віці, за межами молодості. І, власне, проголошення індивідом цінностей громадського, соціального характеру є ще однією ознакою закінчення молодості і вступом у доросле життя. А молодь, вибираючи зразок для наслідування, сьогодні орієнтується не на лідерів думки, не на старше покоління, а на таких же молодих людей зі свого оточення або трохи далі, і головним критерієм для вибору стає саме схожість з собою - схожі цінності, схожий соціальний коло, схожі життєві позиції. Вибираючи орієнтири наявність дистанції, інакшість, інший життєвий шлях тепер не викликають інтересу у молоді, вони не зачаровують, не кличуть за собою, вони проходять повз, стаючи зразком для інших соціальних груп. Групуєчись, відповідно до індивідуальних цінностей, молоді люди перестають відчувати свою відмінність груп з іншими цінностями, для них уявлення про світ навколо поширюється тільки через призму власних уявлень і інтересів, серед яких професійна діяльність займає не останнє місце. Професія, кар'єра, праця, це хвилює молодих людей і є достатнім орієнтиром для їх розвитку, але з безліччю застережень і правил, встановлених ними ж та їх індивідуальними цінностями. Орієнтація на професійну діяльність як на поле для досягнення успіху, є однією з характерних рис сучасної української молоді, хоча і не всі дотримуються цієї точки зору, для частини з них сім'я як була (про що вище), так і залишається пріоритетом, проте майбутня професія і професійна діяльність в руках сучасних молодих людей це гнучка опція, яка видозмінюється в залежності від того, задовольняє вона їх чи ні, відповідає їх особистим цінностям і цілям, чи є вона складовою частиною соціалізації, і наскільки активно молоді люди готові доводити і просувати свою точку зору. Вони готові міняти професію, місце роботи, посаду, відкидаючи цілий ряд професійних незручностей, витратити ресурси, час, можливості, готові заради власного успіху, укладеного в кар'єрному зростанні, матеріальний добробут, а пізніше

і в суспільному визнанні. Незадоволеність, яка штовхає молодих людей на зміни, виникає не тільки з їх особистого ставлення до професійної сфери, але в першу чергу через особливості соціального становища молоді - адже перебуваючи в процесі соціалізації, вони є нестабільними членами суспільства, які проживають свою адаптацію і інтеріоризацію. А, отже, поки процес соціалізації не закінчений, поки молодість не пережита, поки вживання в соціальне життя не відбулося, їх власний процес індивідуальної мобільності був, є і буде частиною процесу індивідуальної соціалізації. З огляду на, що в сучасному світі, схильному до впливу науково-технічної революції, зміни носять постійний характер, при цьому соціалізація індивіда буде також бути відносно постійною, і, особливо посилюватися в процесах будь-якого виду мобільності, яка природно вимагає від кожного індивіда, щонайменше адаптації до нового соціального стану, а більш жорсткому варіанті і інтеріоризації. Таким чином, мобільність задає напрямок для вторинної соціалізації, змушуючи кожного індивіда незалежно від вихідних даних (статі, віку, соціального стану і т.д.), що здійснює цей акт, приймати на себе ще відповідальність за подальші зміни, які необхідні для завершення конкретного акта мобільності, адже без повної адаптації до нового положення, він буде не завершений.

Саме ці особливості і сформували явище мобільності, в першу чергу міжпоколеної, тому що точка зору молоді на професійну діяльність і кар'єру відмінна від точки зору їх батьків. Якщо батьки, супроводжують свою трудову діяльність консервативними звичками, рідко змінюючи професію, роботу, посаду, вони займають у професійній ієрархії зовсім не ті професійні ніші та ступені, які залучають їх дітей. Вони проживають власну професійну кар'єру, адаптуючись до економічного і соціального оточення, переживаючи свої власні злети і падіння, рухаючись у власному професійному, соціальному та індивідуальному розвитку, що дозволяє забезпечити і себе, і свою сім'ю певну економічну стабільність. Але в той же час батьки сучасних юнаків та дівчат стають і зразком для наслідування в професійному плані для

власних дітей, які часто намагаються повторити батьківську кар'єру. Хоча, мобільність, між поколіннями і успадкування професійного статусу зустрічаються в сучасній сім'ї однаково часто, за її формування несе відповідальність і соціалізація, і темпи розвитку науково-технічної революції і особливості особистого ставлення молоді, і звичайно, біологічне подовження терміну життя, став логічною основою для зростаючої інфантильності молодого покоління, яке на відміну від своїх однолітків доіндустріального суспільства, отримують від науково-технічної революції, зростання числа професій розумової праці, можливість більш тривалий термін знаходиться в несамотійному стані - виборі професії, одержанні освіти і т.д. А якщо врахувати, що суспільство у даний момент знаходиться у нестабільному стані, вимагаючи від індивіда, сім'ї, соціальної групи постійних змін, то і знаходження в ньому стає своєрідною соціальною еквілібристикою, це і утримання наявних позицій, і адаптація до змін, і ініціювання нових змін. Але з іншого боку молоді люди і власну індивідуальну мобільність вибудовують виходячи з тих же принципів - зберегти власну незалежність, вибудувати влаштовує їх кар'єру, уникнути негативних явищ (переробок, небезпечної роботи і т.д.). Професійна кар'єра стає засобом для досягнення цілей - свободи, матеріальної незалежності, цікавою і яскравою життя, отримання суспільного визнання.

А що ж суспільство? Як тепер виглядає соціальна єдність, яке, власне, є центром устремління молодих людей, в яке власне вони і вбудовуються в процесі власної соціалізації? А суспільство саме по собі переживає новий етап розвитку, перебуваючи в стані постійних, хаотичних, непередбачуваних змін, які змінюють принципи його функціонування, основні правила і закони до яких і повинні адаптуватися молоді люди для ефективного і успішного зростання і розвитку. Постмодернізм, що прийшов на зміну попередньої епохи, характерний і все тим же хаосом суспільного життя, і глобальним поліцентризмом, інтерпретативним мисленням, він нівелюючи елітарність і масовість, усереднюючи соціальну структуру налагоджує сотні нових

гнучких, короткострокових зв'язків між індивідами, соціальними групами, громадськими та політичними організаціями, в рамках чого суспільство продовжує розвиватися, йдучи від минулого тоталітарного і жорсткого варіанту до нового, гнучкого. Науково технічний прогрес призводить до розвитку і нових соціальних, економічних і політичних структур, а згодом і нових культурних спільнот. Економічними цінностями стають змінними і полегшеними, влада в такому суспільстві перерозподіляється між "старими і новими грошима", причому нові соціальні верстви верхівки вже не є власниками і управителями масових проявів багатства, вони задають напрямок для своєї і чужої перспективи в майбутньому, тобто формують суспільство слідом за технічним і економічним базисом. Цінностями у суспільному житті сучасного суспільства стає гнучкість, короткостроковість відносин, багатогранність соціальних функцій властивих одному індивіду і пережитих їм в своїй соціальному житті. Молодь може адаптуватися до навколишньої дійсності, а може пройти інтеріоризацію в ній, тобто не просто приймаючи правила і установки, але і починаючи виробляти власні, спиратися на них і транслювати далі в інший світ.

Ми розглядаємо постмодерн як частину наступної лінії: премодерн (аграрне суспільство), модерн (індустріальне суспільство), постмодерн (постіндустріальне суспільство). Постмодерн в сучасних визначеннях плюралістичний і «бесполярний», це «текуча сучасність» (З. Бауман), в якій дійсність ніколи не є однозначною. Відкритість до нового в постмодерному суспільстві стає іконою, а позначення чогось як пануючого, першорядного, універсального виявляється неприйнятним та вчорашнім, постмодернізм є панування децентралізації. Особливо це помітно, коли мова йде про визначеності соціальних ролей, які тепер в житті індивіда можуть змінюватися не один раз протягом усього життя, залишаючись відкритими і потенційно можливими до подальших змін. Наскільки вони задані у традиційному модерністичному суспільстві, настільки вони відкриті в постмодерні. Нестійкість гендерних і вікових ролей, мабуть, найяскравіше, а

й саме крайнє свідоцтво такої рухливості і відкритості. Але навіть якщо в реальності у кожен конкретний момент вибрати можна тільки щось одне (вчинок, сферу діяльності, країну проживання), то інтерпретацій цього вчинку може бути безліч, адже в світогляді постмодерну кожна оцінка має право на існування нарівні з іншими, немає кращого варіанти, кращою версією, яка зручна всім учасникам соціального процесу. Так будь-яка розповідь, будь-яка інформація може бути розказана по іншому, що дозволяє в рамках особистості кожному індивідові не осмислювати своє призначення, як певне суспільством заздалегідь, не слідувати своїй долі, як певної і тотожною самій собі (Можейко, 2005).

Цілком природно, що невизначеність характерна для постмодерну найяскравіше проявляється у сфері професійної діяльності і наступної за нею соціальної структурі, яка сьогодні є похідною від професійної зайнятості. Якщо в традиційному суспільстві премодерна професія молодих людей була визначена професією батьківської сім'ї, яка безпосередньо у спадок і практично нівелювала будь-які спроби професійної мобільності, то в індустріальному суспільстві мобільність стає більш варіативна, хоча консервативні прояви «життя в одній професії» продовжують існувати, особливо, коли мова йде про професії в один момент. Постмодерн пропонує не робити остаточний професійний вибір взагалі і назавжди, залишивши індивіду місце для потенційних змін. Глобалізація, відкритість кордонів, наявність нових способів комунікацій уможливили організацію професійної діяльності поза прив'язкою до певної географічної локації, певного місця роботи, певного способу професійної поведінки (в т.ч. і мови професійного спілкування). Не випадково Зигмунт Бауман, головною рисою «плинної сучасності» називає зміну відносин між простором і часом, тому що влада над територією не має на увазі обов'язкового завоювання простору, панування осілого способу життя, знову проголошуючи кочовий спосіб життя ще одним прогресивним і доступним варіантом для особистості в професії (Бауман, 2008). Вибираючи фріланс (віддалену від місця основних

дій роботу), дауншіфтінг (переїзд на більш дешево, ніж постійне місце проживання), прекаріат (тимчасова робота, без соціальних гарантій, стабільного доходу) (Бауман, 2008) ми відзначаємо, що такий вибір способу ведення професійної діяльності сформувався недавно, протягом останніх 2-3 десятиліть і торкнув не тільки територію колишнього Радянського Союзу, а й інші країни, як з більш високим, так і з більш низьким рівнем життя. А це вже говорить, що тенденція не тільки наша, місцева, ініційована посткомуністичним розвитком, а загальносвітова, а, значить, викликана зовсім іншими причинами, в тому числі і новим формується ставленням на ринку праці у професії у молодих людей, що живуть в епоху глобалізму. Сьогодні, перспективи розвитку професійної мобільності молоді це в першу чергу - це розвиток суспільства в цілому, прояв його правил, законів, установок в молодіжному середовищі. А суспільство буде і подальше розділятися на більш дрібні соціальні групи, які будуть ставати все більш відмінними один від одного та виключно індивідуальними, набуваючи власні типологічні риси, ціннісні характеристики, обмінюватися інформацією в досить високому темпі, задовольняючи власні потреби в розвитку. Молоді люди продовжать проходити більшу частину соціалізаційного розвитку (так звану вторинну соціалізацію) поза сім'єю, спираючись на навколишнє соціальне середовище - засоби масової інформації, свій професійний розвиток, навчальні методики, де все більш затребуваними стають так звані "м'які комунікативні навички" (досягнення цілей, невербальне спілкування, короткострокове і довгострокове планування і т.д.), одержувані раніше в сім'ї, тепер вони виходять за рамки сімейного та близького дружнього кола і стають затребуваними у новій соціальній реальності вже у якості освітньої ініціативи. Паралельно у суспільстві формується ще одна тенденція професійного вибору, вона пов'язана зі швидкістю виникнення нових галузей, які потребують фахівців нових професій. Цей напрямок змін у професійній діяльності виник через темп зростання сучасних наукових технологій. Швидкість їх розвитку, ставши вкрай високою, впливає на

суспільні процеси: в ситуації перманентної науково-технічної революції швидко змінюється і запит на ті чи інші професії. У відкритому, плюралістичному суспільстві потрібно не одне, а різноманітність безлічі умінь, кожне з яких, в свою чергу, необхідно оновлювати, в залежності від сьогочасної потреби. Тепер на ринку праці для професійного фахівця вже небажана робота в одній і тій же сфері протягом усього життя, тому що самі ці сфери змінюються, між ними зміщуються кордони, утворюючи нові дрібніші і пересічні співтовариства, групи, сфери.

Через це змінюється і особистісне відчуття людиною часу. Отримує поширення мислення в рамках «коротких життєвих проєктів» через стиснення соціального часу. Протягом життя людина опиняється здатним не раз змінити сферу діяльності, підлаштовуючись під мінливу реальність. Ця реальність вимагає від людини не якісного відповідності однієї соціальної ролі, а моментальної гнучкості, адаптації, сприйнятливості до нового, швидкості реагування і т.д. (Бауман, 2008, с.70-72). Тим більше що постіндустріальне суспільство не тільки дає можливість для множинних форм життєвої активності, хаотичною зміни пологів діяльності, появи нових, раніше невідомих соціальних ролей, суспільство в цей момент надає індивідові не коридор можливостей для професійної реалізації, а найширше простір майбутніх перспектив, яке динамічно і мінливе як ніколи. Але зміни, стосуються не тільки суспільства і його економічних і культурних проявів, зміни торкнулися усвідомлення і поведінки індивідів, тепер свобода вибору соціальних ролей значною мірою знижує тиск, яке надавало раніше і надає зараз суспільство на індивіда в професійної та трудової сферах. Зигмунт Бауман дуже точно помічає, що ми живемо в час, коли «мета зусиль людини з будівництва власного життя безнадійно невизначена» (Бауман, 2008). Соціальні вимоги, тим не менш, слабшають у всіх сферах людської діяльності, а не тільки в професійній, економічній сферах. Всі м'якше і різноманітніше стає ставлення до власного тіла (тату, пластичні операції, пірсинг і т.д.), аналогічне, все більше дозволу виникає і в сфері навчання,

професійної діяльності: віддалене навчання, консультування коучінг в Інтернеті, реклама, торгівля біткойнами, ведення власного блогу і т.д., сьогодні усі вони стають економічно ефективним і цінним для суспільства. Відсутність прив'язки до певного місця роботи та пов'язані з цим можливості діяльності в умовах миттєвої доступності (телефон, Інтернет і т.д.) дозволяють індивідам, що займаються інтелектуальною, іноді і фізичною працею, здійснювати свою виробничу діяльність без прив'язки до локації і часу. Схожим чином змінюється і ситуація і в сфері сімейних відносин - толерантність будь-якого вибору дозволяє юнакам і дівчатам вибирати свій власний варіант влаштування особистого і сімейного життя, бути «чайлдфрі», проживати з батьками, залишатися самотнім. Будь-який вибраний молодими людьми варіант, відмінний від традиційного, передбачають зменшення відповідальності, в тому числі і матеріальної, що ще раз повертає нас до питання про інфантилізм молодих людей, які і так виявилися в ситуації тривалої молодості через подовження терміну біологічного життя. Молодість стає не тільки періодом вживання в суспільство, тим більше що однією з життєвих цінностей, майже всі без винятку молоді люди вказують достатній рівень життя, досягнення якого вимагає і економії ресурсів (у вигляді проживання з батьками), і більш динамічного професійного зростання, і обов'язкового результату у вигляді постійного розвитку. Таким чином, молодість стає ще й періодом інтенсивного професійного зростання і розвитку, починаючись з вибору професії і професійної освіти, і продовжуючись постійним професійним саморозвитком і вдосконаленням. У той же час самі умови суспільства в період постмодернізму сприяють прояву ідентифікаційного кризи - відносність норм, толерантність по відношенню до будь-яких відмінностей інших, глобалізація, стирання кордонів і, звичайно, швидкість розвитку науково-технічного прогресу. Світ, побудований таким чином, йде рука об руку з короткостроковістю сприйняття і реальних дій, втілених в короткострокові проекти. При цьому можливі варіанти розвитку подій

розпадаються з однієї-двох схем у безліч моделей, патернів, модифікацій і різновидів, які самі по собі не є єдино вірними і тривалими у застосуванні. У цій ситуації картина світу стає розірваною, нечіткою, знову ж породжуючи нестійкість самосвідомості, і як її частина, криза ідентифікації, пережитий кожним учасником цього процесу. Сюди нашаровується і стан суспільства, яке далеко не є однорідним, тим більше що індустріальні та індустріальні звички, традиції і звичаї нікуди не діваються, продовжуючи існувати в соціальній структурі у вигляді культурних, світоглядних нашарувань, ще й ще посилюючи варіативність сучасного світу, а, саме, «світ сучасності є лише найбільш просунута (на вістрі стріли часу) частина сучасного світу», приналежність до якого по-справжньому відчувається небагатьма (Гречко). Знову ж постмодернізм є результат розвитку модерну, наростання всередині нього рефлексії за рахунок паралельно йдуть процесів успадкування йому і заперечення його (Дугін, 2009). При цьому соціальні інститути, система освіти, культурні явища продовжують належати модерну, як соціального явища, тільки лише придивляючись через найменшу частину інтелектуальної еліти, яка вже мислить за межами модерну. Таким чином, може здатися, що постмодернізм скоріше існує в відчуттях і уявленнях, ніж у вигляді діючих соціальних інститутів. Але нашарування різночасових образів мислення, соціальних інститутів, способів поведінки і т.д. є ще одним наборів ознак, що визначається З. Бауман «гнучкого суспільства». Криза ідентифікації, викликаної ще й тим, що суспільні інститути як більш консервативні стикаючись з цінностями суспільства епохи модерну, що призводить до певного колапсу. Індивіди, а особливо молоді люди в силу соціалізації, яка супроводжує усі їх дії, продовжує засвоювати певні зразки, цінності, підходи, одночасно спостерігаючи, як вони втрачають силу і динаміку. Цінності, світогляд, підходи часто поєднуються всередині однієї особистості, яку внутрішній конфлікт світогляду і конфлікт у зовнішній соціальному середовищі ще більше розгойдують, позбавляючи стабільності і впевненості в завтрашньому дні. Труднощі, однак, полягають у тому, що в умовах

зазначеної множинності можливостей і світоглядів в один момент часу, нашарування традицій і соціальних парадигм таке «прилучення» представляється завданням вельми непростим. І тут ми повинні звернути увагу не тільки особистої ідентифікації, а й соціальної, культурної і, можливо, політичної. Вони знаходяться у відносинах взаємовпливу: цінності, які близькі індивіду, отримують своє закріплення на рівні суспільства і навпаки, цінності, сприйняті від суспільства в процесі соціалізації, засвоюються, інтеріорізуються індивідом. Труднощі існування в ситуації множинності і «плинності» породжує кризу ідентифікації - все змішалось і нема на що опертися. Це відчувається як окремими людьми, так і соціальними і політичними групами, аж до державних одиниць. Два крайні варіанти реакції на зміни у соціальних групах різного характеру являють собою варіант толерантності, де соціальна група сприяє взаємопроникненню ментальностей, нейтральному ставленню до незвичного проявам можливих варіантів культур і варіант фундаменталізму, які вимагає сховатися від усіх можливих змін, прийнявши за зразок «славне минуле», постулювавши у світогляді молодих індивідів особливий шлях розвитку.

Висновки до третього розділу

Професійна мобільність, у вигляді зміни індивідом свого займаного місця у професійної ієрархії суспільства це індивідуальною та груповою мобільністю, вона може відбувається всередині одного покоління і між поколіннями, б021удучи сформованим соціоекономічними чинниками суспільної стратифікації - владою, багатством, знаннями, релігійної або національною приналежністю, престижем певних професій. Структура професійної мобільності виконує ряд соціально ціннісних функцій в суспільстві - інформаційно-комунікативну, аналітико-конструктивну, формуюче-розвиваючу, діяльнісно-регулюючу. Система вищезгаданих функцій забезпечує взаємодію механізмів, яка прямовану у одному єдиному

напрямку - формуванні професійної мобільності індивіда, яку ми бачимо в єдності чотирьох структурних компонентів. Таким чином професійна мобільність відображена у виборі професії або професійному самовизначенні, сформована у сучасній молоді, одночасно з процесом соціалізації: спочатку в сім'ї, потім у школі, інституті, і, звичайно, соціумі – серед однолітків, сучасних технологій, засобів масової інформації, де здійснюється підготовка молоді до повноцінної трудової професійної діяльності.

Але соціалізація є важливим аспектом не тільки професіоналізації молоді, вона виступає одним з агентів адаптації молоді до суспільства, яке теж знаходиться в стані розвитку, тобто зазнає цілий ряд змін. Це суспільство ми називаємо гнучким, бо воно розвивається шляхом проб і помилок, генерує ці суперечності та ризики. Для нього характерні – неспрямованість змін, хаотичність, короткостроковість та безперервність. Усі ці зміни, які тривають у суспільстві не очікувані, не передбачувані. Завдяки змінам, які мають місце у суспільстві, в ньому відбувається трансформація всіх його проявів - економічних, соціальних, культурних політичних, що відбуваються, як на рівні кожного окремого індивіда, так і на рівні соціальних груп різного розміру та й в суспільстві у цілому. А індивіди знаходять в хаосі змушені спиратися тільки на власні ресурси, вирощуючи власну унікальність і індивідуальність, яка стає однією з ключових цінностей. Цей процес розвиває внутрішні адаптивні здатності індивідів, персоналізує соціальні групи, створюючи цілий ряд різноманітних взаємовідносин, які роблять суспільство ще більш гнучким, ще більш ризиковим.

Цілком закономірно, що соціальне середовище сформовано індивідами, які воліють короткострокові дії, які не мають відповідальності, в якійсь мірі відкидають матеріальні основи, які постійно перебувають у стані змін, легко і впевнено рухаються у просторі та часі, стає такою ж як і вони - гнучкою, проникною, практично прозорою, зрозумілою, і, звичайно, дуже і дуже мінливою. Наслідки формування такого середовища - це глобалізація,

доступність і зрозумілість будь-якої інформації, короткостроковість будь-яких економічних, соціальних, культурних дій, зниження ролі особистості у суспільстві при одночасному міцніючим до неї особистим інтересі, зростання і зведення у культ мобільності (територіальної, соціальної, професійної тощо) або її можливості. Все це призводить до зміни ринку праці, а отже й до формування нового професійного середовища у якій сьогодні перебувають молоді люди. І справжні професійні прориви, до яких сучасна молодь набагато більш готова ніж її попередники лежать саме в переродження її дій з пасивної позиції адаптації до активної позиції інтеріоризації, тобто якісному, повноцінному впливу на професійний і соціальний світ навколо.

Основні положення третього розділу відображенні в наступних авторських публікаціях:

1. Сайфудинова Е.В. Трансформация понимания экономического базиса социальной структуры в современной социальной философии // Матеріали ІІ Міжнародної наукової конференції «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання». – Одеса: ПНПУ, 2014. – с.57-59.

2. Сайфудинова Е.В. Трансформация отношения к труду и профессиональной деятельности у студентов одесских ВУЗов в конце XX - начале XXI столетия. // Релігія, релігійність, філософія і гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний і інтернаціональний аспекти. Збірник наукових праць (за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції).- Рубіжне - Харків – Київ – Житомир – Баку – Ніш – Зелена Гура, 2014р. – с.89-92.

3. Сайфудинова Е.В. Труд и профессиональная занятость как один из феноменов социального развития // Історіосфера. Матеріали одинадцятої наукової конференції викладачів, студентів, магістрів, аспірантів та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського. – Одеса: ПНПУ, 2016. – с.30-32.

4. Сайфудінова О.В. Оцінка стану та перспективи розвитку професійної мобільності молодіжної субкультури у сучасному українському суспільстві, 2016р.

5. Сайфудинова Е.В. Отражение концепции «гибкого» общества Зигмунта Баумана в современных исследованиях молодежных ценностей // Исторіосфера. Матеріали десятої научної конференції викладачів, студентів, магістрів, аспірантів та молодіх учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського. – Одеса: ПНПУ, 2017. – с.42-47.

6. Сайфудинова Е.В. Профессиональная мобильность молодежи в условиях формирования гибкого общества в Украине: социально-философский анализ // " Наукове пізнання" методологія та технологія». – Одеса, 2018р., вип.2(41). – с.95-101.

7. Сайфудінова О.В. Оцінка стану та перспективи розвитку професійної мобільності молодіжної субкультури у сучасному українському суспільстві // Перспективи. Соціально-політичний журнал. – 2016, №4 (70). – с.58-72.

ВИСНОВКИ

У висновках кваліфікаційної роботи здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове розв'язання наукової задачі – теоретичне осмислення явища професійної мобільності молоді та змін, які тривають у суспільстві завдяки науково-технічній революції, та створення практичних рекомендацій, які допоможуть пом'якшити та зробити соціально-релевантним процес адаптації професійної мобільності молоді.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні висновки:

1. Молодь – особлива соціальна група, наявна в будь-якому географічному середовищі, перебуває на стадії перехідності від залежності до самостійності. Одна з виконуваних нею в суспільстві функцій – інноваційна – визначає саме цю соціальну групу як осередок змін для всього суспільства. Молодь є відкритою соціокультурною системою, яка органічно включена в різноманітні типи взаємодії та взаємозв'язки з іншою частиною суспільства. Ці взаємозв'язки існують у суспільних відносинах, залишаючись при цьому як об'єктом, так і суб'єктом таких соціальних процесів, як соціалізація, адаптація, виховання, освіта. Крім того, молоді люди віддають свій потенціал, створюють власний досвід та роблять динамічний розвиток суспільства суб'єктом суспільних відносин.

2. Розвиток особистості в молодому віці цілком залежить від соціалізації як найважливішого чинника розвитку особистості та соціуму в тісній взаємній зумовленості. Динаміка розвитку ціннісних орієнтацій молоді, відображена в системі інтеграції індивідів у соціальне середовище, демонструє системність, взаємопов'язаність, стійкість цього процесу, який дозволяє кожному індивіду усвідомити свої цілі та вибір способів їхнього втілення. Сучасна професійна соціалізація поступово відходить від традиційної сімейної та освітньої системи в бік соціальних мереж, найближчого оточення і засобів масової інформації, втілюючи їх масштабною інноваційністю та гнучкістю. Це забезпечує молодим людям

максимально можливу незалежність у власному професійному пошуку і наближає їх до ринку, його тенденцій, надаючи можливість переживати власну професійну адаптацію завдяки повному залученню до формування відносин у соціальних групах зокрема та в суспільстві в цілому. Швидкість змін сучасного суспільства продовжує зростати, тому адаптація до них, їхня інтенсивність і спрямованість вимагає від молоді постійно знаходитися в процесі соціалізації – вже вторинної, але не менш напруженої, ніж первинна. Це нівелює вчорашній досвід і виводить на перше місце здатність молоді не тільки швидко освоювати нові знання та вміння, а й продукувати (конструювати) їх, переживаючи послідовну інтеріоризацію.

3. Усі репрезентації соціальності індивіда, навіть трансформовані сучасним суспільством, демонструють рівень соціальної активності молоді. Інтенсивність її зв'язку із суспільством, рівень перетворення особистості на суб'єкт соціальних відносин та, безумовно, її прояви у вигляді трудової, професійної, культурної активності ми вважаємо зумовленими такими суб'єктивними чинниками, як безпосередньо молодими людьми та їх професійною самоідентифікацією, й об'єктивними чинниками, що наповнені соціальним, економічним та культурним змістом. Прояви соціальної активності, завдяки віковому інтересу молоді до становлення власної трудової діяльності та професійної мобільності, формують цілу низку поведінкових стратегій, а саме – уникнення відповідальності та надання переваги короткостроковим результатам перед довгостроковими.

4. Характерними рисами світогляду та самоідентифікації молоді визначено індивідуалізм, прагматизм, прагнення до незалежності, нехтування традиціями, хоч також зафіксовано фактичну залежність у судженнях від соціального оточення, космополітизм, глобалізм, контекстуальність думок та висловлень. Ціннісні орієнтації сучасної молоді є соціальними константами, залежними від соціально-економічного довкілля та легко змінюваними під тиском обставин. Проте, професійна самоідентифікація охоплює динамічні, процесуальні аспекти формування ідентичності, висвітлюючи різні

соціально-філософські аспекти, а саме – професійне самовизначення, здійснення професійного вибору, процес навчання, професійне становлення особистості, ідентифікацію з обраною професією, процес професійного функціонування та – як результат успішної діяльності – професійну мобільність і професійний розвиток.

5. З точки зору суспільного розвитку загалом, професійне самовизначення індивіда – це визначення самого себе щодо обраних у суспільстві критеріїв професіоналізму та знаходження особистих смислів в обраній професійній діяльності, що створюють можливості для успішного самовизначення молоді у процесі побудови власної професійної кар'єри через розвиток самосвідомості, формування системи ціннісних орієнтацій, моделювання свого майбутнього, побудову еталонів у вигляді ідеального образу професіонала.

6. Професійна самоідентифікація як самоусвідомлення особистості у процесі набуття та реалізації професійної діяльності має декілька особливих чинників – сім'ю та сімейні традиції, шкільну, позашкільну та професійну освіту, а також соціокультурний контекст, які формують професійну ідентичність. Цей неоднорідний, але цілком об'єктивний комплекс причин передбачає революційні політичні та економічні перетворення, соціально-політичну трансформацію суспільства, економічної моделі та структури розподілу праці, що обов'язково відображається на професійній діяльності молоді.

7. Внаслідок соціальної ситуації молоді люди на ринку праці обирають творчі професії та посадову кар'єру, які забезпечують їм комфортний спосіб життя. При цьому, вони згодні на підвищену відповідальність, роботу у вільний час, додатковий заробіток, але це не повинно викликати негативні емоції та залишати можливість управління дозвіллям, кар'єрою, додатковим навчанням. Професійна діяльність перестає бути єдино можливим вибором сенсу життя, тепер молоді люди обирають можливі варіанти професійної діяльності, що дозволяє їм зберегти незалежність і завжди залишатися

мобільними. Це прагнення шукати більш комфортні умови змушує економіку, соціальну та культурну сфери враховувати поточні й майбутні варіанти розвитку, у такий спосіб ускладнюючи і розгойдуючи нестабільне суспільство.

8. Молоді люди щодо професійної мобільності виявляють гнучкі адаптаційні властивості своєї індивідуальності, а також збільшення індивідуалізації в кожному конкретному випадку, зростання і розвиток власних здібностей і талантів, використання їх у професійній діяльності, а також потужний вплив вибору професії і праці на формування і соціалізацію власне індивіда. Молоді люди готові використовувати мобільність для зміни професійної діяльності, кар'єрного зростання, задоволення індивідуальних запитів. Молодь обирає власний спосіб професійного та кар'єрного росту, ґрунтуючись на індивідуальних цінностях, їх адаптації та подальшій інтеріоризації.

9. Сутнісний зміст професійної мобільності молоді в сучасності стає все більш системним і всеосяжним, і це вимагає рефлексії щодо постійного потоку змін, що ініційовані як молодими людьми, так і соціальною структурою, до якої вони належать. Професійна мобільність молоді як зміна ними займаної професійної позиції поодинці або в складі групи в соціальній ієрархії суспільства зумовлює більш масштабні зміни суспільства, яке трансформує не лише власну структуру, а й принципи її формування. У соціально-філософському контексті професійна мобільність передбачає як наслідок вияви адаптації та інтеріоризації, які демонструють механізм взаємозумовлених зв'язків індивіда і суспільства. В той же час, молодь, через систему цінностей та пережиту соціалізацію, формує спільноти і соціальні групи, відмінні від наявних у суспільстві. Ці спільноти та групи є більш мобільними, гнучкими й активними.

10. Професійна мобільність молоді в соціально-філософському контексті характеризується тенденцією до постійних змін, які призводять до подальшої еволюції суспільства – воно стає все більш і більш хитким та хаотичним,

непередбачуваним у своїх проявах і варіаціях розвитку. Компоненти структури професійної мобільності відображають її внутрішню єдність і зовнішню взаємодію, яка спрямована на формування адекватної професійної позиції індивіда. Ця позиція актуалізує його мобілізаційні можливості – мотивацію, професійні навички і знання, соціальні контекстуальні зв'язки та, безумовно, рефлексію, яка зумовлена самопроявом індивіда – його здібністю самореалізації, професійним самовираженням, здатністю транслювати свої професійні цінності оточенню.

11. Сучасний стан осмислення проблематики трансформації молодіжної поведінки у професійній сфері вимагає постійної системної філософської рефлексії до аналізу можливих перспектив розвитку соціальної структури суспільства, яка стає як результатом цих трансформацій, так і полем ініційованих змін у поведінці молоді при побудові своєї професійної кар'єри.

12. Молодь, як інноваційна соціальна група, формує нове специфічне ставлення до професійної діяльності, відповідно до якого всі економічні та соціокультурні чинники знаходять відбиток у явище професійної мобільності, що є однією з причин для існування «гнучкого» суспільства, принципами якого є непередбачуваність, постійність змін, короткостроковість будь-яких соціокультурних ініціатив, прискорення інформаційних і технологічних процесів. Суспільство ризику та постійних змін потрактовано як результат науково-технічного прогресу й адаптації соціального життя до темпу і якості цих змін.

13. Визначено, що гнучке суспільство характеризується високим темпом розвитку науково-технічної революції, зростанням персоналізованої невизначеності та хаосу, які змушують індивіда відмовитися від досягнення перспективних цілей для отримання короткострокових результатів. Його основні ознаки – це втрата людиною контролю над більшістю соціальних процесів, що зростає у зв'язку з невизначеністю і домінантною незахищеністю особистості перед неконтрольованими змінами, прагнення людини відмовитися від досягнення перспективних цілей заради отримання

негайних результатів, що в остаточному підсумку призводить до дезінтеграції соціального та індивідуального життя, яке формує хаос, суспільну гнучкість, невизначеність, ризикованість. Разом з тим, сучасне суспільство ризику призводить до якісного зростання та прискорення професійної соціалізації, соціальної активності та соціальної адаптованості індивіда, нарощує рефлексивність стосовно власної ідентичності, її вибору та зміни, що стає можливим протягом усього життя.

Список послань (HRS)

Абульханова-Славская, КА 1991, *Стратегии жизни*, Мысль, Москва.

Алексеев, ТФ, Афанасьева, ЕВ & Воденко, КВ, 2007, *Инновационная деятельность молодежи: проблемы и перспективы развития*, Оникс+, Новочеркасск.

Ананьев, БГ 1977, *О проблемах современного человекознания*, Наука, Москва.

Ананьев, БГ 2001, *Человек как предмет познания*, Питер Санкт Петербург.

Андреева, ГМ 1997, *Психология социального познания*, Аспект Пресс, Москва.

Анурин, ВФ 1993, 'Проблема эмпирического измерения социальной стратификации и социальной мобильности', *Социологические исследования*, №4, с.87–96.

Бабенко, НБ 2005, *Соціологія вільного часу і дозвілля: Навчальний посібник*, ДАКККіМ, Київ.

Бабосов, ЕМ 2006, *Социология личности, социальной стратификации и управления*, НАН Беларуси, Минск.

Балакірева, ОМ 2002, 'Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві', *Український соціум*, №1, с.21-32.

Балашов, ЛЕ 1997, *Мир глазами философа (Категориальная картина мира)*, АСАДЕМІА, Москва.

Барбер, Б 1972, 'Структура социальной стратификации и тенденции социальной мобильности', *Американская социология*, Прогресс, Москва, с.235-248.

Бауман, З 1995, *Жизнь во фрагментах: эссе о постмодернистской морали*, Блэкуэлл, Лондон.

Бауман, З 2008, *Текущая современность*, Питер, Санкт Петербург.

Бек, У 2007, *Власть и её оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия*, Прогресс-Традиция, Территория будущего, Москва.

Бек, У 2008, *Космополитическое мировоззрение*, Центр исследований постиндустриального общества, Москва.

Бек, У 2000, *Общество риска. На пути к другому модерну*. Прогресс-Традиция, Москва.

Бек, У 2001, *Что такое глобализация?* Прогресс-Традиция, Москва.

Белл, Д 2004, *Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования*, Academia, Москва.

Белокрылова, ОС & Заиченко АА 1998, *'Занятость и рынок труда в переходной экономике: теория и практика'*. Доступно: <http://transeconom.boom.ru/issues/book/book1.html>

Бенхабиб, С 2003, *Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру*, Логос, Москва.

Бергер, П & Лукман, Т 1995, *Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания*. Медиум, Москва.

Білик, ОМ 2009, *Мобільність в системі людського капіталу: методика оцінювання та напрями активізації*, Дисертація кандидата економічних наук, Київ.

Білошкурська, НВ 2010, *'Моделі адаптивної поведінки та їх роль у формуванні економічної безпеки підприємства'*, *Актуальні проблеми економіки*, № 12 (114), с.101–104.

Богоудинова, РЗ 2014, *'Самореализация студентов в инновационной образовательной среде'*, *Журнал Вестник Казанского технологического университета*, Т.17, № 12, с. 440-441.

Бодрийяр, Ж 2000, *Символический обмен и смерть*, Добросвет, Москва.

Бойко, АІ 2015, *'Освіта в інформаційному суспільстві: очікування і виклики'*, *Гуманітарний вісник ЗДІА*, № 63, с.164-173.

Бойко, АІ 2008, 'Практично-прагматична спрямованість приватної освіти ринкового суспільства', *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія*, Вип. 17 (30), с.339-349.

Бойко, АІ 2009, 'Проблеми розвитку української освіти в умовах євроінтеграції', *Вища освіта України. Теоретичний та науковометодичний часопис*, вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ, с.44-49.

Бойко, АІ 2009. *Філософія модернізації освіти в системі ринкових трансформацій: світоглядно-філософський аналіз*, Знання України, Київ.

Борінштейн, ЕР 2000, 'Основні характеристики соціокультурної трансформації в перехідний період', *Перспективи*, №4(12), с.3-8.

Борінштейн, ЕР 2014, 'Особенности самореализации личности в современном украинском обществе', *Актуальні проблеми філософії та соціології*, Серія Філософія, Вип. 2, с.29-35.

Борінштейн, ЕР 2006, *Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства*, Астропринт, Одеса.

Борінштейн, ЕР 2012, 'Система ценностных ориентаций личности в условиях социально-культурной трансформации', *Грани*, №3, с.95-100.

Борисов, ВА 1994, 'Социальная мобильность в Советской России', *Социологические исследования*, №4, с.114-117.

Бузгалин, АВ 2002, 'Постиндустриальное общество – тупиковая ветвь развития', *Вопросы философии*, №5, с.26-43.

Бузгалин, АВ & Колганов, АИ 2003, *Теория социально-экономических трансформаций*, ТЕИС, Москва.

Бурдые, П 1993, *Социология политики*, Socio-Logos, Москва.

Бурлуцкая, МГ 1998, 'Проблемы измерения социальной мобильности', *Рубеж*, №12, с.144-157.

Вассерман, ВИ 2014, 'Трансформация ценностных ориентиров студенческой молодежи нового поколения', *Вестник Казанского национального университета культуры и искусств*, 2014, с.54-58.

Вебер, М 2016, *Протестанская этика или дух капитализма*, Центр гуманитарных инициатив, Москва.

Вениге, Ю, Йожа, Е & Дьетвай, Л 1978, *Структура и мобильность рабочей силы*, Экономика, Москва.

Вієвська, М & Красовська, Л 2010, 'Мотивація професійного саморозвитку у реалізації стратегії формування управлінських компетенцій', *Вища школа*, №3–4, с.89–103.

Волокитина, АА 2010, *Жизненные стратегии молодежи в условиях профессионального выбора*, Знание. Понимание. Умение, Москва.

Гаврилюк, ВБ & Трикоз, НА 2002, 'Динамика ценностных ориентаций в период социальной трансформации (поколенный подход)', *Социс*, № 1, с.96 – 105.

Гансова, ЭА 2016, 'Показатели состояния общества. Кризис, стабильность, развитие', *Перспективи*, №2-3 (68-69), с.26-29.

Гарифуллина, РС 2007, *Технологии социально-культурной деятельности молодежи (духовно-нравственный ресурс воспитания): учеб. пособие*, издательство Казанского университета, Казань.

Гвишани, ДМ, Лапин, НИ (ред.) 1988, *Краткий словарь по социологии*, Политиздат, Москва.

Гидденс, Э 1999, *Социология*, Эдиториал УРСС, Москва.

Гидденс, Э 1992, 'Стратификация и классовая структура', *Социологические исследования*, № 11, с.107—120.

Гидденс, Э 1994, 'Судьба, риск и безопасность', *THESIS*, № 5, с.107—134.

Гидденс, Э 2004, *Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь*, Весь мир, Москва.

Гидденс, Э 2003, *Устроение общества: Очерк теории структуризации*, Академический проект, Москва.

Голенкова, ЗТ 2006, 'Динамика социоструктурной трансформации', *СОЦИС*, №10, с.80 – 85.

Голенкова, ЗТ (ред.) 1999, *Социальное расслоение и социальная мобильность*, Наука, Москва.

Головаха, ЕИ 1988, *Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи*, Наукова думка, Київ.

Гречко, ПК 20209, 'Ідентичність - сучасні перспективи', *Цінності і смисли*, № 2, с.38-53.

Грищенко, НІ 2014, 'Соціальна мобільність як форма відтворення та зміни соціальної структури суспільства'. Доступно: er.nau.edu.ua/bitstream/NAU

Громова, Р 1998, 'Социальная мобильность в России: 1985-1993 гг.', *Социологический журнал*, №1, с.15-39.

Данюк, ВМ 1995, *Управління трудовими ресурсами*, МАУП, Київ.

Давыдова, НМ 1999, 'Индивидуальная ситуация на рынке труда и стратегия занятости', *Общественные науки и современность*, № 3, с.13-24.

Добролюбська, ЮА 2016, 'Освітні можливості історичного сегменту Інтернету: переваги та недоліки', *Глобальні проблеми сучасності у контексті історико-філософського знання. Матеріали міжнародної наукової конференції 15-16 квітня 2016 року*, с.123-128.

Добролюбська, ЮА 2018, 'Соціальна пам'ять в історіографічній традиції «Анналів»', *Наукове пізнання: методологія та технологія*, Вип. 1 (40), с.45-51.

Добролюбська, ЮА 2016, 'Статус та рівні сприйняття минулого в історичній свідомості молоді', *Освіта та соціалізація особистості, Матеріали III всеукраїнської наукової конференції. 13 травня 2016 року*, с.145-148.

Долішній, МІ 1993, 'Соціально-психологічні компоненти трудового потенціалу', *Демографічні аспекти відтворення трудового потенціалу*, с. 86-92.

Дворецкая, ЮЮ 2007, *Психология профессиональной мобильности личности*, Диссертация кандидата психологических наук, Краснодар.

Дугин, АГ 2009. *Постфилософия. Три парадигмы в истории мысли*, Евразийское движение, Москва.

Дюркгейм, Е 2008, *Социология, ее предмет, метод и предназначение*, Терра-Книжный клуб, Москва.

Заславская, ТИ 1974, *Трудовая мобильность как предмет экономико-социального исследования. Методологические проблемы социологического исследования мобильности трудовых ресурсов*, Наука Новосибирск.

Заславская, ТИ & Рывкина РВ, 1991, *Социология экономической жизни. Очерки теории*, Наука, Новосибирск.

Зборовский, ГЕ 2014, *История социологии: классический этап*, Сургут. гос. пед. ун-т, Сургут-Екатеринбург.

Зеер, ЭФ & Кормильцева, МВ 2009, 'Социально-личностные компетенции и профессиональная мобильность как целевая ориентация образования', *Сибирский психологический журнал*, № 10, с.72-78.

Зеер, ЭФ & Сыманюк, ЭЭ 1997, 'Кризисы профессионального становления личности', *Психологический журнал*, т.18, №6, с. 35-44.

Злобіна, О 2010, 'Дозвілля молоді України та Росії активно переноситься в Інтернет-мережі'. Доступно: [http:// 2008. dif.org.ua/ ua /analit/rkjej](http://2008.dif.org.ua/ua/analit/rkjej)

Зубок, ЮА & Чупров, ВИ 2009, *Социология молодежи. Учебное пособие*, МИИТ, Москва.

Иваненков, СП & Кусжанова, АЖ 2014, 'Особенности ценностных ориентаций на современном этапе', *Управленческое консультирование*, №12, с.91-100.

Иванова, НВ 2017, *Духовно-онтологічні стратегії мислення: соціально-філософський аналіз*, Дисертація доктора філософських наук, Одеса.

Иванова, ТН & Просветова, ОК 2016, 'Социализации личности в различных теоретических перспективах', *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*, Т. 38, с.131–139.

Иванченко, СА 2004, *Професійна мобільність майбутніх фахівців: Навчально-методичний посібник*, СМІЛ, Одеса.

Инглхарт, Р 1997, 'Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества', *Полис*, № 4, с. 6 - 32.

Иноземцев, ВЛ 1998, *За пределами экономического общества*, Academia - Наука, Москва.

Иноземцев, ВЛ 2000, *Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы*, Логос, Москва.

Ирба (Киселева), ОС 2008, 'Современное образование, как условие социализации личности', *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*, №80, с. 411-415.

Казарина-Волшебная, ЕК, Комиссарова, ИГ & Турченко, ВН 2012, 'Парадоксы трансформации ценностных ориентаций российской молодежи', *Социс*, № 6, с.121-126.

Карян, ЮС 2015, 'Определение понятия занятости труда как характеристика рынка труда', *Вестник ТвГУ*, №3, с. 56-61.

Кастельс, М 2000, *Информационная эпоха. Экономика, общество, культура*, Гос. университет Высшей школы экономики, Москва.

Кастельс, М 1999, 'Становление общества сетевых структур', *Новая постиндустриальная полна на Западе*, .494-505.

Климов, СМ 2002, *Интеллектуальные ресурсы общества*, Знание, Санкт Петербург.

Клипенштейн, Т 2006, *Проблема молодежной занятости в современных условиях: учебное пособие*, Соция, Москва.

Ковалева, АИ 2003, 'Концепция социализации молодежи: нормы, отклонения, социализационная траектория', *Социологические исследования*, № 1, с.109–115.

Ковалева, АИ & Луков, ВА 1999, *Социология молодежи: Теоретические вопросы*, Социум, Москва.

Коваліско, Н 2007, 'Сучасні типи соціальної мобільності населення', *Соціальна психологія*, № 2(22), с.48–60.

Коваліско, НВ & Хоронжий, АГ 2002, *Регіональна трудова мобільність*, ЛНУ ім. І. Франка, Львів.

Кон, МЛ та ін., 2005, 'Социальная структура и личность в процессе радикальных изменений: анализ Украины в период трансформаций', *Социология: теория, методы, маркетинг*, №3. с.24-64.

Константинов, СА, Луговцева, БЧ & Евдокимова, ЛП 2002, *Социальная и профессиональная мобильность на рынке труда : методическое пособие*, ПМУЦ, Саратов.

Красавина, ЕВ 2005, *Социальная адаптация молодежи в современном обществе: особенности и специфика*, Юж.-Рос. гос. техн. ун-т, Новочеркасск.

Краско, ТИ 1999, 'Реклама как социальная реальность', *Маркетинг и реклама*, №4, с.29.-31

Крозье, М 1993, 'Современное государство – скромное государство. Другая стратегия изменения', *Свободная мысль*, № II, с. 35–43.

Кузьмина, НГ 2007, *Формирование и использование человеческого капитала на региональном уровне (на примере Еврейской автономной области)*, Диссертация кандидата экономических наук, Хабаровск.

Кули, ЧХ 2019, *Избранное*, Институт научной информации по общественным наукам РАН, Москва.

Куріна, НС & Дарченко, НД 2013, 'Інноваційна модель концепції професійної адаптації персоналу', *ЕКОНОМІКА, менеджмент і маркетинг*, № 8, с.348–353.

Кухтерина, ЕА 2005, *Социальная мобильность молодежи*, Диссертация кандидата социологических наук, Тюмень.

Лاپин, НИ 1996, 'Модернизация базовых ценностей россиян', *Социс*, № 5, с.3-23.

Лاپин, НИ 2004, *Эмпирическая социология в Западной Европе*, Издательский дом ГУ ВШЭ, Москва.

Лапин, НИ & Беляева, ЛА 1996. *Динамика ценностей населения реформируемой России*, Эдиториал УРСС, Москва.

Ластовский, АЛ 2011, 'Трансформация концепта «социальная мобильность» в (пост)советской социологии', *Социология*, №3, с.72-81.

Лебедева, ВК 2015, 'Економіко-теоретичні аспекти зміни діяльності', *Економіка України*, № 2(639), с.24–351.

Леонтьев, ДА 1998, 'Ценностные представления в индивидуальном и групповом сознании: виды, детерминанты и изменения во времени', *Психологическое обозрение*, №1, с.13-25.

Лепейко, Т 2015, 'Адаптаційний потенціал підприємства в конкурентному середовищі', *Економічний аналіз: зб. наук. праць Тернопільський нац.-екон. ун-т*, Т. 20, с.245–250.

Лисиенко, ЕВ 1997, 'Ценностные ориентации молодежи как основа жизненного самоопределения', *Теория та практика виховної роботи в студентському колективі*, частина II, с.134-135.

Лисовский, ВТ (ред) 1996, *Социология молодёжи*, Изд-во СПбГУ, Санкт Петербург.

Лузаков, АА & Сухих, СА 2004, *Психологические факторы взаимопонимания, Взаимопонимание в диалоге культур: условия успешности*, ч.1, Издательство Воронежского университета, Воронеж.

Лукашевич, МП 1993, 'Соціологізація школи і соціологізація молоді', *Національний прогрес України. Сутність. Вимири. Перспективи. Матеріали наукової конференції*, с.100-106.

Луков, ВА 2012, *Теории молодежи: междисциплинарный анализ*, Канон+, Москва.

Макеев, СА 1991, *Социальная мобильность как поведение*, автореферат диссертации кандидата социологических наук, Київ.

Макеев, СА та ін. 1999, *Подвижность структуры. Современные процессы социальной мобильности*, Ин-тут социологии НАНУ, Київ.

Макимова, СГ (ред.) 2009, 'Социальные практики современной молодежи: поиск новых идентичностей', материалы Всероссийской науч.практ. конф. с международным участием. Барнаул.

Малахов, ВС 1998, 'Неудобства с идентичностью', *Вопросы философии*, №2, с.43 – 53.

Мангейм, К 1994, *Диагноз нашего времени*, Юрист, Москва.

Мардахаев, ЛВ 2005, Социальная педагогика, Гардарики, Москва.

Маркс, К & Энгельс, Ф 1974, *Сочинения*, т.42, издательство политической литературы, Москва.

Маркузе, Г 2003, *Эрос и цивилизация. Одномерный человек*, Аст, Москва.

Маслоу, А 2008, Мотивация и личность, Питер, Санкт Петербург.

Маршалл, А 1993, *Принципы экономической науки*, т.1, Прогресс, Москва.

Межуев, ВМ 2011, *История, цивилизация, культура. Опыт философского истолкования*, издательство СПбГУП, Санкт Петербург.

Микульский, К 2002, *Инновации и экономический рост*, Наука, Москва.

Мишо, И 2002, 'Общество познания и формы коммуникации', *Неприкосновенный запас*, №5(25), с.52-55.

Мищенко, ВА 2009, 'Профессиональная мобильность как одно из основных психологопедагогических качеств будущего специалиста', *Образование и наука*, No 3 (60), с.35–42.

Можейко, МА 2005, 'От «этики кодекса» к «этике творчества»: трансформация нравственного сознания в современной культуре', *Творческое наследие семьи Рерих в диалоге культур: философские аспекты осмысления: Сб. науч. трудов*, с. 288—322.

Молодежь Украины: ожидание и ориентации, 1993, Наука, Киев.

Молодежь Одесщины, 1996, Одесса, ИСЦ.

МОТ: Симпозиум по вопросам глобализации и будущего молодежи в Азии, Токио, Япония, 2-3 декабря 2004 г., Доклад по странам (Бангладеш).
Доступно: www.ilo.org/youth. b F. Casanova: Local development, productive

networks and training (ILO/CINTERFOR, 2004), also available in Spanish.c
United Nations: UN Statistical Charts and Indicators on the Situation of Youth,
1970-1990 (New York, 1992)

Наумова, НФ 1990, 'Бремя перемен', *Человек*, N& 5, с.29-38.

Наумова, ТВ 2000, 'Менталитет как базовая категория в объяснении особенностей ценностного сознания российской молодежи', *Вестник Московского университета*, Сер. 18. Социология и политология, №1, с.65-75.

Наумова, НФ 1988, 'Организация ценностей: предпочтения и резерв', *Социологические и психологические аспекты целенаправленного поведения*, с.129-136.

Наумова, НФ 2006, *Философия и социология личности*, РООИ "Реабилитация", Москва.

Населення України за 2015 рік. Демографічний щорічник, Київ.
Доступно: database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2016/naselen_2015.pdf.

Оксамитна, СМ 2003, 'Динаміка соціальної структури та соціальної мобільності: 1993–2003', *Українське суспільство –2003. Соціологічний моніторинг*, с.311–312.

Оксамитна, СМ 2012, *Структурна зумовленість міжгенераційної соціальної мобільності* : Дисертація доктора соціологічних наук, Київ.

Оксамитна, СМ 2010, 'Суб'єктивне сприйняття соціальної мобільності: досвід міжнародного дослідження та тенденції в Україні', *Наукові записки НаУКМА*, т. 109: Соціологічні науки, с.5–12.

Орбан-Лембрик, ЛЕ 2009, *Психологія професійної комунікації*, Книги – XXI, Чернівці.

Орбан-Лембрик ЛЕ 2004, 'Соціальна поведінка як спосіб вияву активності особистості', *Соціальна психологія*, № 5(7), с.12–19.

Павлов, БС, Стожаров, АВ & Тарабрина, ЛС 2005, *Молодежь Крайнего Севера на переломе российских реформ (опыт социологического*

мониторинга в северном регионе. 1992–2005 гг.), Научно-исследовательский центр «Горизонт-М», Екатеринбург-Надым.

Парсонс, Т 1993, 'Понятие общества: компоненты взаимоотношения', *Тезис*, Вып. № 2, с.94-122.

Пелагеша, НЕ 2008, 'Українська національна ідентичність: шляхи європеїзації', *Стратегічні пріоритети*, №3(8), с.63 – 64.

Першуткин, СН 2005, *Транзитивный социум: молодежная политика и социализация: монография*, Новосиб. гос. ун-т, Новосибирск

Петинова, ОБ 2016, *Экономический человек: опыт социально-философской экспликации*, Печатный дом Одесса.

Пілецька, ЛС 2012, 'Вплив соціально-психологічної адаптації на професійну мобільність особистості', *Теоретичні і прикладні проблеми психології*, № 3(29), с.227–234.

Пілецька, ЛС 2014, 'Психологічні критерії професійної мобільності особистості', *Зб. Наук.праць Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Серія: Філософія, соціологія, психологія*, Вип.19, Ч.1, Вид-но ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Івано-Франковск: с.152-159.

Пілецька, ЛС 2013, 'Психологічна сутність професійної мобільності особистості', *Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*, Т.1, Вип.40, с.368-371.

Плавич, ВП 2015, 'Право і економіка в умовах глобалізації (основні тенденції розвитку)', *Наукове пізнання: методологія та технологія*, №2, с.85-90.

Про становище молоді в Україні, за підсумками 1997 року, 1998, Український НДІ проблем молоді, Київ, с.78-79.

Пряжников, НС 1996, *Профессиональное и личностное самоопределение*, Изд-во «Институт практической психологии», Москва.

Радаев, ВВ 1995, *Социальная стратификация*, Наука, Москва.

Райхлин, Э 1998, *Основы экономической теории. Безработица и инфляция*, Наука, Москва.

Раковская, ОА 1993. Социальные ориентиры молодежи: тенденции, проблемы, перспективы, Наука, Москва.

Резник, Т & Резник, Ю 1995, 'Жизненные стратегии личности', *Социологические исследования*, №4, с.100-105.

Реутова, МН 2004, 'Направленность и интенсивность межпоколенной мобильности молодежи', *Социологические исследования*, №6, с. 139-142.

Романишина, МЛ & Романишина, ОЯ 2014, 'Ідентифікація і ідентичність як основа формування професійної ідентичності майбутніх фахівців', *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер. : Педагогічні та психологічні науки*, №3, с. 207-216.

Рубинштейн, СЛ 2001, *Основы общей психологии*, Питер, Санкт Петербург.

Рубчевский, КВ 2002, 'Формы прохождения социализации личности', *Психологическая наука и образование*, № 2, с.86–92.

Руткевич, МН 2002, *Социология образования и молодежи: Избранное (1965–2002)*, Гардарики, Москва.

Рущенко, ІП 1996, *Соціологія. Курс лекцій*, Університет внутрішніх справ, Харків.

Рывкина, РВ 1998, *Экономическая социология переходной России*, Дело, Москва.

Савина, АК 2017, 'Социализация как социально-педагогическая категория в исследованиях ведущих зарубежных ученых', *Ценности и смыслы*, №2 (48), с.114-130.

Сайфудинова, ЕВ 1997а, 'К вопросу о профессиональной мобильности молодежи в условиях становления рыночных отношений', *Современное состояние и перспективы развития гуманитарных наук (социология, социальная психологи, менеджмент)*, ч.ІІ, с.38-42.

Сайфудинова, ЕВ 1997б, 'Некоторые аспекты профессиональной деятельности молодежи', *Научные труды молодых ученых Одесского государственного политехнического университета*, с.54-56.

Сайфудинова, ЕВ 2014, 'Процессы социальной адаптации молодежи к текущему состоянию общества через профессиональную мобильность на примере исследований, проведенных в Чешской народной республике и на юге Украины', *Актуальні питання соціально-філософської думки. Матеріали Всеукраїнської інтернет-конференції молодих учених та студентів*, с.53-55.

Сайфудинова, ЕВ 2014, 'Трансформация отношения к труду и профессиональной деятельности у студентов одесских ВУЗов в конце XX - начале XXI столетия', *Релігія, релігійність, філософія і гугітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний і інтернаціональний аспекти. Збірник наукових праць (за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції)*, с.89-92.

Сайфудинова, ЕВ & Соколов, ВМ 1999, 'Профессиональная ориентация молодежи и ее жизненный уровень в преддверии XXI века', *Актуальные проблемы политики. Сборник научных трудов*, Вып.5. –с.301-306.

Салихов, Г 2011, 'Проблема идентичности в условиях глобализации', *Век глобализации*, Выпуск №1 (7), с.122 – 129.

Свириденко, ДБ 2014, *Академічна мобільність: відповідь на виклики глобалізації*, НПУ ім. М.П. Драгоманова, Київ.

Семенов, ВЕ 2007, 'Ценностные ориентации современной молодежи', *Социологические исследования*, № 4. – с.37-43.

Семенова, ВВ, Черныш, МФ & Ваньке, АВ 2017, *Социальная мобильность в России: поколенческий аспект*, Институт социологии РАН, Москва.

Силласте, ГГ 2000, 'Изменения социальной мобильности и экономического поведения женщин', *Социологические исследования*, №5, с.25-34.

Скриптунова, ЕА & Морозов, АА 2002, 'О предпочтениях городской молодежи, *Социс*, № 1, с.105-110.

Слезингер, ГЭ 1996, *Труд в условиях рыночной экономики: Учебное пособие*, ИНФРА-М, Москва.

Смелзер, Н 1998, *Социология*, Феникс, Москва.

Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в шести томах, 2006, ПЕР СЭ, Москва.

Соколов, ВМ 2004, 'Социология морали – реальная и гипотетическая', *Социологические исследования*, № 8, с.12-22.

Сорокин, П 2005, *Социальная мобильность*, Academia: LVS, Москва.

Сорокин, П 1992, *Человек. Цивилизация. Общество*, Политиздат, Москва.

Степанова, ЮЛ 2012, 'Результативність адаптації підприємства', *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*, № 24 (I)/, с.156–163.

Стрюк, МІ, Строк, АМ & Семеріков, СО 2015, 'Мобільність: системний підхід', *Інформаційні технології і засоби навчання*, т. 49, Вип. 5, с. 37–70.

Сушенцева, ЛЛ 2011, *Формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах: теорія і практика*, Видавничий дім, Кривий Ріг.

Сушенцева, ЛЛ & Сулима, ТС 2016, 'Професійна мобільність як соціологічна категорія', *International Scientific-Practical Conference Actual questions and problems of development of social sciences: Conference Proceedings*, Kielce: Holy Cross University, p. 82-85.

Ткаченко, АМ та ін. 1998, *Молодежь в производственной и непроизводственной сфере (социальные и психолого-педагогические аспекты)*. Учебное пособие, НПО ППА, Киев-Одесса.

Титма, МХ, Коклягина, Л & Семенова, В (ред.)1992, *Жизненные пути одного поколения*, Мысль, Москва.

Тойнби, АД 1996, *Цивилизация перед судом истории*, Прогресс-Культур, Ювента, Москва, Санкт-Петербург.

- Тощенко, ЖТ 2001, *Парадоксальный человек*, Гардарики, Москва.
- Триандис, ГК 2007, *Культура и социальное поведение*, Форум, Москва.
- Тысячнюк, МС 2004, 'Мобильная социология Джона Урри', *Журнал социологии и социальной антропологии*, т.7, №4, с. 200-201.
- Урри, Д 2012, *Мобильности*, Праксис, Москва.
- Узнадзе, ДН 1966, *Психологические исследования*, Наука, Москва.
- Филиппов, ФР 1989, *От поколения к поколению: социальная подвижность*, Мысль, Москва.
- Фролов, СФ 1997, *Социология – сотрудничество и конфликты*, Юристъ, Москва.
- Халапсис, АВ 2017, *Зеркало Клио: Метафизическое постижение истории*, Адверта, Днепр.
- Халапсис, АВ 2018, 'Индивидуализм: доступ разрешен', *Політологічний вісник*, Вип. 80, с. 35-45.
- Халапсис, АВ 2016, 'Цифровые технологии и перековка железных людей', *ScienceRise*, т. 24/, №7/1, с.55–61.
- Хантингтон, С 2004, *Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности*, АСТ, Транзиткнига, Москва.
- Харман, Г 2018, *Имматериализм. Объекты и социальная теория*, Издательство Института Гайдара, Москва.
- Харман, Г 2015, *Четвероякий объект: Метафизика вещей после Хайдеггера*, Гиле Пресс, Пермь.
- Хасуев, АЭ 2015, 'Место и роль молодежной культуры в структуре современного российского общества', *Современные проблемы науки и образования*, № 1-2, с. 255-263.
- Хасуев, АЭ 2015, 'Социально-философский анализ понятий молодежь и молодость', *Фундаментальные исследования*, №2-7, с.1574-1578.
- Чангли, ИИ 1973, *Труд. Социологические аспекты теории и методологии исследования*, Наука, Москва.

Чередниченко, ГА 2010, 'Занятость молодежи и образовательно-профессиональные траектории', *Социологический журнал*, Том № 3, с.52-74.

Чернуха, НМ 2012, 'Інтеграційні процеси у сучасному освітньому просторі як передумова успіху соціальної мобільності сучасної особистості', *Науковий часопис НПУ імені П. М. Драгоманова, Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка: зб. наук. праць*, с. 12 –21.

Черныш, МФ 1995, 'Социальная мобильность и массовое сознание', *Социологические исследования*, № 1, с.134-138.

Чупров, ВИ, Зубок, ЮА & Уильямс, К 2003, *Молодежь в обществе риска*, Наука, Москва.

Шавель, СА 2015, *Перспективы развития социума*, Беларуская навука, Минск.

Шадриков, ВД 1994, *Деятельность и способности*, Логос, Москва.

Шкаратан, ОИ 2011, 'Ожидания и реальность. Социальная мобильность в контексте проблемы равенства шансов', *Общественные науки и современность*, №1, с. 5-24

Шпенглер, О 1998, *Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 2.*, Мысль, Москва.

Штомпка, П 1996, *Социология социальных изменений*, Аспект Пресс, Москва.

Щербакова, Е 2014, 'Население в возрасте 15-29 лет в странах содружества на начало 2013 года составило 66 миллионов человек, или 23,4% от общей численности населения', *Демоскоп*, №615-616. Доступно: <http://demoscope.ru/weekly/2014/0615/barom01.php>

Цибра, МФ 2016, 'Моральне здоров'я як індикатор свободи особистості', *Перспективи*, №2-3 (68-69), с.107-113.

Abramson, PR 1992, 'Inglehart R Generation Replacement and Value Change in Eight West European Societies', *British Journal of Political Science*, № 22, p.183-228

Bauman, Z 1995, *Life in Fragments: Essays on Postmodern Morality*, Blackwell, London

Burrage, M &. Torstendahl, R 1990, *The Formation of Professions: Knowledge, State and Strategy*, Sage London

Frith, S 1984, *The Sociology of Youth*, Open University Press, London.

Giddings, FH 1897, *The Theory of Socialization: A Syllabus of Sociological Principles for the Use of College and University Classes*, MacMillan & Co., Ltd., N.Y.

Klackhorn, C 1951, *Values and Value Orientations in the Theory of Action*, Shils. Cambridge; Harvard.

Lipset, SM 1960, *Political man: the social bases of politics*, Doubleday and company, Inc, New York.

Malatesta, M 2010, *Professional Men, Professional Women: The European Professions from the 19th Century until Today*, Sage, London .

Mead, G 1934, *The Yand Me, Mind Self and Society*, Chicago.

Додатки

Таблиця 1.1.

**Смислові цінності молодих людей,
місця в рейтингу (от 1 до 13)**

	Жінки	Чоловіки
Щасливе сімейне життя	1	3
Здоров'я	3	1
Вірні друзі	2	2
Життєва мудрість, зрілість суджень, здоровий глузд	13	4
Любов, кохання	4	6
Цікава робота	5	5
Впевненість в собі	6	9

Таблиця 1.2.

**Усереднені дані про ступінь задоволеності молодих людей і дівчат
різними сторонами свого життя
у 2014-15рр.**

	Жінки	Чоловіки	Всі респонденти
Не задоволений	0,60%	2,26%	1,29%
Швидше незадоволений	20,93%	22,60%	21,60%
Скоріше задоволений, ніж незадоволений	55,53%	51,41%	53,76%
Задоволений	22,94%	23,73%	23,36%

Таблиця 1.3.

**Ступінь задоволеності молодих людей різними сторонами
свого життя в 2014-15рр.**

	Не задоволений	Швидше незадоволений	Ступінь задоволеності / незадоволеності однаковий	Скоріше задоволений, ніж незадоволений	Задоволений
Вибором майбутньої професії	9,88%	10,47%	25,58%	30,23%	23,84%
Станом свого навчання	9,88%	10,47%	25,58%	30,23%	23,84%
Станом здоров'я	9,88%	10,47%	25,58%	30,23%	23,84%
Своєю матеріальною забезпеченістю	9,36%	10,53%	25,73%	30,41%	23,98%
Тим як ви проводите вільний час	10,06%	10,65%	25,44%	30,77%	23,08%
Самим собою, своїми якостями і здібностями	9,94%	10,53%	25,73%	29,82%	23,98%
Тим як складається ваше життя в цілому	9,47%	10,65%	26,04%	30,18%	23,67%

Таблиця 1.4.

**Ступінь задоволеності дівчат різними сторонами
свого життя в 2014-15рр.**

	Не задоволений	Швидше незадоволений	Ступінь задоволеності / незадоволеності / однаковий	Скоріше задоволений, ніж незадоволений	Задоволений
Вибором майбутньої професії	6,26%	9,29%	28,69%	33,54%	22,22%
Станом свого навчання	6,07%	9,31%	28,74%	33,60%	22,27%
Станом здоров'я	6,30%	9,15%	28,86%	33,54%	22,15%
Своєю матеріальною забезпеченістю	6,10%	9,15%	28,86%	33,74%	22,15%
Тим як ви проводите вільний час	6,12%	9,39%	28,57%	33,67%	22,24%
Самим собою, своїми якостями і здібностями	6,29%	9,13%	28,80%	33,67%	22,11%
Тим як складається ваше життя в цілому	6,16%	9,24%	28,95%	33,68%	21,97%

Таблиця 1.5.

**Оцінка життєвого рівня респондентами обох статей
в 2014-15рр.**

	Жінки	Чоловіки	Всі респонденти
Я оцінюю свій рівень життя як дуже низький	0,00%	0,56%	0,23%
Я оцінюю свій рівень життя як низький	4,31%	13,33%	8,05%
Я оцінюю свій рівень життя як середній	49,41%	45,56%	47,82%
Я оцінюю свій рівень життя як вище середнього	39,80%	31,11%	36,40%
Я оцінюю свій рівень життя як високий	6,47%	9,44%	7,70%

Таблиця 1.6.

**Оцінка життєвого рівня і власної матеріальної забезпеченості
респондентами обох статей в 2014-15рр.**

	Оцінка власної матеріальної забезпеченості (від 1 до 5, по зростанню)				
	1	2	3	4	5
Я оцінюю свій рівень життя як дуже низький	100,0%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
Я оцінюю свій рівень життя як низький	12,31%	33,85%	26,15%	15,38%	12,31%
Я оцінюю свій рівень життя як середній	5,65%	19,66%	38,33%	29,98%	6,39%
Я оцінюю свій рівень життя як вище середнього	2,61%	7,82%	28,34%	43,00%	18,24%
Я оцінюю свій рівень життя як високий	2,99%	0,00%	11,94%	38,81%	46,27%

Таблиця 1.7.

Особиста проблематика респондентів обох статей в 2014-15рр.

	Жінки	Чоловіки	Все респонденти
Відсутність соціального захисту з боку держави	16,92%	20,67%	18,32%
Матеріальна незабезпеченість	17,12%	16,33%	16,82%
Проблеми з освітою	13,11%	17,67%	14,82%
Проблеми зі здоров'ям	16,62%	9,00%	13,76%
Розшарування суспільства	13,31%	13,33%	13,32%
Проблеми в родині	12,41%	10,33%	11,63%
Інше	7,21%	7,67%	7,38%
Загроза втратити роботу	3,30%	5,00%	3,94%

Таблиця 2.1.

Вибір основного напрямку діяльності молодих людей в кінці XX - перших десятиліттях XXI століття

	1998-99 рр.		2014-2015 рр.	
	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки
Я вважаю, що головне в житті - успішна діяльність в обраній професії	3,30%	8,70%	5,72%	16,67%
Я вважаю, що головне в житті - сім'я і виховання дітей	13,20%	16,20%	27,61%	27,78%
Я вважаю, що однаково важлива і сім'я, і робота	83,50%	75,10%	67,06%	54,44%

Таблиця 2.2.

Перевага особливості професії у молодих людей в кінці XX - перших десятиліттях XXI століття

	1998-99рр.		2014-2015рр.	
	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки
Для мене краща професія, яка дозволить мені в найбільшій мірі реалізувати свої фізичні можливості, проявляти силу, спритність, вольові якості	1,43%	3,02%	3,95%	5,24%
Для мене краща професія, яка дозволить мені досягти високого суспільного становища, отримати визнання оточуючих, популярність, славу	14,15%	17,10%	10,97%	14,41%
Для мене краща професія, яка дозволить мені працювати в хороших умовах, щоб робота не була стомлюючою і не викликала негативних емоцій	21,46%	13,88%	28,19%	22,71%
Для мене краща професія, яка дозволить мені отримувати заробіток, що забезпечує хороші матеріальні умови	34,66%	36,82%	27,68%	32,75%
Для мене краща професія, яка дозволить мені проявляти творчу ініціативу, повністю розкрити свої інтелектуальні здібності	17,01%	19,92%	18,62%	13,54%

Для мене краща професія, яка дозволить мені зберегти достатньо енергії і часу для різноманітного дозвілля, захоплень, спілкування з друзями і близькими	11,29%	9,26%	10,59%	11,35%
---	--------	-------	--------	--------

Таблиця 2.3.

**Ступінь самостійності у професійній діяльності у молодих людей
в кінці XX - перших десятиліттях XXI століття**

	1998-99 гг.		2014-2015 гг.	
	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки
У майбутньому мене влаштовує праця, які вимагає від мене, як працівника виконання добре освоєних прийомів і правил, щоб не витратити час на самостійний пошук нових рішень	2,63%	1,95%	9,27%	6,63%
У майбутньому мене влаштовує праця, які вимагає від мене, як працівника виконання, в основному освоєних прийомів і правил, при цьому не виключається певна особиста ініціатива	19,26%	12,65%	24,00%	23,20%
У майбутньому мене влаштовує праця, які вимагає від мене, як працівника в рівній мірі виконання освоєних прийомів і пошуку нових рішень	40,04%	36,01%	26,18%	20,99%
У майбутньому мене влаштовує праця, які вимагає від мене, як працівника прийняття в основному самостійних, оригінальних рішень, але при цьому не виключаються стандартні операції	28,23%	30,41%	31,45%	31,49%
У майбутньому мене влаштовує праця, які вимагає від мене, як працівника пошуку нових рішень і повної самостійності у виконанні роботи	9,85%	18,98%	9,09%	17,68%

Таблиця 2.4.

**Особливості обраної професійної діяльності молодих людей
в кінці XX - перших десятиліттях XXI століття**

	Жінки			Чоловіки		
	скоріше ні	важко сказати	скоріше так	скоріше ні	важко сказати	скоріше так
Для здійснення своїх планів я згоден працювати в умовах тривалого перебування в замкнутому колективі	33,94%	37,20%	28,86%	31,36%	28,99%	39,64%
Для здійснення своїх планів я згоден працювати при шкідливих для здоров'я умовах	82,3% ⁵	14,81%	2,84%	68,05%	21,30%	10,65%
Для здійснення своїх планів я згоден виконувати роботу, яка	38,18%	41,01%	20,81	36,31%	33,93%	29,76%

вимагає часті розлуки з родиною						
Для здійснення своїх планів я згоден виконувати роботу, пов'язану з частою зміною місця проживання	41,33	31,85%	26,81%	41,67%	26,19%	32,14%
Для здійснення своїх планів я згоден виконувати брудну роботу	71,86%	21,66%	6,48%	50,60%	32,14%	17,26%
Для здійснення своїх планів я згоден працювати в умовах суворого клімату	53,30%	34,36%	12,33%	30,07%	36,60%	33,33%
Для здійснення своїх планів я згоден виконувати одноманітну роботу	25,61%	39,63%	34,76%	25,44%	33,14%	41,42%
Для здійснення своїх планів я згоден працювати з необхідністю постійно укладатися в стислі терміни	19,80%	42,83%	37,37%	22,16%	40,72%	37,13%
Для здійснення своїх планів я згоден виконувати роботу, на якій не можна розраховувати на високу матеріальну забезпеченість	50,40%	40,69%	8,91%	27,40%	33,73%	8,88%
Для здійснення своїх планів я згоден виконувати роботу з підвищеною відповідальністю	9,33%	35,50%	55,17%	8,28%	31,95%	59,76%
Для здійснення своїх планів я згоден виконувати роботу з небезпекою для життя	68,64%	22,64%	8,90%	44,59%	31,21%	24,20%
Для здійснення своїх планів я згоден працювати додатково для підробітку	8,94%	28,66%	62,40%	11,90%	31,55%	56,55%
Для здійснення своїх планів я згоден виконувати роботу, яка вимагає, щоб Ви постійно жертвували своїм вільним часом	28,80%	45,03%	26,17%	32,54%	35,50%	31,95%

Таблиця 2.5.

Найбільш привабливі професії, зазначені молодими людьми

	1998-99 рр.		2014-15 рр.	
	Місце в рейтингу	Частка	Місце в рейтингу	Частка
Інженери програмісти, інженери, техніки з вищою освітою	1	23,56%	7	4,40%
Менеджери, що управляють, директора, завідувачі, начальники відділів, адміністратори, підприємці (бізнесмени)	2	15,38%	3	10,70%
Викладачі, вчителі, вихователі дитячих садків, тренера, няні;	3	11,81%	4	10,40%

Творчі професії - актори, вокалісти, музиканти, радіоведучі, дизайнери, танцюристи, музиканти	4	8,24%	2	11,30%
Гуманітарні спеціальності - наукові співробітники, соціологи, психологи, редактора, перекладачі, історики, журналісти	5	8,13%	1	26,20%
Юристи, правознавці, адвокати, нотаріуси, судді	6	8,12%	6	6,10%
Обслуговування приватного бізнесу - брокери, економісти, аналітики, маркетологи, страхові агенти, рекламисти.	7	6,17%	5	7,50%
Лікарі, медсестри, біологи, лаборанти, ветеринари	8	5,04%	11	2,40%
Фінансові співробітники - бухгалтери, аудиторі, фінансові інспектори, банкіри	9	1,72%	8	3,00%
Співробітники силових відомств - військовослужбовці, співробітники МВС, моряки, співробітники прокуратури	10	1,35%	8	3,00%
Співробітники сфера послуг - бармени, офіціанти, кухарі, швачки, флористи, екскурсоводи, стилісти	11		9	3,20%
Робочі спеціальності - будівельники, сантехніки, вантажники	12		10	2,80%
Інше, не вказано		9,88%		8,80%

Таблиця 2.6.

**Найбільш привабливі професії,
вказані молодими людьми і дівчатами**

	1998-99 рр.		2014-15 рр.	
	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки
Інженери програмісти, інженери, техніки з вищою освітою	15,98%	31,4%	1,46%	9,75%
Менеджери, що управляють, директора, завідувачі, начальники відділів, адміністратори, підприємці (бізнесмени)	13,21%	16,85%	10,67%	13,84%
Викладачі, вчителі, вихователі дитячих садків, тренера, няні;	17,54%	6,08%	11,72%	10,69%
Творчі професії - актори, вокалісти, музиканти, радіоведучі, дизайнери, танцюристи, музиканти	10,12%	6,36%	14,85%	9,43%
Гуманітарні спеціальності - наукові співробітники, соціологи, психологи, редактора, перекладачі, історики, журналісти	9,98%	6,28%	32,64%	22,01%
Юристи, правознавці, адвокати, нотаріуси, судді	4,02%	12,22%	7,32%	5,66%
Обслуговування приватного бізнесу - брокери, економісти, аналітики, маркетологи, страхові агенти, рекламисти.	6,12%	6,22%	9,83%	5,66%

Таблиця 3.2.

**Професійна мобільність респондентів,
щодо професій їхніх батьків**

мобільність	стать	лінія спадкування	1998-99 рр.	2014-15 рр.
Спадкування статусу	Жінки	по матері	18,60%	5,13%
		по батькові	12,30%	6,48%
	Чоловіки	по матері	16,30%	5,88%
		по батькові	16,80%	11,48%
Висхідна мобільність	Жінки	по матері	61,70%	80,65%
		по батькові	72,40%	83,00%
	Чоловіки	по матері	65,70%	73,90%
		по батькові	65,60%	62,30%
Низхідна мобільність	Жінки	по матері	19,80%	14,22%
		по батькові	15,30%	10,34%
	Чоловіки	по матері	18,80%	20,22%
		по батькові	17,00%	26,23%

Таблиця 3.3.

Співвідношення реальної та бажаної професії у респондентів

	Найбільш приваблива професія	Поточна професійна діяльність (зайнятість)											Студенти
		1	2	3	4	5	6	9	10	11	12	13	
1	Обслуговування приватного бізнесу	34%	13%	3%	0%	2%	8%	31%	0%	0%	3%	0%	6%
2	Менеджери, керуючі	14%	32%	3%	3%	5%	3%	22%	4%	0%	8%	0%	9%
3	Юристи, правознавці	5%	5%	24%	0%	0%	3%	46%	3%	0%	8%	0%	5%
4	Творчі професії	10%	10%	1%	15%	4%	0%	50%	5%	0%	3%	0%	1%
5	Інженери програмісти	3%	3%	0%	0%	61%	0%	19	0%	0%	0%	6%	6%
6	Фінансові співробітники	9%	0%	4%	0%	9%	70%	0%	0%	0%	0%	0%	9%
7	Державні службовці	0%	0%	0%	0%	33%	0%	67%	0%	0%	0%	0%	0%
8	Співробітники і силових відомств	17%	8%	0%	0%	8%	0%	25%	0%	0%	25%	8%	8%
9	Гуманітарні спеціальності, наукові співробітники	3%	3%	1%	0%	0%	0%	80%	1%	1%	4%	1%	7%
10	Лікарі, медсестри, біологи	0%	0%	0%	0%	7%	0%	13%	47%	0%	0%	0%	33%

11	Співробітник и сфера послуг	15%	5%	5%	5%	0%	5%	40%	0%	5%	0%	10%	10%
12	Викладачі, вчителі	1%	0%	0%	0%	0%	1%	69%	0%	0%	25%	0%	3%
13	Безробітні	0%	0%	0%	6%	13%	0%	31%	0%	13%	0%	0%	38%
	РАЗОМ по категорії	9%	8%	3%	3%	5%	4%	49%	3%	1%	7%	1%	7%

Таблиця 3.4.

**Співвідношення реальної та бажаної професії у респондентів,
по найбільшим показникам**

Найбільш приваблива професія	Респонденти , які мають іншу поточну професію	Респонденти , які обрали поточну професію як найбільш привабливу	Інші професійні групи, названі респондентами як поточні
Співробітники сфера послуг - бармени, офіціанти, кухарі, швачки, флористи, екскурсоводи, стилісти	95,00%	5,00%	гуманітарні спеціальності – 40,00%
Творчі професії - актори, вокалісти, музиканти, радіоведучі, дизайнери, танцюристи, музиканти	84,62%	15,38%	гуманітарні спеціальності – 50,00%
Юристи, правознавці, адвокати, нотаріуси, судді	75,98%	24,32%	гуманітарні спеціальності – 41,95%
Викладачі, вчителі, вихователі дитячих садків, тренера, няні	75,00%	25,00%	гуманітарні спеціальності – 69,44%
Менеджери, що управляють, директора, завідувачі, начальники відділів, адміністратори, підприємці (бізнесмени)	68,35%	31,65%	гуманітарні спеціальності – 21,52%
Обслуговування приватного бізнесу - брокери, економісти, аналітики, маркетингологи, страхові агенти, рекламисти	66,13%	33,87%	гуманітарні спеціальності – 30,65%
Лікарі, медсестри, біологи, лаборанти, ветеринари	53,13%	46,67%	студенти 33,33%
Інженери програмісти, інженери, техніки з вищою освітою	38,71%	61,29%	гуманітарні спеціальності – 19,35%
Фінансові співробітники - бухгалтери, аудиторі, фінансові інспектори, банкіри	30,43%	69,75%	обслуговування приватного бізнесу – 8,7%
Гуманітарні спеціальності - наукові співробітники, соціологи, психологи, редактори, перекладачі, історики, журналісти	20,11%	79,89%	викладачі – 4,47%

Таблиця 3.5.

**Збіг найбільш привабливою і поточної професії
у респондентів і
ступінь задоволеності вибором професії**

Найбільш приваблива / Професія поточна професія	Ступінь задоволеності вибором професії (від меншого до більшого)				
	1	2	3	4	5
Обслуговування приватного бізнесу	4,76%	4,76%	28,57%	42,86%	19,05%
Менеджери, керуючи	0,00%	24,00%	44,00%	32,00%	0,00%
Юристи, правознавці	0,00%	0,00%	22,22%	33,33%	44,44%
Творчі професії	0,00%	8,33%	16,67%	41,67%	33,33%
Інженери програмісти	36,84%	0,00%	10,53%	21,05%	31,58%
Фінансові співробітники	0,00%	12,50%	6,25%	37,50%	43,75%
Гуманітарні спеціальності, наукові співробітники	4,90%	13,99%	21,68%	36,36%	23,08%
Лікарі, медсестри, біологи	14,29%	0,00%	0,00%	71,43%	14,29%
Співробітники сфера послуг	-	-	-	-	-
Викладачі, вчителі	5,56%	0,00%	22,22%	50,00%	22,22%
РАЗОМ по категорії	6,30%	11,11%	21,85%	37,41%	23,33%

Таблиця 3.6.

**Розбіжність найбільш привабливою і поточної професії
у респондентів та
ступінь задоволеності вибором професії**

Найбільш приваблива професія	Ступінь задоволеності вибором професії (від меншого до більшого)				
	1	2	3	4	5
Обслуговування приватного бізнесу	9,30%	9,30%	37,21%	20,39%	23,26%
Менеджери, що управляють	10,29%	1,47%	35,29%	32,35%	20,59%
Юристи, правознавці	2,33%	9,30%	30,23%	32,56%	25,58%
Творчі професії	11,90%	16,67%	33,33%	28,57%	9,52%
Інженери програмісти	5,88%	11,76%	25,53%	41,18%	17,56%
Фінансові співробітники	20,00%	0,00%	10,00%	40,00%	30,00%
Державні службовці	33,33%	0,00%	33,33%	33,33%	0,00%
Співробітники силових відомств	4,17%	4,17%	41,67%	37,50%	12,50%
Гуманітарні спеціальності, наукові співробітники	7,32%	7,32%	29,27%	31,71%	24,39%
Лікарі, медсестри, біологи	0,00%	7,14%	42,86%	42,86%	7,14%
Співробітники сфера послуг	25,93%	14,81%	14,81%	40,74%	3,70%
Викладачі, вчителі	1,41%	8,45%	28,17%	25,35%	36,92%
РАЗОМ по категорії	8,44%	8,85%	31,07%	31,07%	20,58%

Таблиця 3.7.

**Подальші плани респондентів,
в разі наявності роботи по непривабливою спеціальності**

	Жінки	Чоловіки	Всі респонденти
Досягти високого рівня майстерності і трудових успіхів в обраній за сформованими обставинами професії	24,02%	24,18%	24,09%
Поміняти, як тільки випаде така можливість на більш привабливу	48,24%	42,68%	46,00%
Вступити у відповідності зі сформованою ситуацією	27,73%	32,97%	29,91%

Таблиця 3.8.

**Варіанти працевлаштування
в разі наявності роботи по непривабливою спеціальності**

	Жінки		Чоловіки	
	Є інші варіанти працевлаштування	Немає інших варіантів працевлаштування	Є інші варіанти працевлаштування	Немає інших варіантів працевлаштування
Досягти високого рівня майстерності і трудових успіхів в обраній за сформованими обставинами професії	82,59%	17,41%	75,00%	25,00%
Поміняти, як тільки випаде така можливість на більш привабливу	85,00%	15,00%	83,33%	16,67%
Вступити у відповідності зі сформованою ситуацією	83,72%	16,73%	77,78%	22,22%